

Csak olvasótermi használatra!

C
3811

MOHÁCS TÖRTÉNETE

*

IRTA

FÖLKER JÓZSEF

MOHÁCS HIVATALOS ÉVKÖNYVVEZETŐJE

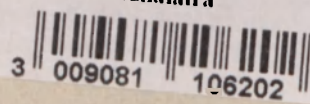
.....
MOHÁCS VÁROS TULAJDONA
.....

MOHÁCSON

NYOMATOTT ROSENTHAL MÁRK KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1900

Csak helyben
használatra

3

009081

106202

MOHÁCS TÖRTÉNETE

*

IRTA

FÖLKER JÓZSEF

MOHÁCS HIVATALOS ÉVKÖNYVVEZETŐJE

MOHÁCS VÁROS TULAJDONA

110620

MOHÁCSON

NYOMATOTT ROSENTHAL MÁRK KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1900

MONIACS TÖRTÉNETE

1881

MONIACS TÖRTÉNETE

MONIACS TÖRTÉNETE

MONIACS TÖRTÉNETE

[1]

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	1
Bevezetés	5
I. korszak. Mohács keletkezésétől 1526-ig, vagyis a török uralom kezdetéig	8
II. korszak. 1526—1686-ig, vagyis a török uralom korszaka	26
III. korszak. 1686-tól, vagyis a török kiűzetésétől napjainkig	46
I. Közigazgatási és politikai viszonyok	53
II. Közgazdasági viszonyok	102
III. Közegészségügyi viszonyok	143
IV. Vallási viszonyok:	
A) Katholikus vallás	146
B) Református vallás	155
C) Görög keleti vallás	156
D) Zsidó vallás	157
V. Oktatásügyi és közmívelődési viszonyok	157
VI. Társadalmi viszonyok	175

ELŐSZÓ.

Mohács város képviselő testülete 1897. évi november 18. napján az évkönyvvezetésre vonatkozó szabályrendeletet megalkotván, 245. számú határozatában kimondja, hogy: «... a megválasztandó évkönyvvezető által a folyó bejegyzéseket megelőzőleg a község eddigi rövid történetét is megiratja és az évkönyvbe bejegyezteti.»

Ez a határozat a szülője jelen kis munkának.

Szerény könyvecském teljességgel nem tart igényt arra, hogy abszolút történeti és irodalmi becsünek ismerjék el. Igénye — mint e nemben szinte úttörő munkának — sokkal kevesebb.

A mikor kezünkbe akad a családi levéltárból egy sárguló levélke, elmosódó írással, alig fölismerhető betűkkel, melyet oly igen sokszor átolvastunk már, a melynek egész tartalmát betűről-betűre kívülről tudjuk; bizonyos édes-kedves melegség járja át szívünket, és — elolvassuk ismét. Mert hiszen ez a levélke *családunk élettörténetének* egy érdekes mozzanatát tárgyalja.

Ime csak ennyi az igénye ennek a kis munkának is.

S arról meg vagyok győződve, hogy ugyanaz az édes-kedves melegség fogja átjárni minden mohácsi lakos szívét is, ha e könyvecskét végig olvassa; mert hisz, ebben *a mi nagy családunk*, a mi legszűkebb hazánk, a mi kedves, sokat szenvedett *városunk élettörténetével* fog megismerkedni.

S ha ezen felül munkám még azt a szolgálatot teljesíti, hogy talán egy hivatottabb egyén által majdan megírandó tökéletesebb munkához anyagot szolgáltat, fáradozásom nem volt czéltalan.

Ha lesz mégis munkásságomnak valamelyes erkölcsi sikere, ezt első sorban és főképen tekintetes Németh Béla pécsi ügyvéd urnak, vármegyénk e jeles történészének köszönhetem, aki szives volt nyolcz évi kutatásának tárházából a városunk multjára vonatkozó történelmi adatokat rendelkezésemre bocsátani. Városunk

történetét a XVII. századig bezárólag java részében az ő közlései nyomán irtam meg. Készséges örömmel rovom le eme nagybecsü szívésségeért imitt nyilvánosan is hálás köszönetemet.

Kitünő forrásul szolgált Brüstle József elhunyt olasz plébánosnak «Recensio universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis» czimű munkája, valamint a Velics és Kammerer által kiadott «Török kincstári defterek» czimű könyv. A legbővebb forrásra bukkantam pedig a városunk levéltárában fölfedezett községi képviselő testületi jegyzőkönyvekben, a melyek a XVIII. és XIX. század, tehát városunk közelmúltja történetének teljesen hű képét tárják elénk. Ezen kívül hálásan kell fölemlítenem, hogy társadalmi egyleteink is készséggel bocsátották rendelkezésemre jegyzőkönyveiket és irományaikat.

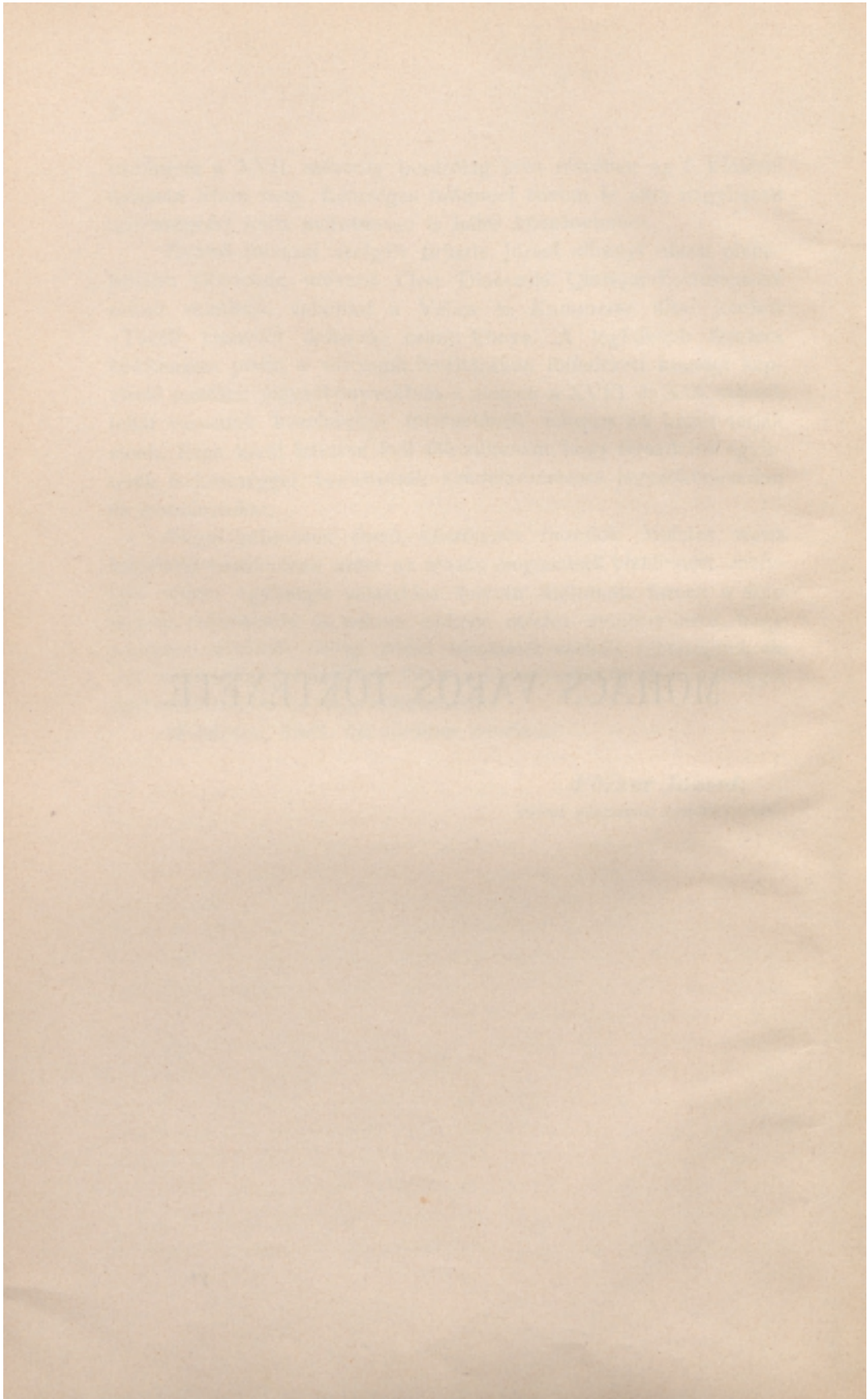
Végül különösen forró köszönetet mondok Mohács város képviselő testületének azért az igazán megtisztelő bizalmáért, melyel engem egyhangu választása folytán méltónak tartott e szép feladat teljesítésére és nekem ekként módot nyújtott arra, hogy szeretett városunk eddigi rövid történetét csekély tehetséggel, de sok jóakarattal s mindenek fölött a legteljesebb történeti hűséggel egybeállithassam és megörökíthessem.

Mohácson, 1899. évi október havában.

Fölker József,

városi pénztáros, évkönyvvezető.

MOHÁCS VÁROS TÖRTÉNETE.

Városunk¹ keletkezésének idejére, módjára, valamint elnevezésének magyarázatára nézve kétségtelen történelmi adatokkal, okiratokkal nem rendelkezünk s így mindezen kérdésekre inkább csak többé-kevésbé tudományos föltevésekkel felelhetünk meg.

Hogy már az őskorban is emberlakta vidék volt ez a hely, a hol városunk ma áll, vagy legalább is ennek környéke, azt kétségtelenül beigazolják azon őskori leletek, melyeket városunk határában találtak, és melyek részint közintézetek, részint magángyűjtők tulajdonát képezik.

Őskori leletről, melyeket Mohács vidékén találtak, dr. Posta Béla a «Baranya vármegye multja és jelene» című monografia 176. lapján három darabról emlékezik meg. Ezek:

1. Egy átfurt csiszolt trachit-baltatöredék. Juhász-féle gyűjtemény.

2. Krausz Jakab kezei közé került 1877-ben egy 15 kilóra menő bronz-lelet, melynek egy része Berlinbe került az ethnografiai gyűjteménybe és a melyből egyes példányokat a nemzeti muzeum is megszerzett.

3. La Tène izlésű vastőr tokjába rozsdásodva.

Ép oly bizonyossá teszik az itt talált különféle római korbeli régészeti leletek azt is, hogy ezen korban is volt itt valamilyen

¹ Bár Mohács mai közigazgatási szervezeténél fogva nagyközség csupán, történetének megírásánál mégis következetesen *városnak* fogom nevezni. Nemcsak azért, mert a közsokásban tényleg ma is mindig a *város* címmel él, és avval illetik, sőt hivatalos pecsétjének körirata is «Mohács város»; hanem azért, mert történelmi alapon e címet ma is *teljes joggal* használja. Látni fogjuk, hogy Mohács már 1408-ban *szabadalmas város* (Civitas) volt, 1840. évben pedig a legújabb *szabadalomlevél* (privilegium) alapján ismét városi rangra emelkedett; ezen kiváltságos jogait, tehát *városi* jellegét pedig — bár közigazgatásilag maga-magát lefokozta nagyközséggé — forma szerint soha el nem vesztette.

római telep. Ugyanazon munka 189. lapján mohácsvidéki római korbeli leletek közt felsorolják: Kézijjalaku bronzfibula töredéke, rugós tűszerkezettel. Bronz láncz-részlet. Ólom vámjegy. Bronz gyűrű stb. efféle apróbb lelet. Továbbá egy római kőkoporsó, melyet 1870-ben találtak s az időben a sóház egyik udvarán víz-medenczének használtak.

Az azon kor írói és kutatói azonban nem tudtak megegyezni abban, hogy mily római elnevezés alatt kell Mohácsot keresnünk és értenünk.

Fröhlich és Csevapovics (Recens. pag. 400) *Altinum* római castellummal azonosítják Mohácsot, míg Katanchich és ennek nyomán Haas *Altinum* alatt Kőlked községet értik.

Ha azon történetírók véleményéhez csatlakozunk is, a kik Mohácsot Altinummal azonosítják, semmi esetre sem képzelhetjük az egykori *Altinumot* a mai *Mohács* területén. Ennek ellent mond két körülmény. Az egyik a név, *Altinum*, a mely *altus* — magas szóból eredt, tehát olyan helyet jelöl, a mely magasabb fekvésű. A másik körülmény, hogy a római castellumok a fő utvonalak mellett épültek; már pedig a rómaiaktól fenmaradt itinerariumokból és egyéb történeti emlékekből az megállapított tény, hogy az országút a rómaiak idejében Lancsuk felé egyenest délnek irányult Földvár (Sátoristye) irányában. Ezt a két körülményt figyelembe véve az egykori Altinumot a mai baar—lancsuki országút felett a hegyben, közel Lancsukhoz kell képzelnünk.

Mindezt történeti kutfők alapján bőven és érdekesen fejtegeti dr. Posta Béla a «Baranya multja és jelene» című monográfiában (II. köt. 78., 82., 176., 187. lap).

A mily bizonyosnak vehetjük azonban azt, hogy e vidék már az őskorban, valamint a rómaiak korában és a népvándorlások idejében benépesített terület volt, mert hiszen természeti viszonyainál fogva ép oly kíváncsított terület volt az ősember számára, mint a mily kitűnő szolgálatot tett a hódító rómaiaknak; ép oly valószínű, hogy mindezen régibb helységek nem azonosíthatók a mai Mohácssal, vagyis a mai *Mohács* — úgy látszik — *nem közvetlen folytatása* amazoknak.

Épen azért, a mikor a mai Mohács történetének megírásáról van szó, *kevésbé* érdekel bennünket annak a kérdésnek vitatása és eldöntése, hogy mi volt *városunk helyén* a régmúlt időben; mint inkább érdekel bennünket annak a kérdésnek a megfejtése,

mikor és hogyan keletkezett és fejlődött ki történelmileg a mai Mohács.

Városunk történetét két évszám *három korszakra* osztja. Ez a két szám városunk élettörténetében két valóságos sarkő. Ennek a két évszámnak a szomoru emléke vér és füst, mert ebben a két évben városunk ugyyszólván végképen eltűnt a föld színéről.

Ha a Phönix-madárrol ismeretes rege valaha jogosult alkalmazásra talált, bizonyára a legjogosultabban alkalmazhatjuk Mohácsra, mely a szó legszorosabb értelmében kétszer kelt megifjodva új életre — *hamvaiból*.

Ez a két évszám: 1526 és 1686. Ehhez képest városunk történetének megírását a következő három korszak szerint oszthatjuk be: I. korszak. Mohács keletkezésétől 1526-ig, vagyis a török uralom kezdetéig. II. korszak. 1526—1686-ig, vagyis a török uralom korszaka. III. korszak. 1686—1898-ig, vagyis a török uralom alól való felszabadulástól napjainkig.

I. KORSZAK.

Mohács keletkezésétől 1526-ig, vagyis a török uralom kezdetéig.

Mohács keletkezése, megalakulása minden valószínűség szerint *egyidejű magával a honalapítással*. A mikor ugyanis őseink a honfoglalás nagy művét befejezték és magukat az állandó letelepedésre végleg elhatározták, azon őseink, a kik azonnal a földmiveléssel és halászattal, szóval a gazdálkodással foglalkoztak, falvakat alapítottak, vagy az itt talált falvakat elfoglalták és azokban végleg megtelepedtek. Erre enged következtetnünk a *magyar elnevezés*, továbbá hogy lakói között — a mint látni fogjuk — a mohácsi vészig tisztán *magyar* hangzású neveket találunk és végre, hogy városunk *mai nevével* (latin írással) *már 1093. évben* találkozunk.

Az országos levéltárban t. i. DL. 3200. szám alatt egy töredékes alakú, hiányos szövegű hártyalapot őriznek, a melyben Paulus judex curiae domini regis, a nyulszigeti apáczáknak Csele és Jenő községekből álló birtokára vonatkozó intézkedések közben, egyebek közt mint határokat felemlíti Lanchuk és *Mohach* falukat.¹ Minthogy pedig az ezen okmányban hivatkozott 1093. évben már mint határt képező, tehát kész és ismeretes falu szerepel, fenti föltevésünk teljesen jogosult, hogy Mohács *a honalapítás befejeztével*, de legalább is Szent István idejében már *ismert* falu volt. S mivel már akkor is *Mohach* néven szerepelt, látni való az is, hogy városunk *eredeti* nevét több, mint 800 éven át változatlanul megtartotta.

¹ Ezen okirat hivatalos másolatát jelen történeti munka okiratgyűjteménye számára megszereztem. Ezt az okiratot ugyanis méltán tekinthetjük *városunk keresztlevelének*, mert ez a legrégebb eddig ismert okirat, melyben városunk neve előfordul.

Nevét némelyek szerint nép-etymologiai alapon akként nyerte, hogy az itt először letelepedett halászok mohából készítettek maguknak ágyakat és a «moh-ágy» változott át idővel «Mohács»-ra.¹

Ez az állítás azonban — bármily tetszetős — kevésbé valószínű.

Ismerünk ugyan ilyen alakulást, pl. Somogy vármegyében fekvő Hárságy községe, mely ugyanily magyarázattal hárs-ágyból (hársfával beültetett területen épült falu) keletkezett, vagy vármegyénkben Szil-ágy (szilfában bővelkedő vidék) stb. De ezek a községek mai napig Hárságy, Szilágy nevet viselnek, s azt semmivel sem lehet megokolni, vagy megérthetővé tenni, miért változott volna át Mohágy — mely szó így is egészen jó magyar hangzásu — ugyszólván születése után azonnal Mohácsra; mert hiszen keletkezésének legelső éveiben, már 1093-ban *Mohach* név alatt szerepel.

Ez tehát csupán egy közönséges népmese s komolyan épen nem vehető; mert semmiféle történelmi adattal meg nem okolható, sőt épen a történelmi adatok a leghatározottabban megczáfolják.

Ez különben maga is városunk régisége mellett bizonyít, mert a nagy, sok százados multtal dicsekvő városok és helységek keletkezésének története közönségesen és legtöbbször népmeséken, mondákon alapul.

Több valószínűséggel bír ennél az a vélelem, mely szerint a régi időben a «moha» szónak nem a mai értelménye volt, hanem úgy látszik, a víz fogalmához tartozó valamilyen más dolognak, pl. ingovány, pocséta, láp, mocsár vagy effélének jelzéseül szolgált. S így — mivel a régi okmányokban a *cs*, *ács*, *écs helyképző gyanánt* szerepel — lett belőle arra való tekintettel, hogy a község a Duna folyam partján, tehát ingoványos, mocsaras, szóval *mohás* helyen épült: *Mohács*.

Azt látjuk ugyanis, hogy a községek elnevezése legtöbbször a terepviszonyokból, a természeti alakulásokból és a vidék jellegéből eredt; ilyenek pl. Bodzás, Kökényes, Hantos, Kövesd, Sásd, Nádasd stb. Mohácshoz hasonló alakulások pedig a régiebb helyek közt pl. *Jebececs*, *Patacs*, *Szabolcs*, *Szembecs* (t. i. Duna-Szekcsővel szemben, Báthmonostori László által a XV. században épített favár).

¹ Dr. Tarnai Károly mohácsi ügyvéd közleménye a «Pécsi Figyelő» 1893. évi 85. számában.

A «moha» szónak akkori, a maitól elűtő értelménye mellett bizonyítanak pl. «Moha, Moha-réve» stb. helynevek.

Községünk Szent István idejében még királyi birtok lehetett, mert, bár Mohácsot a létező kutforrások alapján általában évszázadokon keresztül mindig püspöki birtoknak ismerjük, tudjuk azt is, hogy Szent István a pécsi püspökségnek csak a *tizedet* adta, nem pedig ingatlan birtokot.

Legvalószínűbb, hogy magát a birtokot a pécsi püspökség Szent László királytól kapta. Erre joggal következtethetünk azon történeti tényből, hogy Szent László ugyanczen időben eme vidéken más adományt is tett. Nevezetesen ugyancsak 1093. évben adta a bátai apátnak Nagy-Nyárad községet, a mely község északi határán akkor Kerekegyház (egy erdőben levő templom) és Laymér község állottak.

Hogy azt a kevés történelmi adatot, a mit városunk legrégibb multjából a különböző okiratok számunkra megmentettek, kellőképp megérthessük és városunk akkori szerepéről és jelentőségéről eléggé tiszta képet alkothassunk; föltétlenül szükséges előzőleg megismerkednünk az akkori terepviszonyokkal, a község határával és azon szomszédos községekkel, melyek vonatkozással bírnak Mohács akkori történetére.

Mohácstól déli irányban volt Kölked (Kewlked, Kulked, Kelkedy, Kulkedy) község, melyről a legrégibb okiratoknak egyike, az 1015. évből való, emlékezik meg. E szerint Szent István király ezt a falut a pécsváradi apátságnak adományozta, a mely ennek jóideig birtokában is maradt. Később azonban Kölked a pécsi püspök birtokába ment át. Ezen okirat Kölked határait jelezvén, azt mondja, hogy határa északról szilfa (vagyis erdőség), nyugatról Kubalai (kőbálvány).

Mohácstól délnyugoti irányban volt Laymér községe, a melyről a Zichy-codex különösen sok följegyzést tartalmaz. Megtudjuk ezekből pl. hogy 1278-ban Lőrincz és Tamás, aztán Lőrincznek és Sámsonnak fiai és más Laymér községbeli nemesek birtokaikat és a «szent keresztről nevezett egyház» patronátusi jogát eladták Kemény (Kemyn) Illésnek és fiainak.¹ 1322-ből olvassuk, hogy János, layméri Jánosnak fia (filius Joannis de Laymér) a Cykadori és Schibigiuni (Zebegény) apátság, valamint a püspöki birtokot

¹ Koller IV. 413.

képező Kulked (Kölked) község melletti birtokát Egidiusnak «filio Chaata de Beechey» adta el.¹ Ugyanez vette meg 1331-ben Bitó (Bitow) layméri birtokát is, 26 hold szántóföldet és egy szessziót.² Laymért később (1334-ben) megosztják Beechey Imre fiai, Tőtös és Veszős s Gyula fia, Jakab.³ Ugyanezen évben jár közben a megosztzkodásnál Comes Paulus, judex curiae regiae⁴ és 1335-ben a barátságos osztályt akként hozta köztük létre, hogy Tőtös és Veszős átengedtek Jakab részére saját birtokukból 20 holdat.⁵ Mikor pedig ez a Jakab örökösök nélkül halt el 1344. évben, ennek birtokát I. Lajos király Tőtösnek (de Beechey) adományozta sokszoros és hűséges szolgálatainak megjutalmazására.⁶ Ez a Tőtös de Beechey különben mint magister janitorum regis szerepel⁷ stb.

Mohácstól végül északra a mai Csele patak mellett a cselei hegyoldalban feküdt Csele (Cseley) község, később Kis-Csele és Nagy-Csele,⁸ mely utóbbi előbb lett várossá, mint Mohács. A cselei birtok részben a lápon, részben a partok felett húzódott egész a Csalina-hegy nyugoti lejtőjéig, a hol Jenő⁹ (Jenew) község feküdt. Ezekről röviden csak a következőket:

A pécsi káptalan 1248-ban kiad egy okiratot, melynek tárgya az, hogy a *Kalán* nemzetségből származó testvérek, Gergely fiai, a cselei birtokot Nana comesnek adták át.¹⁰ Később a pécsváradi konvent által 1274. évben kiállított okiratból pedig arról szerünk tudomást, hogy ez a Comes Nana, feleségével egyetértőleg, mint-hogy örökösük nem volt, cselei birtokukat minden tartozékaival együtt, kivéve azt a helyet, a hol kastélyuk állott, örök tulajdonul adományozták a boldogságos Szűzről nevezett *nyulszigeti* (Margitsziget) apácáknak.¹¹

Ha megemlítjük, hogy Lancsuk (Lanchok, Lonchuk, Lanchó), Maiss (Mois, Moysa), Nyárád (Narad), Boly (Ból) akkor már szintén léteztek, s hogy a Duna közvetlen közelében fent Duna-Szekcső, alant pedig Kis-Kőszeg akkor igen jelentékeny helyek voltak, immár tudunk annyit, a miből a községünkre vonatkozó történelmi följegyzéseket megérthetjük.

¹ Zichy-cod. I. 241. — ² U. o. 379. — ³ U. o. I. 428. — ⁴ U. o. 435. — ⁵ U. o. 441. — ⁶ U. o. 446. — ⁷ U. o. II. 81. — ⁸ Ezen község neve és emléke fenmaradt: a «Csele patak», «cselei völgy», «cselei hegy» stb. nevezetek alatt. — ⁹ Az a vidék ma is «jenyei dűlő». Ott a *jenyei rét*, *jenyei völgy*, *jenyei árok*. — ¹⁰ Zichy-cod. III. 433. — ¹¹ Fejér-cod. VII. 2. 321.

Laymér, Csele és Jenő egykori községek fölemlítését és rövid megismertetését annyival is inkább szükségesnek tartottam, mert ez tulajdonképpen a legszorosabban beletartozik Mohács történetének keretébe; minthogy a mai Mohács határa jóformán magában foglalja eme községeket, nemcsak politikailag, hanem egyházilag is, a mennyiben Laymér is, meg Csele is külön-külön plebániákat alkottak annak idején. A layméri templomról a fent idézett följegyzések tesznek bizonytságot, a cselei plebániának létezéséről pedig a pápai adólajstromokból szerzünk tudomást. Ezekben az adólajstromokban olvassuk, hogy 1333-ban *Cosmas sacerdos de Csele* solvit 20 banales; 1334-ben Cosmas de Csele solvit 20 banales; 1335-ben Cosmas de Cseley solvit 30 banales. Ugyanezen évben pedig *Petrus de Mohacs* solvit 15 banales.¹ A mely utóbbi adat kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a XIV. században a cselei plebánia sokkal tekintélyesebb volt, mint a mohácsi, mert éppen kétszeres összeggel adózott a pápának.

Mindezeket tudva már most tisztában lehetünk az akkori Mohácsccsal. Látjuk, hogy a Kölked, Laymér, Jenő és Csele községek közé ékelt Mohács falu a mainál sokszorta szűkebb határokkal birt; köröskörül jelentékeny uradalmaktól határolva, egyelőre a továbbfejlődés minden előfeltételétől meg volt fosztva és így a XII—XIII. században egészen jelentéktelen falucska lehetett. S ha vesszük, hogy a mohácsi sziget semmi módon nem volt védve a Duna árja ellen és így sokszor éveken át teljesen hasznavehetetlen volt, megértjük azt is, hogy a pécsi püspöknek eme birtoka azon időben nem valami nagyértékű lehetett.

De eltekintve a közvetlen szomszédságban levő versenytársaktól, ez időben már azért sem vergődhetett jelentőségre és nem juthatott vezérszerephez, mert a Duna mentén fent is, alant is két különösen hatalmas versenytársa akadt Duna-Szekcső és Kis-Kőszeg (Battina) községekben. Ezek a hatalmas olygarchák, a Herczeg-család, birtokát képezték, kik az egész vidék fölött évszázadokon át uralkodtak. A család egyik ága Kis-Kőszegen virágzott, a hol hajdan a pálosoknak volt monostora. Ezen szerzetesek a gazdászat minden ágát mivelvén, a püspöki birtokkal szemben gazdasági tekintetből is erős versenytársnak bizonyultak.

Ilyen hatalmas szomszédok mellett, annyi jelentékeny község

¹ Koller II.

közé szorulva, városunknak, a mely XI—XIV. századokban egyszerű falu volt, összes történelme abból a hatalmaskodási esetekből állott, melyek lakói a szomszéd birtokosok, különösen a nyulszigeti apácák és mások ellen elkövettek.

Ilyen történelmileg följegyzett hatalmaskodási esetek pl. az alábbiak: 1323-ban a pécsváradi konvent levelet adott ki, mely szerint Mohács a pécsi püspöké. Ennek officiálisai Temok Egyed, Temok Péter testvére, Chuda Gergely, Dénes fia, Miklós, Kescecu fia, András és Mohács összes lakossága a nyulszigeti apácák Cseley nevű birtokán hatalmaskodást követtek el, a mennyiben ez urnók prokurátorát (meghatalmazottját) Sebereket megverték és azok halas tavait elfoglalták.¹

1331-ben a cselei birtok elleni ezen hatalmaskodás ismétlődik. A helyet az okmány «Mohach»-nak nevezi és Cselével szemben akként tünteti föl, mintha az a Duna tulsó partján feküdnék, azaz nem ugyanazon oldalon, mint Csele;² miből az látszik és következik, hogy Mohács azon időben még nem a Duna jobb partján, hanem a szigetben feküdt. Ugyanezt látszik igazolni az 1343-ban Bodrogmegyében kelt egy közgyűlési határozat is.³ Ebből megtudjuk ugyanis, hogy Herczeg Péter, bodrogmegyei főispán ellen Gallics pécsi kanonok azon panaszt emelte, hogy nemcsak a maga birtokain szedett a pécsi püspöki alattvalóktól vámot, holott ezeknek általában vámmentességi joguk volt, hanem még Mohácsnál is a folyón vámot szed, mikor Mohácsra át és vissza akarnak menni. Vagy még valószínűbben azt következtethetjük, hogy Mohács a Duna mindkét partján épült volt és csak később épült egészen a jobb parton föl, a hol azt a XVI. században találjuk.

A pécsi káptalan 1333-ban azt bizonyítja, hogy László pécsi püspök mohácsi jobbágysai a nyulszigeti apácáknak egyik Miklós nevű jobbágysán elkövetett emberölésért járó vérdíjt megfizették.⁴

1359-ben Beechey Tötösnek (Teutus) fiai: Miklós és László, hatalmaskodást követtek el a pécsi püspöknek Mihály nevű mohácsi (Mohac) jobbágysa ellen; ebből és egyéb hatalmaskodásokból később pör fejlődött, mely csak 1367-ben ért véget.⁵

¹ Fejér VIII. 495. — ² U. o. 525. — ³ Fejér IX. 1. 143. — ⁴ Dl. 2788. —

⁵ Zichy III. 328., 332.

1374-ből olvassuk, hogy a pécsi püspöknek jobbágysai Lancsuk, Nyárad és Mohácsról többen és Treutul (Trötöl) János mesternek officialisa Mohácsról, valamint Mohács püspöki jobbágysai stb. hatalmaskodást követtek el Tötös fia László ellen, ennek Laymér, Maysa (Moiss) és Loncha nevű birtokain.¹

1380-ban Bálint pécsi püspök mohácsi officialisát (gazdatiszt) Chatut (Csató) tanunak hívták, a ki Tötös László ellen ennek laki birtokán (Főherczeglak) hatalmaskodik.²

Ugyanazon időben Csató János Mihály pécsi várnagygyal Tötös Lászlónak Kerekegyház és Maysa nevű birtokán a határjeleket rombolják szét.³

1389-ben a pécsi püspöknek mohácsi officialisát Győrfi Soldus (Zsoldos) Pálnak hívják. Ez összeszedvén a püspöknek mohácsi, szabari, himesházi, kátolyi és neovadi jobbágysait, hatalmaskodást követnek el Tötös unokája, Lászlónak majsi birtokán, elvevén ennek egész termését.⁴

Csató János, a már fentebb említett püspöki officialis pedig ugyanezen időben Tötös unokája, Lászlónak Lak nevű birtokán garázdálkodott,⁵ mely ügyben a vizsgálatot a püspök ellen még azon év folyamán teljesítik.⁶

Bár ezen folytonos hatalmaskodások folytán Mohács természetesen anyagiakban gyarapodván, mind jobban és jobban emelkedett és fejlődött; mind a mellett mégsem igen boldogult a pécsi püspök különösen közvetlen szomszédai, a nyulszigeti apácák birtokával szemben és ezen hatalmas versenytársától tényleg csak a törökök útján szabadult meg s birtokukat csakis a törökök kiűzése után csatolta a magáéhoz.

A nyulszigeti apácák jogutódai, a pozsonyi apácák a «Neo aquistica commissio» előtt törvényes uton keresték is a hajdani Csele nevű birtokukat és annak tartozékait; de miután Csele nevű község ezen időben már épen nem létezett, így a bíróság az apácák részére azt meg nem ítéllhette. A magyarázata pedig körülbelül az, hogy a XVII. században Mohácsra letelepedett ráctság e hely nevét az ő nyelvi sajátosságával *Cselinre* ferdítette el. S mivel az beigazolást nyert, hogy *Cselin* puszta a XVIII. század elején tényleg már Mohács tartozékát képezte, ennek alapján a püspök a hajdani *Cselét* saját birtokai közé kebelezte be.

¹ Zichy III. 579. — ² Zichy IV. 151. — ³ Zichy IV. 152. — ⁴ Zichy IV. 381. — ⁵ Zichy IV. 383. — ⁶ Zichy IV. 404.

Igen figyelemre méltó megjegyzést találunk Mohácsra vonatkozólag 1333-ban, a hol az idevágó történelmi okirat megemlítvén Mohács lakosságát, azt mondja: «hospites de villa Mohach», azaz: a mohácsi jövevények. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy a midőn a tatárpusztítás végig dúlt hazánkon, ennek vészes nyomai Baranyában s így Mohácson is mutatkoztak. A püspök tehát Mohács megritkult lakosságának kiegészítéseül idegen népeket telepített le, mert *hospes* alatt ilyeneket kell értenünk. Ezen jövevények a történelmi följegyzések szerint többnyire kézmivesek és leginkább az építkezésekhez értők voltak, ugymint: kőmives, kőfaragó, szobrász, aranyozó stb. A miből indokoltan azon következtetésre juthatunk, hogy a püspök valószínűleg valami nagyobb szerű templom építését tervezhette. Azt ugyanis már föntebb, a pápai adólajstromokból megtudjuk, hogy Mohach vagy Mohác azkor már kath. plebániával birt, még pedig az adó összegéből következtetve már elég jelentékeny lehetett e plebánia.

Történelmileg is érdekes, de jellemző e mellett azon kor papi fegyelmére a következő eset:

1400-ban a mohácsi plebánost Vörös (Rufus) Sebestyénnek hívják. Egy éjjel kertjébe idegenek vetődtek. A házbeliék felköltötték őt, hogy azokat elűzze. Ő erős szavakkal szól rá a lármázókra, mire azok egész méltatlanul megtámadják őt. Erre szolgálának parancsot adott, hogy üzzék el a lármázókat, de ne bántalmazzák őket (non tamen offendant), maga pedig aludni tért. Pál az egyik támadót nyilhegygyel úgy meglőtte, hogy harmadnapra meghalt. S e miatt a plebános, mint emberölésben közreműködő, kénytelen a pápához a defectu lenitatis föloldozásért folyamodni.¹ Rufus azonban nem sokáig élvezhette a plebániát, mert már 1401-ben olvassuk, hogy a pápa Pál fiát: Sebestyént erősítette meg a mohácsi plebánián, mely okirat a helyet *Mohacz*-nak írja.² Történelmi érdekességet kölcsönöz ez okmánynak főképen az, mert ebből tudjuk meg, hogy városunk akkori temploma Mária tiszteletére volt szentelve.

Városunk ezen időben már mindinkább kiemelkedik a homályból, folyton és jelentékenyen emelkedik. A mit bizonyít egyebek között az is, hogy a fentebb vázolt hatalmaskodási ügyben a püspöki emberek élén a püspöknek mohácsi gazdasági intézőjével egyetemben a pécsi várnagy is állott és pedig azon a czimen,

¹ Mon. vat. I—IX. 185. — ² Mon. vat. I—IX. 388.

hogy fizetésében ő birta Kölkedet. Ez az okirat a püspöki intézőt már *Comes*-nek nevezi, a mi abban az időben magas czimzés volt. Ez a magasabb czimzés kétségtelenül nagyobb és tekintélyesebb hatalmi körének kifolyása. Ugy látszik egyébként, hogy ez a *Comes* állott egyuttal Mohács községnek élén.¹

1401-től 1408-ig Mohácsra vonatkozó érdekesebb történelmi följegyzést nem ismerünk. Annál meglepőbb és városunkra nézve annál nagyobb érdekességgel és jelentőséggel bír egy 1408-iki okirat, mely arról szól, hogy bizonyos hatalmaskodási ügyben alperes három helynek piacán való kikiáltással idéztetett meg; ezen helyek közt van *Civitas Mohach* is. Ezen időtájt tehát Mohács a *városok* sorába emelkedett és ezen időtől fogva minden okiratban majd mint *civitas*, majd mint *oppidum* fordul elő, vagyis a *szabadalmas városok* rangsorozatába jutott. Minden bizonynyal a pécsi püspök eszközölte ki e szabadalmat (privilegiumot) Zsigmond királytól.²

Ezzel Mohács további emelkedésének leglényegesebb előfeltételéhez jutott, mert a *civitas* még több, mint az *oppidum*. Mig az utóbbi szó t. i. a *megegyesített* egyszerűbb városok jelzéseül is szolgált; addig a «*civitas*» nevezet alatt előforduló városok sokkal nagyobb jogkörrel látszanak birni. Ennek lakói már nem voltak egyszerű lakosok, még kevésbé *jobbágyok*, hanem valósággal *polgárok* (cives).

Tényleg Mohács lakóit polgároknak (cives) nevezi 1412-ben egy okirat.³ Hogy a későbbi okiratok már többnyire oppidumnak nevezik városunkat, annak talán az lehet a magyarázata, hogy városunkat a későbbi időben a fenyegető török pusztítások elleni sikeresebb védekezés céljából körülsánczolták és megerősítették s az ily városokat általában oppidumnak nevezték volt azon időkben.

A lakosok tehát — úgy látszik — szinte némi *nemesi* előjogokkal birnak; mutatja ezt egyebek között pl. az is, hogy az egyetemek régi indexeiben *mohácsiakat* találunk. Így pl. 1430-ban a bécsi egyetemen tanult Demeter fia: Mihály Mohácsról.⁴

Mohács népe azonban továbbra is a pécsi püspök alattvalója marad. Későbbi időben, legkivált a közelmúltban mindig «*incolae*

¹ Zichy IV. 549. — ² Zichy V. 559. — ³ Dl. 9854. — ⁴ Dr. Schrauf Károly «Magyar tanulók» 71. l.

privilegiati episcopalis oppidi» (*kiváltságos püspöki város lakói*) elnevezés alatt szerepel.¹

Csak természetes dolognak kell tartanunk, hogy a városnak ezen haladása és kiváltságai a város lakóit további hatalmi terjeszkedésekre ingerelték.

1435-ben Mohács lakosai — az okirat itt oppidumot említ — nagy hatalmaskodást követtek el a nyulszigeti apácák Csele nevű birtokán, a mely ügyben a következő évben Lévai Cseh Péter machói bán, a ki akkor egyuttal Baranya vármegye főispánja volt, ítéletet hozott.

E pörbeli iratok érdekes részleteket tartalmaznak Csele és Mohács városok közti határjárás tekintetében; de az okiratnak legfőbb történeti érdekességét képezi a mi városunk szempontjából azon körülmény, hogy ezen pöriratban Mohács város lakosai névszerint felsorolvák, és ezen okmány is azt bizonyítja, hogy városunknak keletkezésétől kezdve a mohácsi vészig tiszta magyar törzslakossága volt, mert a felsorolt *mohácsi polgárok* neve kivétel nélkül mind magyar hangzású; egyetlen rác vagy német név sincs abban.

1457-ben, a midőn Miklós püspök, V. László titkos kancellárja Máré várát elfoglalja, de később Tötös László királyi kincstárnak és fiának, Péternek, ismét visszaadta, ez ügyben Mohácsról Márk nevű egyén szerepel.² A mi világosan bizonyítja, hogy Mohács története azon időben a pécsi püspök viselt dolgaiból alakul leginkább.

1467-ben a Trinitáson tartott megyegyűlésen beigazolást nyert, hogy azon év pünkösd keddjén Szentpéteri János, a pécsi püspöknek mohácsi intézője, több mohácsi jobbágygal, névszerint: Gere Antal, Kalmár Balázs és Csapó Benedekkel, Tötös Lászlónak majsai birtokáról a barmokat elhajtották.³

1478-ból olvassuk, hogy egy Zsigmond pécsi püspök által a nyulszigeti apácák ellen Cselén támasztott hatalmaskodási ügyben, melyben a pécsi mindkét káptalannak több tagja is részt vesz, előfordul Comes Kakas Lőrincz, ki a mohácsi püspöki udvar provizora és Theke János, nyugalmazott mohácsi intéző.⁴

Ugyanezen évben már maga Mátyás király is foglalkozik az

¹ Lásd közgyűl. jkvek a XVIII. és XIX. században. — ² Zsélyi levéltár 213: 2260. — ³ U. o. 213: 2786. — ⁴ Koller IV. 414.

apácák ügyével és biztosokat küld ki. Ezek Baranya vármegye nemesiből tanuként igen sokat idéznek meg, köztük Pakos Lőrinczet, Mohácsnak akkori főnökét, a ki a hirneves Zalavári (günsbergi) családnak a mai Gyula pusztáról elnevezett Gyulai családágából származott s így Baranyában előkelő állást foglalt el.¹

1500-ban a Rómában levő Szent Lélek-társulat anyakönyvében találjuk följegyezve mohácsi lakosokként: Fóris Gergelyt,² Zakart (Szakály), Márkot és népeiket.³

Ezen időtől kezdve a mohácsi vészig városunkra vonatkozó okiratról nem tudunk. De tudvalevő az országos történelemből, hogy a török a XVI. század elején már előkészíteni igyekezvén útját Magyarországra, a Duna jobb partján levő nagy hadutat egyes sűrűbb betörések által folyton pusztította. E miatt már ez időben Mohácsnak és vidékének állapota felettébb siralmas lehetett. Így tudvalevő, hogy a Mohács közelében levő zebegényi monostort lakói már a XV. század végén elhagyták; a gechi (Géta) monostor temploma pedig a mohácsi csata idejében már romokban hevert s a törököknek hátvédül szolgált. Tudjuk a történelmi följegyzésekből, hogy a török dúlások a Duna mentén föl egész Bátáig haladtak fel, s így városunk e betörések siralmas áldozata volt.

Ugyancsak hazánk történelméből tudjuk, hogy II. Lajos csekély hadával már 1521. évben volt Mohácson s illetve Mohács mezein, akkor, a mikor Szulejman hadai első ízben közeledtek ellenségként, s a mikor a király *«More püspök szép házában kedves szállásra talált»*.⁴

Minthogy azonban a török hadak ekkor a déli vidéken elkövetett dúlások után zsákmányukkal visszavonultak, ütközetre ezuttal nem került a sor s II. Lajos király is hadával visszatért Budára. *«Lajos király ismeg hátratére Budára az Mohács mezejéről, semmit nem használa!»* írja Verancsics krónikájában (II. 17.)

Elkövetkezett végre az a gyászos nap, a mohácsi vész napja, a mely városunkat szomorú történelmi nevezetességű helylyé, vidékét *«nemzeti nagy létünk nagy temetőjévé»* avatta.

Ennek a gyásznaphoz a története nem a mienk; ez már egész drága hazánké.

¹ DI. 18040. — ² A Fóris-család jelenleg az ev. ref. hitfelekezethez tartozik. — ³ Mon. vat. I—IV. 131—132. — ⁴ Haas 327.

A csata leírását annyifelé és annyiféleképen találhatjuk föl a különböző történelmi munkákban, hogy annak e helyütt — városunk *rövid* történetének keretében — való bővebb leírását mellőzöm. Hisz él az összes borzalmasságaival minden művelt magyar ember szívében, lelkében és kitörülhetetlenül élni fog mindenkoron.

Tehát csupán annyit fogok itt följegyezni, a mi szorosan véve a történelmi részét képezi s ebbe a keretbe beletartozik.

Lajos király Szulejman közeledésének hírére 1526. évi július 20-án megindul Budáról, augusztus 6-án Tolnára ér; itt csatlakoztak hozzá a főurak és egyháznagyok csapataikkal, valamint a pápa költségén összeszedett idegen csapatok. Augusztus 14-én a mintegy huszezer sereggel és nyolczvan ágyuval Mohácsnak indul, hogy a törököt utjában mielőbb feltartóztassa. Utközben kinevezi Tomory Pált és Zápolya Jánost fővezérekké; utóbbinak helyettesül — míg megérkeznék — rendeli testvérét, Györgyöt. Az erdélyi vajda és horvát bán követeket küldenek és kérik a királyt, hogy addig meg ne ütközzék, míg ők meg nem érkeznek. Az első mintegy tizennégy ezernyi haddal Szegednél állott, a második mintegy tizenöt ezernyi haddal szintén már utban volt. Az időközben mintegy huszonöt ezerre felszaporodott sereg azonban minden áron meg akart ütközni.

II. Lajost, az ifju királyt Ujfaluban (Fessler Neudorfnak írja) Podmaniczky Mihály, ki a mohácsi táborból jött, azon hírrel veri föl éjjeli álmából, hogy a török a Dráván átkelt, és így az ütközet ki nem kerülhető.

A király tehát Ujfaluból (Duna-Szekeső mellett volt) augusztus 19-én, épen neve napján lejött a mohácsi táborba és ott seregét megtekintvén, visszavonult Mohácsra és csak akkor szállt táborba, mikor hajókon a különféle hadi szerelvények, lőpor, golyók stb. ugyszólván az utolsó napokban megérkeztek.

A magyar tábor egyik része Mohács mezőin a királylyal, a másik része a Karassó jobb partján Monostor és Bodolya között állott. Ez utóbbi tábor harczy kedve különösen oly nagy volt, hogy követeket küldtek a királyi táborba sürgetni az ütközetet, azzal fenyegetőzván, ha kívánságuk nem teljesül, nem a török, hanem a Mohácsnál álló magyar tábor ellen fogják fegyverüket fordítani.

Igy sodorta bele hazánk szomorú végzete a kisdud sereget a biztos halálba és döntötte országunkat a hosszas török rabigába.

A magyar hadsereg Mohács mezőségén az akkori Földvártól (mai Sátoristye) északkeletre a mai országút nyugati oldalán foglalt állást; míg a török had közepe az akkori Földvár táján állott fel.

A török hadtest fölvonulása csak lassan történvén, a csatát megelőző napokon is már kisebb előcsatározások, összeütközések történtek, melyek győztesen folyván le a magyarok részéről, annál inkább feltűzelte ezeket. Verancsics krónikájában írja: «hetfűn, kedden, szerdán délig a terek nagy harczot adának». (II. 22.)

Augusztus 29-én, szerdán, gyönyörű verőfényes napon, a magyar sereg már kora reggel csatarendbe állott. A török azonban csak lassan huzódván előre, az ütközet csak délután 3—4 óra felé kezdődött és rövid másfél óra alatt a csata sorsa már eldőlt. Báthory nádor, Bradarits, Perényi Péter, Batthyányi Ferencz és Tahy János szerencsésen megmenekültek; de hét főpap, köztük More Fülöp pécsi püspök, ki csak pár nappal az ütközet előtt érkezett a királyi táborba, huszonnyolcz világi zászlós ur, ötszáz főbb nemes, háromszáznál több pécsi tanuló és mintegy huszonkét ezer vitéz holtteste földte a csatateret és szentelte meg vérével Mohács téreit.

II. Lajos király a történelmi közfelfogás szerint menekülésközben a hirtelen támadt nagy záporosőtől megáradt Cselepatakon lovával átugratni akarván, lovának hátsó lábai az iszapba sülyedtek, minek következtében a ló hanyatt belebukott a patakba, maga alá temetvén a királyt.¹

Menekülésközben számosan az éj sötétében a zuhogó zápor közepette a Duna körüli mocsarakba fultak, mások az üldöző török kezébe kerültek. A mikor a foglyok négyezerre felszaporodtak, ezeket Földvár táján Szulejman megölette, az összefogdosott nőket pedig szabadon bocsátotta; az útjába eső falvakat és városokat pedig mind felpörkölte. Ez a gyászos sors érte a történelmi följegyzések szerint a mi akkor már szép fejlődésnek indult tekintélyes városunkat is.

A csata utáni borzalmakat a történelem ily szavakkal ecse-

¹ Ennek a gyászos eseménynek emlékére Turcsányi Soma 1848-iki honvédtiszt, mohácsi lakos, 1864-ben egy emlékoszlopot állíttatott a Csele patak partján, a hol az országutat a patak átmetszi. Ehhez a város háromezer darab téglával járult. Az emlékoszlopot 1897-ben az előző évben alakult «Emlékmű-bizottság» mintegy kétezer forintnyi költséggel megújította.

teli: «Alig távozik el a török erő e magyar vérrel festett térről, mindjárt égnek városaink és falvaink mindenfelé. A megrémült föld népe megöletik, hajukat tépő és kezeiket összekulcsoló nők és szüzek fölkerestetnek és vagy megöletnek, vagy rabszijra fűzetnek; csecsemőik édes anyjuk szemeláttára kettévagdaltatnak; a kik pedig ezen fenevadak közelgetésit sejdítvén, hegyek közé és barlangokba rejteztek, miután a siró kisdedeket elevenen a földbe ásták, hogy sirásukkal őket el ne árulják, a hosszas éhséget, szomjúságot, rettegést ki nem állhatván többé, vagy önként mentek az ellenség elébe, vagy pedig elalélva a sok búbánat miatt, seregenként hullottak az ilyen életnél jobb halál fagyos karjai közé».

Ime tehát halálsikoly, vér és füst fejezik be e korszakot.

Mivé lehetett volna virágzásnak indult szép városunk, ha a Gondviselés e gyásznaptól megkiméli? És mivé lön?! Mezőisége nagy temető, maga a város pedig kihalt, füstölgő romhalom.

Ezen korszak általános jellemzésére vajmi keveset hozhatunk fel, mert hiszen a vad, portyázó rablócsapatok nemcsak öltek, raboltak boldogtalan városunkban, hanem romboló dühökben teljesen porrá égették s ugyyszólván eltörülték városunkat a föld színéről, eltörülvén egyuttal minden történelmi emléket is.

Hogy pedig a történelmi emlékek és okiratok megsemmisítése városunkra mily végzetesen káros volt, azt egyetlen adattal kívánom csak megértetni. Minő más lehetett volna pl. városunknak későbbi történelmi, *politikai* és *vagyoni* fejlődése, ha csak az az egyetlen okirat, az a szabadságlevél megőrizhető lett volna és a későbbi nemzedék birtokába juthatott volna, a mely szabadságlevél már a XV. századnak a legelején, 1408 előtt városunkat a *szabadalmas városok* rangsorozatába emelvén, bizonyára oly kiváltságokkal ruházta fel, a melyekben — mikor hosszú százhatvan év után a török bilincseket lerázta magáról — bizonyynyal gyors és biztos fellendülésének, politikai és anyagi gyarapodásának összes előfeltételeit bírta volna; míg így az egykori virágzásnak, az egykori kiváltságoknak csak szép emléke maradt az utódokra, a mint az annak a szomorú rabságnak idejében apáról-fiúra édesbájos meseképen szállott.

Ugy vagyunk e kevés történelmi adattal, mint a mikor egy darabokra tört hatalmas szobornak csak egy pár részét találhatjuk meg. Bár az egész szobrot többé össze nem állíthatjuk, mégis a megmentett darabokból következtethetünk a szobor arányaira,

idomainak tökélyére s képzeletünkkel szinte magunk elé varázsolhatjuk az egészet...

... Ebből a nagyon kevés történelmi adatból is képzeletünk segélyével és az adatok logikai méltatásával szinte látjuk városunk egész élettörténetét bölcsőjétől a nagy gyásznapiig.

Látjuk, miként telepednek le a honfoglalás nagy munkájának befejeztével őseink az erdőszegélyezte Duna *mohás* partvidékén, az itt talált és leigázott népeket szolgálóikká tevén, azokat sátraikba családjuk közé fölveszik és teljesen beolvasztják, megmagyarosítják. A pécsi püspök, mint földesuraság uri hatósága alatt általában földmiveléssel és halászattal foglalkoznak; az utóbbi különösen egyik főfoglalkozásuk lehetett, a mire főképp az egyik följegyzésből teljes joggal következtethetünk, a hol a Csele birtok elleni hatalmaskodást tárgyzó egyik okirat megemlíti, hogy a nyulszigeti apáczáknak *kilencz halastavát* foglalták el és maguknak meg is tartották. A földmivelés és halászat csendes, békés foglalkozása mellett azonban őstermészetük és faji jellemük nem tagadhatja meg magát. Ellenség nem lévén, szomszédaikat háborgatják, apróbb támadások és hatalmaskodások által zsákmányt szereznek, területeket keritenek hatalmukba és vesznek birtokba s ilyképp gyarapítják, növelik vagyoni erejüket. Hatalmi terjeszkedésükben a siker főtenyezője volt az uraság, a pécsi püspök, kinek uradalmi intézői voltak legtöbbször ezen kalandos kirohanások, hatalmaskodások vezérei. A népesség szaporodik, a határ tágul, a vagyoni erő jobban-jobban izmosodik... és a szerényke kis falu mind nagyobb és szebb fejlődésnek, virágzásnak indul...

De végig rohan drága hazánkon a vad tatárcsorda; utját lángtenger világítja, nyomában halálsikoly, pusztulás.

És Mohács lakossága is megritkul, épületei elhamvadnak.

De a püspök-uraság benépesíti újból a falut, idegen népeket telepít ide, a kikkel új vért, új szellemet hoz az elernyedtt lakosság közé, a kik megismertetik és gyakorolják immár az ipart és kézmivességet is. Mohács ismét fölled, a betelepített idegenek teljesen beolvadnak, teljesen magyarokká lesznek nemcsak szellemben, de névre is, mert az összes okiratokban, a hol mohácsiak névével találkozunk, sehol *idegen hangzásu* névre nem akadunk. A művészetek, tudományok, szóval a nyugati műveltség s a katholicizmus szelleme mindjobban átjárja, átidomítja őseink jellemét s lassankint más irányu tevékenységre serkenti őket. Mohács lakossága ismét

nagy arányokban gyarapodik, a falu ismét oly fejlődésnek és virágzásnak indul, hogy Zsigmond király immár méltónak találja arra, miszerint a közönséges faluk keretéből kivéve a *szabadalmas városok* rangsorozatába emelje, lakosait polgárokká tegye, kiváltságokkal, előjogokkal ruházza fel.

... És fejlődésének, virágzásának zenithjén érte városunkat — a nagyszerű halál...

Vallásra nézve természetesen a XII—XIV. században városunk összes lakossága római katolikus volt. Hogy a hitélet milyen élénk és lendületes lehetett akkor városunkban is, sejtethjük abból, hogy az egész környék tele volt monostorokkal és apátságokkal. Pl. Kis-Köszegen voltak a pálosok, Mohács közelében a cykádori apátság és a zebegényi kolostor; a sűrűn épült falvak és városok mindegyikében templom volt, a közvetetlen szomszédságban, nevezetesen a földvári, kerekegyházai, layméri, cselei stb. Mohácson, mint a fősorolt történelmi följegyzésekből tudjuk, szintén volt templom és plebánia, még pedig — a mint olvastuk — temploma szűz Mária tiszteletére volt szentelve. A hitélet fokozatos föllendülésének magyarázata, hogy az a Szent István által keresztény alapokra fektetett államalkotásnál az első években és századokban politikai szükséglet és az államalkotás egyik fő kivánalma volt. Városunkban ehhez még az a különleges körülmény is járult, hogy a földesurasága pécsi püspök, egy *katholikus egyháznagy* volt.

1721-ben Nesselrod püspök által tartott egyházlátogatás jegyzőkönyvi följegyzései közt olvassuk, hogy Mohács egykori temploma Szent Borbála tiszteletére volt szentelve, mely templom anyagából a sóház épült s a melynek romjait a református hívők épületeik alapkővezetéhez használták fel. (Állítólag t. i. ott volt a templom, a hol ma a református-lakta városrész van). Ez a történelmi adat azt látszik bizonyítani, hogy városunknak ebben az első korszakban, vagyis a mohácsi vész előtt két temploma volt, s hogy ez a Szent Borbáláról címzett templom volt bizonyára az a második, nagyobb szerű templom, melyet a püspök, mint földesur az általa betelepített jövevény (hospites) kézművesek által építtetett. Mert ha ennek a templomnak a falait 1721. év körül csakugyan látták, ezek a falak csakis *a törökvilág előtti időből* maradhattak fenn. Mert annak a lehetősége s illetve az a föltevés, hogy Mohácson a törökvilág idejében építettek volna föl katolikus templomot, egyszerűen teljes képtelenség.

Városunk akkori fekvésének, helyének meghatározásához szintén nagyon kevés történelmi támpontot találunk. Egyik itt föl-
említett okirat latin szövegéből pl. olyképp tűnik ki Mohács, mint
a mely a Duna folyamnak nem ugyanazon partján feküdnék, a
melyen Csele község, hanem ezzel szemben a Duna tulsó partján.
Ebből és egy másik följegyzésből azt kell következtetnünk, hogy
városunk az első századokban majd a szigetben, majd a Duna
mindkét partján terült el, míg aztán később, a XV—XVI. száza-
dokban már a Duna jobb partján találjuk, a melyen ma is van.
Mindez egyébként azt is látszik bizonyítani, hogy ezekben az első
századokban a nagy Duna a mai öreg Duna felé lehetett, és itt
volt bizonyára a kisebb ág, tehát könnyű volt még az átkelés. A
XIV. század második feléből fenmaradt egy okirat Fel-Mohácsot
és Al-Mohácsot említ. Ez alatt bizonynyal nem két külön Mohácsot
kell értenünk, hanem ennek a megkülönböztetésnek valószínűleg
csak annyi értelménye és jelentősége volt, mint a múlt században
a belső Mohács és külső Mohács, avagy napjainkban a belváros
és külváros elnevezések.

Később azonban, vagyis e korszak végén, Mohács már min-
den kétséget kizárólag mai helyén terült el.

A Szent Borbála templomáról az 1721-iki jegyzőkönyv ugyanis
azt mondja, hogy annak falai, romjai ott voltak, a hol ma a refor-
mátus hívek házai állanak. Mivel pedig a templomok közönségesen
lehetőleg a helység közepén szoktak épülni; ebből következik
egyrészt az, hogy a Duna medre azon időkben nem a mai helyén,
hanem távolabb a szigeti rész felé húzódott (erről később kétség-
telen bizonyosságot fogunk nyerni), s így a templom a Dunától is
még eléggé távol állott; másrészt az, hogy városunk akkor inkább
délnek feküdt, mint ma és közvetlenül a Duna partján. A mai
város északi, északnyugati és nyugati részei a régi Mohács idejében
még nem képeztek beépített területet.

Minden kétséget kizáró történelmi bizonyítékot arra sem
tudunk felhozni, hogy városunk e korszakban nyílt város volt-e,
avagy fallal körülkerített, megerősített hely.

Abból, hogy Mohácsot a XV. században az okiratok kezdet-
ben *civitas*-nak, később következetesen és mindig *oppidum*-nak
(*megerősített hely*) nevezik, teljes joggal következtethetünk arra,
hogy városunk eleinte nyílt, szabad hely volt, később azonban
sánczczal és esetleg a sánczon belül az akkori szokások szerint

palánkokkal vették körül és erősítették meg. Erre kényszerítette a várost az országos történelemből ismert az a ténykörülmeny, hogy a török már a XV. század vége felé sűrű betörésekben pusztította e környéket és így Mohács — ezen betörések utvonalaiba esvén — a maga védelméről kénytelen volt minden módon gondoskodni.

Hogy tehát e korszak végén városunk megerősített, körül-sánczolt hely volt, felettébb valószínű; annál is inkább, mert a török-világ idejében kétséget kizárólag ilyennek ismerjük, s a török is valószínűleg azért szemelte ki Mohácsot e meghódított terület székhelyévé, mert erőssége és biztonsága egyebeknél nagyobb és tökéletesebb volt.

Hogy az oktatás ügye városunkban e korszakban elég fényes lehetett, abból az egy följegyzésből is következtethetjük, a hol az egyetemi hallgatók közt *mohácsi* fiu nevével találkozunk; a mi bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy kellett városunkban fejlettebb elemi oktatásnak lenni ebben a korszakban. A tanító mes-tert a történelmi okiratokban a név mellett följegyzett «litteratus» szó jelzi.

II. KORSZAK.

1526—1686-ig, vagyis a török uralom korszaka.

A mohácsi gyászos ütközet után a török hadsereg — mint tudjuk — Buda ellen indult és azt minden ellenállás nélkül elfoglalván, rabolva és pusztítva kivonult az országból.

Az útjában meghódított területeket azonban birodalmához csatolta és később 1529—1531 körül őrségekkel is megrakta.

Igy vette azonnal birtokába városunkat is és ellátta török helyőrségi katonákkal.

A lakosság nagy része pedig, a mely a szerencsétlen ütközet idején a Dunán át még jókor elmenekült az elég biztos rejtekhelyet nyújtó szigeti erdőségekbe, lassan visszatért földúlt családi tüzhelyéhez és házait ismét felépítvén, a török alattvalójává (Rajah) lett.

Hogy városunk oly rohamosan támadt föl újra romjaiból, abban a töröknek is nagy része volt; a mennyiben — úgy látszik — neki is érdeke és óhaja volt, hogy Mohács ismét helyreállítva, a neki szánt jelentékeny szerepet betöltse. Alig pár évvel a mohácsi szomorú végű ütközet után ugyanis városunkat már mint *szandzsák székhelyét* találjuk.

A mily gyászos emlékeket gerjesztett t. i. *Mohács* neve a magyarok szívében, ép oly örvendetesen, kellemesen hangzott e név a török fülében; hiszen *Mohács véráztatott mezőin nyíltak meg előtte Magyarország kapui*. Épen ezért Mohácsot a hatalmas török szultán magyarországi hadjáratai alkalmával mindenkor örömmel kereste föl és maga is jelentékenyen munkált Mohács emelésén.

Tudjuk az országos történelemből, hogy még a töröknél is nagyobb veszedelem érte szegény hazánkat az által, hogy az ország

két részre szakadván, egyszerre két királyt választott, Ferdinandot és Szapolai Jánost, s így a törökkel együtt három gazdája támadt. A külellenség dúlásainak iszonyait tetézte a boldogtalan belviszály. A nagyravágyó Szapolai János, hogy hiúságát kielégítse és czélját érje, még arra is képes volt, hogy országunk legnagyobb ellenségének, a török szultánnak, segítségeért könyörögjön.

Igy történt, hogy Szulejmán — Szapolai kérésére — 1529-ben hatalmas hadseregével ismét bejött Magyarországra és a neki oly igen kedves *mohácsi* sikon megállapodván, itt fogadta János királyt, a kit ezen utjára elkísértek főbb hivei: *Frangepán Ferencz* kalocsai érsek, *Statilius János* erdélyi püspök, *Czibak Imre*, *Verbőczy István* stb. stb.¹ Brutus J. M. azt írja e találkozásról,² hogy . . . «megtartandó a barbárok szokásait, *Mohácsról* (a hol tehát János király szállva volt) Szulejmán elé mentek Laskyval és 6000 lovassal, viszont eléjük pedig a nagyvezér jött. János király itt rövid beszédet tartott, tudván azt, hogy semmi sem indítja meg úgy a barbárnak különben szelid s a könyörületre hajló szívét, mint a könyörgés és magánbarátainak felsorolása. E beszédben azon kívül, hogy az alattvalói általi elhagyatottságát fölhozta, magánvagyonától való megfosztatását is felemlítette. Szulejmán rövid feleletében kijelentette, hogy saját sugallata, de ősei iránti tekintete sem engednék, hogy csalódásba essenek azok, kik az ő kegyelmébe futnak», Szulejmán naplója szerint ez a dolog (1529. július 20.) nagy ünnepélyességgel ment végbe. Szulejmán sátorában ott voltak a törökök minden előkelőségei. János király a sátorba lépven, Szulejmán fölkelt és három lépést tett előre, *fogadta a kézcsókot* és leültette János királyt, míg Ibrahim, Ajar, Hassán állva maradtak; igen nyájas volt hozzá, s elmenvén, három arany-szerszámos lovat és négy aranyos kaftánt ajándékozott neki . . . «Ez volt tehát a szultán második győzedelme *Mohácson*.»³

Ugyanezt a mohácsi találkozást sok eredetiséggel írja meg Szerémi György,⁴ mely érdekes, följegyzésre és hitelre méltó főképp azért, mert erről — mint szemtanu — beszél. A hosszas leírásból csak a következőket veszem ki: «Egy kis mértföldnyire, a meddig a lovasok a király elé jöttek, ezek álltak sorfalat s az utat biborral és szőnyegekkel terítették be. János király először Ajár basa

¹ Verancsics II. 30. — ² II. 357—358. — ³ Hammer II. 82. — ⁴ De Perditione R. II. 255.

sátorához ért, s itt felöltöztették őt a legdrágább ruhába; újabb öltözetet nyert még Ibrahim basa sátoránál s így jött végre Szolimán elé, hol a főbbek mind jelen voltak s a pogányok sokasága. Midőn a király Szolimánt meglátta, leszállt lováról és a vele volt méltóságokkal gyalog közeledett Szolimán felé; de Szolimán is közeledett János király felé s egymáshoz érven, *megölelték egymást*, (tehát kézcsókról itt szó sincsen) és János magyarul üdvözölve, köszönte a neki nyújtott segílyt. Mechmed ezt törökül tolmácsolta Szolimánnak, mire ez úgy felelt, hogy a magasságbeli isten megtartja őt, úgy a magyar királyt vissza fogja helyezni királyi székébe Budán, megszerzi és átadja neki egész Syrmiumot, Szabács és Nándorfejevárvár kivételével, s a meddig én élek, meg akarlak védelmezni a te ellenségedtől és nem kell semmit gondolkodnod . . . »

Szolimán egész Paksig adott kíséretet János királynak.

Az 1532. évi julius végén harmadszor táborozott Szulejmán mintegy 300 ezernyi seregével és sok hajóval Mohács mellett. «A mohácsi mező a sorstól — úgy látszik — különösen ki vala választva a magyar név lealáztatására. Nemcsak hogy Lajos király veszté ott életét és Zápolya porig alázza meg magát a vad török negéde előtt, hanem most Perényi Péter is ide jöve a török büszkesége vagy fukarságától megveendő vagy kikoldulandó honunk ingadozó királyi székét. Fiával és hatszáz pompásan felkészült lovaggal és gazdag ajándékokkal jelent meg; de rossz kedvében találta a pártos ur Szulejmánt; elfogatott és szabadon bocsáttatásáért kénytelen volt fiát adni túszul, ki aztán később törökké tétetett.»¹

Más forrás szerint azonban Perényi Péternek és a magyar koronának Szulejmán részére történt átadása nem a mohácsi találkozás alkalmával esett meg, hanem Báticaszéken.²

1566-ban negyedizben is itt táborozott Szulejmán, a mikor Szigetvár elfoglalására indult és itt várta be a magyarországi csapatoknak csatlakozását.

Látjuk tehát, hogy a hódító szultán városunkat és mezőségét, mint hadutjába eső egyik előkelő és kedvencz helyét elég sűrűn kereste föl és — úgy látszik — Mohács emelését és fölvirágzását maga is óhajtotta. Mohács ugyanis és Baranyának dunamenti

¹ Haas 152. l. — ² Hammer III. 82. és 649.

része 1526 óta már török birtok volt, míg a vármegye egyéb részeit a török csak 1543-ban foglalta el. Bizonyítja ezt különösen Ferdinánd király által 1542. évben eszközölt összeírás, melyben a Duna partvidéke Baranyából teljesen hiányzik.

A török ezen vidékből egy *szandzsákot*, vagyis török kerületet alakított, melynek fővárosává tette *Mohácsot*; sőt mikor 1543. évben Siklós várát is elfoglalta, ezt és a hozzátartozó egész uradalmat is a mohácsi szandzsákhoz csatolta. Ebből kitűnik, hogy városunk a török uralom alatt is jelentékeny szerepet játszott; ha ugyanis figyelembe vesszük azt, hogy a *szandzsák* megfelel a magyar *vármegyének*, melyet járásokra — *nahie* — osztottak föl, minden esetre előkelő rangsorozatban állott városunk, mint a török szandzsáknak (vármegyének) székvárosa.

Hogy városunk a mohácsi vészre következő években oly gyorsan újraépült s mindjárt ily jelentős szerephez jutott, azt is látszik bizonyítani, hogy mégsem esett oly mértékben a török dúlásoknak és gyujtogatásoknak áldozatul, mint a Dunától valamivel távolabb eső helyek, melyek a török hadseregnek egyenesen útjába esvén, teljesen megsemmisültek; míg Mohács, közvetlenül a Duna mellett lévén, a hadsereg utvonálán kívül esett és hozzáférhetetlenebb volt s így inkább csak a szanaszét száguldó martalócoktól szenvedett sokat.

Egyidőben a szandzsák székhelyét Mohácsról Szekcsőre helyezték át és városunkat a «nahie» székhelyévé fokozták le, a minek valószínűleg vallási tekintetek lehettek okozói, mert Duna-Szekcsőn nagyobb tömegű török papságot említenek a történelmi források; de csakhamar ismét visszakerült a székhely Mohácsra és állandóan ott is maradt a török kiűzéséig.

A *mohácsi szandzsákhoz* tartozott az egész Duna-mente Eszékig; a *mohácsi nahie* természetesen sokkal kisebb volt.

1570. évben pl. a *mohácsi nahié*-hez a következő huszonkét község tartozott: Mohács város, Földvár 11 házzal (a csata színhelye, a mai Sátoristye), Dálok 19 házzal, Külked 52 házzal, Danofcse város 109 házzal, (így ferdítették el a hajdani Danócz község nevét, mely régi okmányokban mint virágzó hely fordul elő s a török időben városként szerepel, Izsép alatt feküdt), Izsép 120 házzal, az előtt pusztá levén, oda iflások telepítettek le, Mogyoród 12 házzal, Maroka 6 házzal (elpusztult község Baár vidékén), itt is iflások települtek meg, Darázs 5 házzal (szinte iflásokkal tele-

pitették meg), Lancsuk 24 házzal, Bolfalu (Német-Bóly) 20 házzal, Nyárád 28 házzal, Bánó (Baán) 24 házzal (szinte iflások lakták), Maiss 59 házzal, Kelencz (vagy Belencz) 3 házzal, Szejk (Szajk) 20 házzal, Baborcza város 55 házzal, Mársfalva (Bácsfa) 25 házzal, Nyárád (Kis-Nyárád) 12 házzal, Szabar 25 házzal, Gata 8 házzal (elpusztult falu Lancsuk alatt), Varsán (Versend) 18 házzal.¹

Ez a névsor a legkiáltóbb bizonyítéka az iszonyu török pusztításnak; mert e névsorból számos oly község neve hiányzik, mely községek a mi városunk közvetlen közelében a török betörések ideje előtt virágzottak. Így pl. a mohácsi határban levő Laymér, Jenő helységek, Csele város, ugy Körtevényes, Kerekegyháza, a Földvár határában egykor elterülő Bathija község, valamint a káptalan tulajdonát képező egykori Merse község nevei ezen nahiében már elő sem fordulnak, pedig fekvésük szerint ide tartoztak volna. De ekkor már a török seregek elsöpörték e helységeket lakóikkal együtt a föld színéről.

Ebből az egy történelmi tényből sejthetjük, minő borzalmaknak volt kitéve azon időben és minő véghetetlen siralmas állapotba juthatott városunk és vidéke.

Mohácsnak a török uralom alatti állapotára és fejlődésének történetére vonatkozólag érdekes adatokat tartalmaznak és egyuttal a történeti okfejtésre jeles anyagot szolgáltatnak az ez időből fenmaradt *török kincstári defterek* (adórajstromok).²

1543-ból olvassuk, hogy a tolnai kikötő vámjának és a halas tavaknak árverezésénél több *mohácsi lakos (magyarok)* nagyobb ígéretet tettek, a kiket a mohácsi kádi (bíró) ajánl.

Az 1544-iki fejadó-defterből pl. megtudjuk, hogy Mohácsnak ez időben *195 adózó háza van*, melyek egyenként 50 akcset fizetnek;³ voltak azonban nem adózó házak is. A mi mutatja, hogy városunk a mohácsi vész után 18 évvel már az akkori fogalmak és viszonyok szerint jelentékeny lakossággal birt.

1545-ben feljegyeznék a defterek Mohácson bizonyos török kincstári jövedelmi forrásokat, pl. kertadó után befolyt 1048 akcse, haltized 1378 akcse, kincstári jövedelmek házakból 500 akcse, Badhava (büntetéspénzek) 35 akcse stb.

¹ Velics és Kammerer I. 396—398. — ² Közlik: Velics és Kammerer. —

³ Vel. I. 29.

1545—1546. évben a kincstári defterek (II. köt. 45.) a mohácsi szandzsákban 5 várról emlékeznek meg és pedig:

1. a pécsi várról . . .	828	ember napi	15094	akcse	zsolddal,
2. a siklósi » . . .	448	»	»	9183	»
3. a malvári (márévári) .	72	»	»	1138	»
4. a szári » . . .	142	»	»	3059	»
5. a garasgáli » . . .	105	»	»	685	»

Vagyis összesen 1595 ember napi 29159 akcse zsolddal.

Mohácson tehát *vár* nem volt; ez csak sánczczal és palánkokkal megerősített város lehetett.

A II. köt. 70. lapján, a mely a mohácsi kádiról Mevlana Alaeddinről név szerint is megemlékezik, olvassuk, hogy 1547. évben bizonyos bérleti ügyletnél kezesként szerepel Györe György fia Mihály, mohácsi lakos, a mikor t. i. Tolna, Mohács, Fajsz stb. helységekben az elveszettek és szökevények vagyonát, valamint a halastavakat adták bérbe.

A II. köt. 113. lapja az 1551. évi szeptember 29. napjáról kelt összeírásban felsorolja a mohácsi szandzsákhoz tartozó mohácsi nahieben levő arabadsik névsorát. (Az arabadsik oly ígás napszámra kötelezettek, a kik különböző fuvarokat, ágyuk, hadi- és élelmi szerek vontatását teljesítették és ezen szolgálataikért adókedvezményben részesültek).

Két *oda* (állomás) volt.

Az első állomáson *szeroda* (vezető) volt *Bakó* Gáspár. A legénység pedig: *Tőzsér* Tamás, *Farkas* Gergely, *Mázsa* Balázs, *Véri* Gyenes, *Rávkó* György, *Péteri* Gyenes, *Tóth* Balázs, *Kis* Benedek, *Csáni* Máté, *Csók* György, *Forgács* Simon, *Ócs* János, *Lobánczi* János, *Lobánczi* Dávid, *Tóth* János, *Fekete* Benedek, *Zsebrős* Lőrincz.

Második szeroda volt: *Márton* Gergely. A legénység pedig: *Nagy* Bálint, *Nagy* Ferencz, *Bertalan* diák, *Varga* András, *Kovács* Máté, *Sebős* Orbán, *Tóth* György, *Balázs* Gergely, *Csordás* János, *Korsós* Péter, *Keresztes* Lukács, *Laki* Gergely, *Téglás* Ferencz, *Pécsi* István, *Tót* Péter, *Dávid* Benedek, *Boros* István.

Ugyancsak elsorolják a defterek az ezen évbeli *Dserekhorokat* is, vagyis az adókedvezményben részesülő *gyalog* napszámosokat.

Szeroda: *Kalmár* Gergely. Legénység: *Kana* Benedek, *Nagy* Pál, *Paþ* Tamás, *Ros* Péter, *Somogyi* Mihály, *Kerekes*

Benedek, Pósa Péter, Malozsa János, Szolga György, Disznódi György, Bozsó István, *Horvát* Kelemen, *Tót* István.¹

Ez időben a defterek szerint a mohácsi szandzsákhoz csupán 2 nahie tartozott: a mohácsi és baranvári.

1554-ből szintén meg van Mohács deftere, mely szerint volt: ferencz-utczai városrész 35, nagy-utczai városrész 43, patacsi-utczai városrész 18, szentmiklós-utczai városrész 164, kismiklós-utczai városrész 58 házzal. (II. köt. 169. l.) Vagyis volt összesen 318 ház, a mi szintén a folytonos emelkedést mutatja.

Már az 1554. évi hitetlenek fejadó-lajstroma a mohácsi szandzsákban a következő nahiekat (járásokat) sorolja föl: 1. a *pécsit* 83 helységgel, 2. a *szent-törinczit* 110 helységgel, 3. a *szent-mártonit* 86 helységgel, 4. a *szerdahelyit* 42 helységgel, 5. a *szászit* 188 helységgel, 6. a *mohácsit* 18 helységgel, (t. i. Mohács város, Földvár, Dálok, Kölken, Mogyorod, Lancsuk, Bol, Nyárad, Majs, Köbena, Körtvéles, Szajk, Babarcz város, Kácsfalu, Nyárad, Szabar, Gát, Varsán), 7. a *szekcsőit* 18 helységgel, 8. a *pécsvárit* 51 helységgel, 9. a *siklősit* 58 helységgel, 10. a *sellenit* 70 helységgel, 11. a *vaszka-szent-mártonit* 37 helységgel, 12. a *harsányit* 30 helységgel, 13. a *baranyavárit* 50 helységgel, 14. a *garasgálit* 165 helységgel.

Ekkor tehát a mohácsi szandzsák körülbelül nagyobb lehetett, mint a mai Baranya vármegye.

1562-ben a kalocsai és zsolti bérleteket *mohácsi* Hüszzsein Aráb kiája veszi ki 3 évre. (II. köt. 28. l.)

1563-ban a hatvani és jászberényi bérletekben Ali Hasszán, *mohácsi* timár-birtokos (hűbéres földesur, ki az államtól a kérdéses birtokot csak saját személyére kapta és az ő halála után ismét visszamaradt az államra), mint többet ígérő jelentkezik. (II. köt. 296. l.)

1564-ben Mohácson, illetve annak vidékén új khászokat alapítottak, azaz oly kincstári birtokokat, mely bérbe adandó volt, vagy főrangú tisztviselőknél hivatali illetményül szolgált. Ezen egyik új khászt Malkics nevű *mohácsi* egyén vette bérbe.² Maguk a khászok azonban nem Mohácson, hanem a közeli falvakban, Kölkeden, Harsányon, Szajkon, Lancsukon, Geresden stb. feküdtek.³

¹ A dült betűkből szedett családnevek ma is előfordulnak Mohácson. Ez a névsor mutatja, hogy ekkor még nem voltak Mohácson szerbek és sokaczkok, mert valamennyi név tiszta magyar. — ² Vel. II. 331. — ³ Vel. 333.

1565-ből olvassuk, hogy a mohácsi szandzsákban 737 személy volt az őrség létszáma; mivel pedig ebből Pécsre 321, Kaposvárra 211, Siklósra 178 személy esett, tehát Mohácson csupán 27 török katona volt.¹

Ugyanezen évben azt is olvassuk, hogy a szandzsák székhelye Pécs, melyhez Mohácsot is beosztották.²

Ez a körülmény és a helyőrségnek fentebb jelzett rendkívül csekély száma azt mutatja, hogy a török állam Baranya vármegegyében az állapotokat teljesen pacifikáltaknak tekintette, a haduti szandzsákot ez okból megszüntette. A kerületi bíró azonban ezen túl is Mohácson maradt, mert 1567-ben Mohammed mohácsi kerületi bíró írja össze a pécsi bolt és boltbérlet jövedelmeit, valamint Báta és tartozékainak bérletét.³

1568-ban a mohácsi párkányban müstahfizok és topsik 32-en, ázabok 64-en, martolósok 35-en vannak 489 akcse napi zsolddal.

1569-ben a város iszpendzséje 184 háztól 4600 akcse.⁴ Ez már Mohács hanyatlását mutatja.

1570-ben Mohácsot lefokozzák a nahie székhelyévé, mely a szekcsői szandzsákhoz tartozott. A bíró azonban, a kinek neve ez évben Sinán bin Hüsszein, Mohácson lakik s itt írja össze a hitetlenek defterét (a keresztények adólajstromát).⁵

1570. évben Mohács város lakossága a defterek szerint (II. köt. 393—396. lap) a következő volt:

a) *Nagy-utczai városrész.* (Mahalle.) Kovács Imre, Gálóczi Ferencz, Szűcs Tamás, Szári Bertalan, Márton János, Dorol Péter, Penczi Balázs, Péter Borbála, Mészáros János, Penczi Albert, Kovács Pál, Nagy Gáspár, Baracska Márton, Bendő Péter, Tóth Márton, Varga Gergely, Cseh György, Bagócs György, Varga Kelemen, Nagy Péter, Tódor János, Józsa Máté, Nagy Bálint, Magyaros Ferencz, Márton iszluga (szolga), Szabó András, Kis Jakab, Orosz György, Dorok Péter, Orosz György (második).

b) *Bakács-utczai városrész:* Tódor Pál, Daró Gáspár, Fodor Gáspár, Fodor Ferencz, Daró Ferencz, Józsa Miklós, Cseh Mihály, Dienös Kovács, Barsi János.

c) *Szent-Miklós-utczai városrész:* Kanalas György, Béres Mátyás, Varga Mihály, Bitó János, Péteri Pál, Borsos Ambrus,

¹ Vel. II. 347. — ² Vel. II. 353. — ³ Vel. II. 377., 381. — ⁴ Vel. II. 390. — ⁵ Vel. II. 410.

Szabó Tomás, *Hegedűs* Pál, *Mikó* Tamás, *Somogyi* Ambrus, *Mészen* András, *Korsós* Pál, *Köves* Miklós, *Gabos* László, *Tóth* Mihály, *Varga* Pál, *Varga* Kelemen, *Gálos* Dienös, *Péteri* Lőrincz, *Szép* Ambrus, *Varga* István, *Kamázi* János, *Berén* Péter, *Abrani* István, *Nagy* Benedek veje András, *Szakács* Ferencz, *Nagy* Ágoston, *Simon* Pál, *Simon* Kristóf, *Simon* György, *Hegedűs* Bernát, *Ilos* Bálint, *Gálos* Jakab, *Rigó* Benedek, *Szári* Miklós, *Varga* Tomás, *Mészáros* Tamás, *Csene* András, *Makrai* Balázs.

d) *Velencei-utczai városrész*: *Bakó* Benedek, *Vas* Ferencz, *Mermeléti* László, *Domba* Máté, *Simon* Tomás, *Karancsi* Lőrincz, *Rákos* Ferencz, *Mári* Imre, *Gyöngyös* Pál, *Rencsi* Dienes, *Kenéz* Orbán, *Meszeni* István, *Taszár* István, *Szabó* István, *Szári* János, *Tót* Bálint, *Berzeni* István, *Ferenczi* Mihály, *Fejes* István, *Kenéz* István, fia *Imre*, *Diós* Imre, fia *János*, *Fehér* Bálint, *Fehér* János, *Bakó* István, *Bodó* Péter, *Kenéz* Mátyás, *Csabai* Imre, *Szabó* Imre, *Szabó* István, *Kenéz* Péter.

e) *Kún (kút)-utczai városrész*: *Tóth* Mihály, *Tóth* György, *Szekcsői* Ferencz, *Gencsi* Máté, *Baksa* Máté, *Szemere* Pál, *Varga* István, *Szakál* Mihály, *Csadan* Benedek, *Cseh* Pál, *Bodris* Péter, *Csász* Mihály, *Hajós* Illés, *Bacsó* Antal, *Röcsén* János, *Gálos* Márton, *Túri* Tamás, *Manóczy* Demeter, *Vasadi* Miklós, *Cseh* Bálint, *Majankó* János, *Sombereki* Ferencz, *Nagy* András, *István* Ferencz, *Kós* Ferencz, *Földvári* Tamás, *Dembe* Bálint, *Pusztá* János, *Biró* Mihály, *Mágocsi* Máté, *Encsi* István, *Varga* Mátyás, *Csesztár* Balázs, fivére *György*, *Bagó* Ferencz, *Péteri* Márton, *Vas* János, *János* Kovács, *Mészáros* Máté, 153 ház 60 akcseval.¹

Ez a névsor igazolja először azt, hogy még 1570. évben sem voltak szerbek és sokaczkok, mert az adózók névsora kizárólag magyar hangzású neveket tartalmaz; másodszor mutatja azt, hogy a keresztény magyar benlakók száma évről-évre következetesen apadt.

Nagyon természetes, hogy ez a névsor nem mutatja a város összes lakosságának számarányát, mert hiszen itt csak a hitetlenek (keresztények) adólajstromai közöltek. Ezen ősi lakosokon kívül voltak még Mohácson idetelepedett török alattvalók és a török helyőrség.

1577-ben Mohácsot *szandzsáknak* említi ismét az okirat, a melyben a budai pasalik számadásai foglaltatnak.

¹ A dült betűkkel szedett családnevek ma is előfordulnak Mohácson.

Mivel azonban ezek a számadások egy nagy területről szólnak, a statisztikai adatokat városunkra vonatkozólag kellőleg meg nem állapíthatjuk. Megtudunk azonban ezen számadásokból más felette érdekes dolgokat, nevezetesen pl. azt, hogy egyéb adók mellett még az ugynevezett kuburi-pénz is meg volt, a mi betű szerint kard-pénz, tehát hadi pótlék. Másodszor azt, hogy az *iflákokat* ezen időben külön adóztatták meg, és pedig minden *iflák (szerb)* két gurust fizetett. Összevetvén a különféle adatokat, kiderül, hogy az *iflákokat* (szerbeket) kevésbé adóztatták meg, mint a hitetleneket (keresztény magyar őslakókat); kiderül továbbá, hogy a lakosságnak körülbelül egyharmad része ez idő tájt már szerb lehetett; s végre kétségtelen bizonyítékokkal birunk ez okmányban arra, mely időben települt a szerb népség Baranyába és különösen Mohácsra, melyet még csak néhány évvel előbb is, tiszta magyar-nak látunk. A szerbeket tehát a török politika szorította ide, azokat a hitetlenekkel (katholikusokkal) szemben bizonyos kedvezményekben is részesítette, hogy kiölje a katolikus magyarságot. Ez a politika közel egy egész századon át működött, mely alatt a szláv elem egészen befészkelte magát és elvette a magyarság minden zamatát.

Mohácsnak fentebb jelzett hanyatlását első sorban a szláv elem felülkerekedése okozta; de nem ez volt az egyedüli ok, hanem egyik főoka volt e hanyatlásnak a tulságos nagy adó és az ennek folytán bekövetkezett általános elszegényedés. Az 1583-iki defterben *Mohács városnak* már csak 122 adózó háza van.¹

Mohácson 1601-ben a török helyőrség száma 134 személy volt.² 1620-ban már csak 77 ember.³ 1628-ban pedig egy jegyzékben a következők foglalvák: A mohácsi párkány tüzérsége 6 ember 38 akcse napi zsolddal, a martolósok 24 ember napi 164 akcse zsolddal.⁴

Ez időtől kezdve a török deftereken alapuló további bizonyítékaink nincsenek.

A török által kivetett adókon kívül azonban a mohácsi őslakókat egyéb adók is terhelték. A magyar benlakók ugyanis folyton várták és remélték a török járom alól való szabadulást, s épen ezért régi adójukat önként megfizették; mely adó a szigetvári vár segélyezésére fordítván, várado név alatt szerepel,

¹ Vel. II. 606. — ² Vel. II. 393. — ³ Vel. I. 424. — ⁴ Vel. I. 431.

s melyet a magyarság nagy áldozatkészséggel fizetett Szigetvárnak 1566-iki elestéig.¹ E számadások igazolják, hogy Mohács város — hová keresztény népnek behatolni, vagy épen adót szedni nem igen lehetett volna — kerek 100 forintban egyezett ki. Kitűnik ez az 1554-iki számadásokból. (Nemz. Muz. iratai.) Ha most még figyelembe vesszük, hogy a katolikusok, mint a pécsi püspök régi és hű maradt alattvalói, a püspöknek is fizettek adót; megérthetjük a fentebb jelzett általános elszegényedést és az *óslakosság*nak pusztulását.

Láthatjuk a defterekből azt is, hogy a török a belbékére nem sok gondot fordított; helyőrsége általában igen kicsiny volt, mert a török — miután Magyarország egyes részeit nagy erőfeszítéssel és súlyos áldozatok árán birodalmába bekebelezte s a pártviszályok folytán elerőtlenedett s gyámol nélkül álló, tehetetlen Magyarországot erősen megfélemlítette — abban a hitben volt, hogy zsákmányát nyugodtan, békésen birtokolhatja.

A magyarság azonban sehogy sem birt megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy belőle *Rája* (keresztény vallású török alattvaló) legyen. Egyes kisebb-nagyobb magyar csapatok tehát soha sem hagytak békét a töröknek; a dunamenti hadut városai és falvai körül számtalan apró csatározás folyt, a melyre a török rendszerint egy véresebb háborúval felelt. Baranya vármegye története erre különösen sok példát mutat föl. Mohács pedig legkívált — mint szandzsák főváros és bég lakóhelye — ki volt téve ilyen támadásoknak. Épen ezért volt Mohács eredeti lakóinak borzalmas és szánandó helyzete. Szigetvár Ferdinándé, Pécs Zápolyáé, Mohács a töröké volt. Már most a mi szegény városunk lakói minden módon szenvedtek. A török ugyanis minden kigondolható módon és eszközökkel kinozta és elnyomta; a török uralomhoz nem tartozó magyarság Mohácsot *török* területnek tartván, ezen a czímen támadta; azonkívül az akkori viszonyok közt természetesen nagyon elszaporodott rablócsapatoktól is szenvedett.

Gróf Illésházy István feljegyzéseiben olvassuk 1598-ból: «Ez időben a faluk és városok Buda és Esztergom kerül mind puszták voltak, elfutott rula az nép. Ezek közül az futott nép közül s az fizetetlen végbeli (azaz: török határon levő) gyalogok közül, kiknek semmi fizetések sem volt, szabad hajdúk támadtak. Ezek nagy

¹ Szigetvár akkor Baranyához tartozott.

kárt tettek sokszor a törökökben, meg is verték őket gyakorta; Budán alul városokat elrablottak, nagy sok nyereséget nyertek az törökökön. Budán alul 20—25 mértföldre elmentenek. *Mohácsot*, Szegzárdot, Tobolyát megvették. Hátratrérőben az törökök megvittak velők, de igen megverték a mieink őket, mely vitézséget cselekedtek ő maguktól szabad akaratjukból senki sem fizetett nekik. Baranyában, Somogyságban sok kastélyokat vertek föl.»¹

Országos jelentőségű és följegyzésre méltó történelmi eseménynek színhelye volt Mohács városa ismét 1606-ik évben, a mikor az augusztus 6-iki napló jegyzék szerint, a vezér 40.000 emberrel Mohács alá érvén, itt tábort ütött. Ennek hírére Bocskay és az összegyűlt rendek Nyári Pált azon utasítással küldötték Mohácsra a vezérhez, mondaná meg ennek, hogy a magyarok készek ismét az ő királyukkal kiegyezni, s azért a Szerdár ne tegye ki lábát Mohácsról s ne kísértsen meg sem ostromot, sem büntetéssel ezen amugy is pusztá országot nyomorgatni, ellenben kénytelenek lennének magukat s a hazát megvédelmezni.²

A krónikában olvassuk, hogy 1614-ben Koppánynál a szabad katonák és hajduk a koppányi és *mohácsi* bégeket megvervén, elevenen elfogták és Mátyás királyhoz vitték, ki őket szabadon bocsátotta. Látnivaló tehát, hogy a magyarság az elfoglalt vidékeket mindig a magáénak tartotta. Kitűnő bizonyosság erre különösen Vizlai czikádori apát összeírása 1616-ból, a mely *Mohácsot* is megemlíti.³ Pedig nyilvánvaló dolog, hogy Vizlay mint czikádori apát soha sem látta Czikádort, melynek akkor tán már romjai sem léteztek, annál kevésbé lehetett annak tényleges birtokában. Ez az összeírás tehát inkább csak a *jogfentartás* elvénél fogva vehette föl Czikádort.

Ezen időtől kezdve a török uralom megszűntéig Mohács névvel csupán csak egyszer találkozunk még. A mikor ugyanis 1666-ban Zrinyi és az egyesült keresztény seregek a török Pécs városát ostromolták, feljegyzik a történetírók, hogy a közeli várak katonasága az ostromlott pécsieknek segélyükre sietett, *Mohács*, Nádasd, Szekcsőről stb. kiknek a keresztény had bátorságát vévén, csakhamar megfutamodtak.⁴

Amint legkorábban került Mohács a török uralom alá, ép

¹ Akad. kiad. VII. 54. — ² M. T. III. 220. — ³ Neo vg. fasc. 945. No. 13.
— ⁴ Ortellius continuatus, 229. 1.

ugy egész Baranya vármegyében legkorábban is szabadult föl ez uralom alól. A mohácsi török lakosság már Buda bevétele előtt érezte vesztét, mert az akkori összeírások azt bizonyítják, hogy a török lakosság lassan eladogatta szölleit és csak azok hagyták szölleiket parlagon, a kik el nem adhatták. Városunk felszabadulása tényleg 1686. évben történt. Ez évben ugyanis Radonay Mátyás szalavári kapitány, ki a következő 1687. évben pécsi püspökké lett, 600 főnyi kisdéd seregével megostromolta *Mohácsot* és fölgyújtotta, mely ostrom után a török had csakhamar teljesen kiűritette és a török lakosság végleg elhagyta városunkat. Hogy városunk már 1686-ban tényleg nem volt török kézen, arra kétségtelen történelmi bizonyítékunk van a következőkben. Tudjuk, hogy ezen évben Budavár bevétele után a magyar hadsereg Pécsnek bevételére indult, de már Duna-Földvár tájékán két részre oszolt; az egyik Simontornya felé vette útját, ez vette be Pécsét, utána Siklóst, majd pedig téli szállására térve Kaposvárt; a másik rész a Duna mentén haladt lefelé, de útjában Baranyavárig haladván, *törököt nem talált*, mert azok elmenekedtek. De hogy Mohács 1687-ben már nem volt török kézen, az a körülmény is bizonyítja, hogy Lotharingi Károly és Badeni Lajos hadserege a Duna és Tisza közéről ájtöve, épen Mohácsnál vert hidat és a hadsereggel azon át jött Baranya vármegye területére.

Épen ezért az 1686. évvel tulajdonképen ezt a korszakot befejezhetnők.

Minthogy azonban akárhány történetiró Mohács felszabadítását 1687. évre teszi, pl. Hammer is;¹ sőt a történelmi közfelfogás szerint Mohács felszabadulását is általában Baranya vármegye teljes felszabadulásának idejére teszik, s magát a felszabadulás tényét az 1687. évi augusztus 12-én vívott győzedelmes ugynevezett *második mohácsi csata* tényével azonosítják: ez okból szükségesnek is, helyesnek is találom, hogy erről az ütközetről még ezen korszak keretében emlékezzem meg. Még pedig arra való különös tekintettel, hogy az ezen ütközettel kapcsolatos, kivált pedig az azt megelőző és követő hadmiveletek színtere *Mohács* és közvetlen környéke volt, a mely körülményben lelhetjük kizárólag annak magyarázatát, miért nevezték el ezt a csatát, melyet tulajdonképen városunktól nagyon is távol vívtak, második *mohácsi*

¹ III. 791.

csatának; kénytelen leszek ezen hadmiveleteket teljes részletességgel megírni, hogy annak *mohácsi vonatkozásu* mozzanatait kellőképen kiszínezhessem és megértethessem.

Az 1687. évi augusztus 12-én vívott ütközetnek helye a mai Illocska (hajdan Ujlakcsa) határának délnyugati részében, Szent-István nevű falutól északra az a térség volt, a mely az egykor történetileg nevezetes Henye község határában feküdt.

A Lotharingi Károly és Badeni Lajos vezérlete alatti hadseregünk a Duna és Tisza közéről jöve Mohácshoz közel hidat vert a Dunán, azon seregével átjött Baranya vármegye területére, a hidat nem szedte föl, hanem őrizetet hagyva mellette, megindult Siklós felé; innen tovább haladva a Dráván átkelt, valószínűleg Miholácznál és Eszék felé tartott, hol a török had táborozott; az lévén a mieinknek szándéka, hogy a törököt saját fészében támadják meg. Ennek hadi pozíciója azonban oly erős volt, hogy fél napi erős csatározás után jobbnak látta a hadsereg visszavonulni, azonnal belátván a küzdelem sikertelenségét. Visszavonultak tehát ugyanazon uton Siklóstra és onnét *Mohácsra*, hol tábort verve, mintegy öt napot egész tétlenségben töltöttek. A török had ez idő alatt Eszékről a Dráva bal partjára vonult, s itt ütötte föl táborát, előőrseit Baranyavárra küldvén, mint hadpontra, mely azonban sztratégiaiilag ütközetre alkalmas helyül nem szolgál. A török az Eszéknél elért sikerektől bátorítva tette meg lépését, valószínűleg azon hiedelmében, hogy a keresztény had Siklósnál fog tábort verni; pedig ez hidja védelmére vonult vissza *Mohácsra*, itt fogadandó el a csatát, hol a hid a netáni visszavonulásra alkalmas eszköz volt. A török azonban — úgy látszik — nem akart *Mohács* térein harczra kelni és nem jött. Volt ennek egyébként más oka is, a mit a keresztény had nem tudott, hogy a törökök ekkor ünnepelték *Beyram* ünnepeit, s ezért ezen napok alatt a keresztény had minden kaczerkodása sem birta őket csatára készíteni. Ekkor a keresztény had — megunva a várást — ismét vissza indult Siklós felé, s Buszeklicza fölött a baranyavári török előőrsöt erősen porozni látván, azt hitte, hogy a török had Baranyaváron van; tehát Főherczeglak síkján csatarendben állott fel a had s egy egész napot várt támadásra hasztalanul.

Másnap 1687. augusztus 11-én megindultak Siklós felé Lapáncsának, s minthogy ez idő alatt a *Beyram* ünnepek tényleg lejártak, mikor a keresztény had Lapáncsától északnyugati irány-

ban a hegynek fölfelé vonult, kezdték a törökök a had utolsó részeit háborgatni, s másnap fejlődött ki aztán a csata és döntő ütközet, mely a török hadnak majdnem teljes megsemmisülésével végződött és szerencsés forduló pontjává lett hazánk történelmének, mert szülő forrásává lett a szabadságnak.¹

A csata lezajlása után a győztes hadnak egy része *Mohácsra* vonult vissza, részben hogy a hidat szedje fel, részben, hogy a jelesebb elesetteket itt eltemesse.

És ezzel a győzelmes ütközettel véget ért az a szomorú korszak, mely alatt városunk állandóan a török uralom ígája alatt nyögött.

Hogy e korszakban minők voltak a népesedési mozgalmak, a lakosság adózási viszonyai, azt az elősorolt történelmi följegyzésekből, különösen pedig a közölt defterek számadataiból eléggé megismerhettük; ezeknek ismétlésébe tehát nem bocsátkozom. Ezen korszak általános jellemzésének keretében azonban különösen két felettébb fontos kérdés domborodik ki, a melyek városunk életében valósággal átalakító, sőt teljesen fölforgató szerepet játszottak, s a melyekről épen ezért kissé körülményesebben kell megemlékeznünk, ha városunk akkori élettörténetével tisztában óhajtunk lenni. Ez a két kérdés: a *nemzetiségi* és a *vallási* kérdés.

Az első korszakban, vagyis a mohácsi vész előtti időkben, Mohácson csak egy nemzet volt: a *magyar* és csak egy vallás: a *katholikus*. Ezt az állapotot a török uralom teljességgel fölforgatta és átalakította. A török a XVI. század második felében már behozta Mohácsra a szerbeket; ezeket a katolikus magyar őslakókkal szemben egyéb kedvezmények mellett még adókedvezményben is részesítette. 1577-ben — mint láttuk — a *szerb nemzetiségűek* a város lakosságának már mintegy egyharmadát teszik. Ugyancsak a török világban kerültek hozzánk a *sokaczkok* is. A történelmi följegyzésekből ugyanis tudjuk azt, hogy a török vármegyénk elpusztult területeit Dalmáciában és Hercegovinában lakó hű alattvalóival telepítette be. Pl. Darázs, Izsép, Dályok községek tisztán török telepítvények. Hogy Mohács sokacz lakossága mikor,

¹ Az ütközet helyi meghatározását és a hadi miveletek teljes leírását Németh Béla úr után közlöm, ki erről a «Baranya multja és jelene» című monográfiában nagyobb részletességgel értekezik.

minő arányban, t. i. tömegesen vagy szórványosan került-e városunkba, erre semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre. Ha azonban a mohácsi szerbek és sokaczok fajbeli jellegét, viseletét s egyéb viszonyait a mai állapotok alapján vizsgáljuk és megfigyeljük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a mai sokaczok jókora részének ősapái a török uralom alatt még szerbek, vagyis görög keleti vallásuak lehettek. Mert mivel magyarázhatnók meg különben azt a tényt, hogy a szerbek, a kik már 1577—78-ban az akkori lakosságnak legalább egy harmad részét alkották s a kik a katolikus magyarság elnyomására szánt szerepük folytán azon arányban növekedtek számban és hatalomban, a mily arányban fogytak Mohács katolikus őslakói; a kiknek jelentőségét és számbeli túlsúlyát kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy püspökük is volt Mohácson a XVII. században, a mikor a katolikusoknak már papjuk sem volt, sőt a mikor katolikus már alig is akadt: — ma már a város lakosságának csupán öt százalékát képezik, míg a lakosság 80 százalékát alkotó katolikuságnak zöme éppen — *sokacz*.

Ugy kellett lennie, hogy a «hatás ellenhatást szül» elvénél fogva ép oly mértékben használtak föl a török kiűzetése után mindent a katolikuság terjesztésére, mint a mekkora erőszakkal működtek a török világban ugyanennek elnyomására, kiirtására. Így történhetett, hogy a szerbek, a kik a kiűzött törökben hatalmas pártfogójukat, támaszukat veszítették, részben a buzgó hittérítők varázsának, de bizonyára leginkább a megváltozott viszonyok kényszerének engedve, nagyobb arányokban tértek át a katolikus hitre. Csakis így érthetjük meg azt, hogy a mi sokaczaink sem a faj jellegére, sem külső viseletükre, ruházatukra, sem szokásaikra és erkölcsaikre nézve nem tüntetnek föl semmi feltűnőbb hasonlatosságot, pl. a dályoki, izsépi, herczeg-mároki sokaczokkal, a kik pedig tisztán török telepítvények.

Ellenben a mohácsi szerb és sokacz férfiaknak ruházatában is alig van eltérés és a faji jelleg sem fölöttebb elütő. Csupán a nőknél tapasztalunk teljesen elütő ruhaviseletet.

Ezt a föltevést erősíti meg pl. az a tény is, hogy egy azon családnév alatt ismerünk Mohácson szerb és sokacz családokat, pl. Andrits, Adámovits, Bosnyák, Pávkovits.

Ezt a föltevést erősíti meg az a tény is, hogy a sokacz családnevek nagyon elütő végzetűek. Van egy jókora tömeg its-vits

végzettel (a mi határozottan szerb jellegű), míg aztán pl. Cselinác, Buturác, Balatinác, Kolutác, Szrimác, Somogyvárác, Darazsác stb. már a szerb nevektől eltérő hangzásuak.

Mindezen adatok összevetéséből inkább azt kell hinnünk, hogy a sokaczok nem tömegesen kerültek hozzánk, hanem részben a szerb vallásról tértek át a katolikus hitre, részben később különböző helyekről és vidékekről szórványosan jöttek városunkba. Ezért Kolutác (Kolluthról való), Bárác (talán: Barból való), Darazsác (talán Darázsról való), Cselinác (talán Cselin pusztáról való) stb.

A török uralom eme szomorú korszaka tehát átalakította városunkat először *nemzetiségi* tekintetben, a mikor betelepítette Mohácsra a *szláv* elemeket.

De átalakult városunk e korszakban *vallási* tekintetben is egyrészt a szerbek betelepítése által, a kik nemcsak *nemzetiségi* és illetve nyelvi tekintetben, hanem mint a görög keleti hitvallás követői *vallási* tekintetben is különböztek Mohács eddigi benlakóitól. De átalakította városunkat e korszakban a reformáció is, mely a pásztorát vesztett, gyámoltalan megriadt nyáját nagy könnyűséggel hajtotta saját aklába. A reformáció t. i. magában Mohács ősi lakosaiban toborzotta hiveit, áttértvén az eddigi katolikus hívőket saját hitvallására.

Annak, hogy a reformáció Mohácson és általában Baranya vármegyében oly gyorsan és hatalmasan terjedt, nagyon természetes és egyszerű a magyarázata. Tudjuk, hogy a török nem annyira a *magyart* gyűlölte, mint inkább a *katholikust* (szerinte hitetlen kutyát); nem annyira *nemzetiségi*, mint inkább *vallási* okokból hadakozott. Fanatizmusában és azon elvéből kiindulva, hogy: «Egy az Isten, Allah, és Mohamed az ő prófétája»... gyűlölt minden más vallást, de főképp a katolikus vallást, mely nemcsak alaptanainál fogva ütött el leginkább a mohamedánizmustól, de világhódító útjában legyőzhetetlen ellenfélnek is bizonyult. Ezért minden más vallásfelekezetnek kedvezett a török, mely őt céljában segítette, t. i. a katolikusság pusztításában együtt működött vele. Örömmel látta tehát a török a reformáció terjedését és a maga részéről ezt a terjeszkedést könnyítette és elősegítette.

A XVI. század második felében tehát Mohácson már háromféle vallással találkozunk: *katholikus*, *református* és *gör. kel.* vallással

Szóljunk ezekről röviden külön-külön.

1. *Katholikusok.* A korszak elején, mint tudjuk, Mohács korábbi lakosai építették föl városunkat romjaiból, s így természetesen a török katonaságot és a török bevándorlottakat leszámitva, a lakosság a katolikus hitet követte. A török politika azonban, a mely gyűlölte a *katholikus* vallást, minden módot és eszközt felhasznált a katolikus vallás irtására. Ez a törekvése sikerült is. 1557-ben ugyan még volt Mohácson katolikus pap,¹ de később a katolikus hívők részben a török zsarnokságtól, részben a szerbek és reformátusok felülkerekedése következtében mindjobban pusztultak, úgy hogy — a mint láttuk — majdnem végképen elfogytak. A *XVII.* század közepe felé Mohácson már sem katolikus templom, sem pap nem volt, sőt már katolikus hívő is alig találkozott.

A török uralom vége felé azonban a jezsuiták a török által megszállott egyes községekbe életük veszélyeztetésével is belopóztak és végezték a hittérítés nehéz munkáját. Baranyában a jezsuitáknak egyik főfőszük Szebény volt, honnét a 17. század második felében működésüket Mohácsra is kiterjesztették és itt eredménynyel buzgólkodtak. Csakhamar azonban átengedték a hittérítés nehéz és veszélyes munkáját a bosna-argentiniai ferenczrendi szerzeteseknek, a kiknek hatékony munkássága folytán a korszak végén már mutatkozott némi katolikus hitélet ismét, a mint azt majd a következő korszak adataiból látni fogjuk. Hogy a katolikus hívők száma mily rohamosan és mily nagy arányokban apadt, bizonyítja pl. a pécsi püspöknek 1559-ik évi dicalis jegyzéke,² a mely szerint Mohácson 40 porta után fizetnek adót a pécsi püspöknek. Az 1564-iki dicalis jegyzék pedig már csak 31 portát említ.³ A katolikus hívők ilyen rohamos és teljes megfogyatkozásának okai közt természetesen nem csekély szerepet játszott, mint említettem, a reformáció is.

2. *Reformátusok.* Lampe az ő könyvében⁴ azt írja, hogy Mohács egyike azon községeknek, melyekben a reformáció a legkorábban fogott szikrát. A kik Mohácsot lakói közül lassan-lassan elhagyták, többnyire katolikus népség voltak, a mi egészen természetes; hiszen egyrészt a szerbek beözönlése, másrészt a *reformá-*

¹ «Baranya multja és jelene» 410. lap. — ² Koller VI. 56. — ³ U. o. 218.
— ⁴ Lampe: Hist. Ref.

czió erős terjedése következtében idegenekké lettek ősi fészükben. Ellenben a *református* hiveket a hatalmas gyülekezeti szellem, mely Calvin eszméivel telítve, bizonyos erkölcsi magaslatra volt képes emelkedni, az új vallás iránti lelkesedés lángjával jobban összetartotta, nagyobb ellentállásra képesítette. S így — míg egyrészről természetsszerűleg részben okozói voltak a katolikus őslakosság pusztulásának — városunknak nagy szolgálatot tettek avval, hogy ugyszólván ők mentették meg a *magyarságot*.

A mohácsi református egyház anyakönyvében e korszakról a következő följegyzést találjuk: «Hogy Mohácson hamar elterjedt a megtisztított vallás és *eklézsia* állítottott föl, ezt kétségbevonhatlanul megbizonyítja azon úri szent asztalhoz tartozó megaranyozott pohár, mely mind ez ideig meg van és a melyet használ még mai nap is ez a szent eklézsia az úri szent vacsora kiszolgáltatása alkalmával; melynek az alján ezen évszámok olvashatók: 1570.»

«Ebből következtethetjük, hogy már ekkor számos és tehetős emberekből állott ez az eklézsia, a kik az Úr asztalához megaranyozott ezüst poharat készíttethettek, a megelőzőtt megsirathatatlan veszedelem és ezen vidéknek kegyetlenül lett elpusztítása és még most is fennálló villongások, dúlások és rablások után és alatt.»

«Még a mostani öregek is¹ erről a szent pohárról azt beszélnek, hogy azokban a boldogtalan időkben, hol a törökök, hol a tatárok, hol a rácok és más czimborásaik gyakran bekalandozták és elpusztították ezt a részt, a mohácsiak a *szigetbe* vették magukat, mely akkor sűrű erdővel, tavakkal és nádasokkal volt elborítva, egy buzgó lelkű öreg, Paddi János, a szent poharat magához vévén, egy odvas fában rejtette el mindaddig, míg lecsendesült az ország, azután ismét előhozta; így maradt meg ez a régi Clenodiuma a mohácsi ref. egyháznak az isteni gondviselésből az említett keresztyénnek buzgó gondossága s fáradozása által.»

Ezen följegyzésekből elég tájékozást nyerünk a református vallás és egyház akkori állapotáról. Református pap nevét a XVII. századból kettőt jegyeztek föl: 1-ső *Berényesi*, 2-ik *Andreás Décsi* 1678.

3. *Görög keleti* hitvallás. Minthogy a szerbeket az uralkodó török hatalom hozta be Mohácsra, a melynek érdekében állott a

¹ A feljegyzés 1801-ből való

szerbeket nemzetiségi és vallási tekintetben a *katholikus magyarsággal* szemben minden módon pártfogolni, nagyon természetesnek kell tartanunk, hogy a görög keleti hitvallás e korszakban elég virágzásnak örvendett városunkban. Hogy volt-e a szerbeknek e korszakban Mohácson papjuk és templomuk, arra kétségtelen történelmi bizonyítékunk nincs, de hogy volt, azt bizonyossá teszi azon ismert történelmi tény, hogy a XVII. században „Josef” nevű püspökük *Mohácson* székelte.¹

Városunk fekvése ugyanaz volt, mint a török világ előtt és pedig — mint már az elsorolt adatokból kiderül — jobban *délre* terült el. Ezt még egy körülmény erősíti meg. Tudjuk, hogy még csak pár év előtt is a *magyar révnél*, a sópajtához közel a Duna parton két földbe ásott régi ágyu tátongott. Ok nélkül nem kerültek oda. Az a föltevés, hogy a *mohácsi vész* idejéből maradtak volna ott, semmiféle okszerű magyarázattal sem támogatható. Annál valószínűbb az a magyarázat, hogy ez a két ágyu az 1687. évben itt vert *hidnak* védelmére szolgált. A Lotharingiai Károly által készítettett hid tehát a *mai révnél* volt, vagyis a szigeti fő közlekedési utvonal, a mely városunkat Bácskával összekötötte, ugyanaz volt, mint ma is. S mivel erről a hibról a történelem ugy emlékezik meg, hogy azt «*Mohácsnál*» vagy «*Mohácshoz közel*» verték, ez a körülmény is azt bizonyítja, hogy városunk ezen korszakban ettől *délre* terjedt és terült el.

¹ «Baranya multja és jelene» 105. lap.

III. KORSZAK.

1686-tól, vagyis a török kiűzetésétől napjainkig.

Jeleztük a mult korszak végén, hogy mielőtt a törökök városunkat végleg elhagyták, azt Radonay fölgyújtatta és nagy-részt elhamvasztotta. Mohács az 1686. és 1687. évben tényleg romokban hevert, ugyszólván eltűnt a föld színéről és valószínűnek látszott, hogy osztozik azon számos község sorsában, melyeket a török dúlások letörültek végkép a térképről s a melyeknek csupán nevét és emlékét őrizte meg a történelem.

Pécs városának bevétele után ugyanis a kormány egy Vinczencz nevű egyént küldött Pécsre a város és vidékének összcirása és gazdasági szervezése céljából. Ennek jelentéséből olvassuk, hogy *Mohácstól* az állam semmit sem várhat; *házaik elégtek s földjeit nem vetették be*, s így 1687-ben nem is volt semmi termése. Egyáltalán, Mohács mint létező község, s így gazdasági tényező elő sem fordul.¹

Az eseményeknek természetes folyománya az a ténykörülmény, hogy az egész vármegyében és így Mohács városának területén is a török kiűzetését követő első években bizonyos törvényen kívüli (ex-lex) állapotok uralkodtak mindaddig, a míg a kormány a töröktől visszahódított területeknek jogi, politikai és gazdasági rendezését lassan-lassan be nem fejezte.

Ezt a törvényen kívüli állapotot természetesen iparkodott mindenki a saját hatalmi terjeszkedésének céljaira fölhasználni. Ez a magyarázata annak, hogy a *mohácsi* sziget birtokában, mely a mohácsi vész előtt a pécsi püspök uradalmának volt kiegészítő része, ezen korszak legelső éveiben Jany Ferencz apátot, szerémi püspököt találjuk.

¹ Neo. Reg.

1696. évben ugyanis egy általános összeírást szerveztek Baranyában, a melyben a baranyai községek sorozatában találjuk *Kis-Mohácsot*, egy egészen különálló községet, melynek akkori lakosai voltak: Thomo András bíró, *Erős* János, Kemedi András, *Samú* István, Bitó Dionis, *Vincze* Péter, *Lukács* István, Józsa Máté, *Bencze* Péter és *Vass* János.¹ Az összeírás szerint ez a tíz család 3 hold földet és 9 kapa szőlőt művelt, mely 18 akó borral kecsegtetett. Tulajdonosa *Kis-Mohácsnak* Jany Ferencz apát.

Ez a Kis-Mohács — mint azt az egykorú térkép igazolja — egy egészen különálló kis község volt a *szigetben*. Az előző korszak történelmi vázlatából, de különösen a református egyház anyakönyvének idézett följegyzéseiből tudjuk, hogy Mohács lakossága a török világ alatt folyton szökdösött; egy része tán végképp elment jobb hazát keresni, más része pedig abban az erős hitében és reményében, hogy majd csak eljön a boldog szabadulás megváltó órája, egyelőre a szigeti vadonban keresett menedéket. Az ember mint társas lény őstermészetéből folyólag aztán ezek a szigeti menekültek itt-ott csoportosultak, s ezen csoportosulatlából alakult meg *Kis-Mohács* községe.

Ez az összeírás azonban — mely Mohács felszabadulása után 10 évvel készült — már megemlékezik magáról *Mohácsról* is, azt mondván róla, hogy annak 90 lakója van, mely lakosságnak 125 igavonó barma van, 247 hold földet és 60 kapa szőlőt mivel, melyről 63 akó termést vár. Városunk tehát másodszor is feltámadt újra hamvaiból és alig 10 év alatt ismét oly jelentékeny népességre tett szert, hogy már ez évben Baranya vármegyének ismét egyik legtekintélyesebb helye volt; előtte csak Pécs állott 180 és Siklós 115 lakossal.

Ezt a rohamos benépesedést csak úgy érthetjük meg és képzelhetjük el, hogy a sziget vadonjába menekült, szanaszét bolyongó és rejtőző egykori mohácsi lakosok tértek ismét vissza földült házaikat fölépíteni és elhagyott vagyonukat újból birtokba venni. *Mohácsot* és területét hagyományos joga ismét a pécsi püspök, mint földes uraság, vette birtokba; míg *Kis-Mohácsnak*, mint láttuk, Jany Ferencz apát volt a földesura, a ki ehhez a területhez a fentebb említett törvényen kívüli állapot idején jutott. Hogy ez megtörténhetett, annak magyarázatát egyedül az eltérő

¹ A dült betűkkel szedett nevek alatt máig is ismerünk mohácsi lakosokat.

nevezetben találjuk. A pécsi püspök ugyanis a mohácsi vész előtt ura volt Mohácsnak, de nem volt ura *Kis-Mohácsnak*, mely utóbbi község e szerint *új birtok* jogi természetével birt. A név különbözősége okozta épen azt, hogy a püspök — bár Janyval perben állott — oly igen nehezen és csak későbbben tudta magának Kis-Mohácsot ismét megszerezni, mert a pécsi püspök, a ki a török kiűzetése után, mint egykori földesúr egyszerűen birtokába helyezkedett városunknak, Mohácsot és területét *jogilag*, vagyis ujabbi királyi adományozással csak 1703. évben kapta meg újból, a mely adományozás *régi alapokon* nyugodván, abba *Kis-Mohács* nevet nem vették föl. S így még ezen királyi adományozás folytán sem kapta meg a pécsi püspök Kis-Mohácsot. Ellenkezőleg még 1713. évből is azt olvassuk, hogy gróf Zinsendorf Lajos adományilag nyert birtokaira protectionalist nyervén, ezek közt van *Kis-Mohács* is.¹

A török kiűzetésének idejére közvetlenül következő éveknek másik jellegzetes vonása volt az, hogy a felszabadított területeket jó ideig a katonaság és német hivatalnokok megszállva tartották és ezek is ugyancsak hatalmaskodtak és zsaroltak. A püspöknek tehát nemcsak Jany Ferencz apáttal gyűlt meg a baja, hanem a kapzsi német hivatalnokokkal is, a kik a püspökön uradalmi javai után minden uton-módon megvették a hadi sarcot; s így a püspök ebben a *«német világ»*-ban inkább csak bérlője volt, mint valódi tulajdonosa mohácsi uradalmának. Sőt a harczias Radonay halála után, utóda Nesselrode püspök sem igen élvezhette jó ideig mohácsi birtokának hasznait, mert ez a Rákóczy harczok ideje alatt nem is látta Pécsset, hanem csak 1711. évben jött püspöki székhelyére, hogy fölvegye az egyházi rendeket és magát püspökké szenteltesse.

Hogy minő zürzavarosak és kietlenek lehettek a viszonyok e korszak elejével Mohácson, mutatja a mohácsiaknak és eszékieknek az uralkodóhoz 1691. körül felterjesztett panaszlevele Jany Ferencz ellen, melyben előadják, hogy «Jany Ferencz szerémi püspök megfélelkezve a kereszténységről, az igaz katolikus vallásról, s nem törődve a sok harczok által megrongált s a tönk szélére juttatott hazával és nem is tudni minő okból, őket nyomorultan kinozza, barmaikat elveszi, nejeiket és gyermekeiket hosszantartó börtönnel kinozza, sokakat a *szigeti várba* elvitetvén, azokat ok nélkül annyira kinzatta, hogy behaltak; az erdőket és mező-

¹ Lib. Reg. 30 pag. 43.

ket egészen magának foglalta le, a halas vizeket, boraikat, a legcsekélyebbet is magának tartja, de ő ötszörös áron adja el. Legközelebbi időben történt, hogy őket váratlanul egy cigány haddal támadta meg, közülök többet elfogtak és minden biráskodás és ítélet nélkül felakasztottak és halálra vertek; sőt az is megtörtént, hogy midőn egy ily bűnhődő háromszor leesett az akasztófáról, az isteni és emberi törvények ellenére mégis felakasztatni rendelte, noha siró felesége térdre borulva könyörgött előtte. Szóval oly kegyetlenül bánik velök, hogy az még az ellenségtől is sok volna, nem hogy egy kereszténytől, mi több, egy paptól. Alatta egy év alatt többet szenvednek, mint a törökök alatt 10—15 évig. Kérnek tehát Jany ellen oltalmat.»¹

Mi lett ezen folyamodványnak közvetlen következménye, azt adatok hiányában nem tudjuk. Az ugynevezett *német párt* azonban, mely Baranyában az uralmat akkor magához ragadta és Radonay püspöknek is oly sok bajt szerzett, nem sokáig tarthatta föl uralmát. Nemsokára új alakok jelentek meg újabb módokkal és eszközökkel. Jany is nemsokára elhalván, nemes végrendeletével kiengesztelte a maga ellen zuditott véleményeket.

1711. évben felbecsülték a *mohácsi* és *vörösmarthi* járások összes községeit, s így ezek között *Mohácsot* is.²

Az eredeti okiratot az orsz. levéltárban személyesen másoltam le, melynek Mohácsra vonatkozó eredeti *német* szövege a következő:

Markt Mohátsch: Erstehet in 4 ganze, 5 halbe, 56 viertl, zusammen 20 $\frac{1}{2}$ bewohnte Session à 3 fl.

Grundriss	Fl. 61.50
Das jährliche Robot	» 127.92
20 behaute Inwohner mit jährlichen 50 Grundriss	» 10.—
Der Robot à 52 Tag per 6 Kr.	» 62.40
12 unbehaute Hof mit 9 tägiger Robot à 12 Kr.	» 12.96
Der Sommer-Weinschank und Fleischbank	» 75.—
Der Fischfang so der in Klein-Mohátsch	» 150.—
Das Neundl	» 300.—
(Egyéb olvashatatlan)	» 9.99
»	» 18.—
	Fl. 827.77

Dem Capital entsprechend 13796 Fl.

¹ Brüstle I. 457. — ² Urb. és conscript. fasc. 11. Nr. 24.

80. *Klein-Mohátsch*: Ersteht in 23 behauste

Inwohner à 50 Kr. Grundriss	Fl. 11.50
Das jährliche Robot à 52 Tag per 6 Kr.	» 71.76
10 Hof und unbehauste Inwohner 9 tägiger jährl.	
Robot	« 10.80
Der Weinschank und Fleischbank	» 30.—
Das Neundl	» 24.—
	Fl. 148.06

Entsprechend dem Capital Fl. 2467.66.

Vagyis a két Mohács együttes értéke becsültetett 16263 frt 66 kr-ra.

Ugyanez az okirat Kölkedet 6942 frt, Babarczot 4356 frt, Versendet 4091 frt, Liptódot 2276 frt becsértékkal sorolja föl; Vörösmarthot pedig, a másik járási székhelyet, a mely azon időben különösen jelentékeny helység volt, 11253 frt becsértékkal.

Mohács azonban még a törökök távoztával sem szabadult meg szenvedéseitől.

Az 1711. évi névszerinti összeírás ugyanis azt bizonyítja, hogy a Rákóczy-féle mozgalmak alatt is sokat szenvedhetett, mert lakossága ismét feltűnő arányokban megfogyott.

Fentebb jeleztem ugyanis, hogy az 1696-ik évi összeírás Mohácson 90 lakost említ, míg az alábbi névsorból kitetszőleg Mohács lakosságának száma ismét 44-re apadt.

1711-ben ugyanis Mohács lakói névszerint ezek voltak:

Bíró: Tanyi János, *két esküdt*: Cziprovác Sebestyén, Csizmazia Miklós, a többi telkes gazda: Sztaracz Pál, Patics Illés, Misladics János, Vudákovics Zsigmond, Hosszu Márk, *Csallós* Péter, Panvuzek János, *Zombory* Gergely, Pereti Mihály, *Fazekas* Mihály, Rác Sebestyén, Puzády János, *Zombory* Demeter, Viz Gergely, *Balatinác* András, Palikucha János, Viszákovics János, Kuzmira János, Kluda Mátyás, Cseley Péter, Cseky Illés, Kluda András, Ötvös András, Szekcsőy András, Szelion Antal, *Mohácsy* (most Mohacsanin) Gergely, *Padi* János, Palás (*Balázs*) Gergely, *Mákó* Sebestyén, Vida Péter, Penczi Péter, *Szücs* Sebestyén, *Kovács* András, Hanga Sebestyén, *Szücs* Mihály, *Farkas* Illés, *Horváth* János, *Jónás* Péter, Knez Péter, *Kölked* Sebestyén, *Lukács* András. Összesen 44. Ezek között volt 3 hivatalnok és 3 kézmíves. Volt ennek a lakosságnak az összeírás további adatai szerint 30 hold szántóföldje, 60 kapa szőlője és 50 hold legelője.

Ez időtől kezdve Mohács lakossága folyton gyarapodik.

1715. évben, a mikor Mohács birája Palikucha János volt, 97 lakója van.

1720. évben Mohács város lakosságát névszerint összeírták Pelsőczy György és Pápay Ferencz *királyi összeírók*.

Ezen összeírás szerint Mohács lakói voltak:

Mészáros István bíró, Palikucha János, Bosir (ma: *Bozsér*) János, Balaton (ma: *Balatinác*) András, Kolludy (ma: *Kollutác*) János, Hássági Miklós, Jónás Péter, Fehérváry László, Hereby (*Heréb*) István, Polya Mátyás, *Harczy* Mátyás, Petrás István, Albert János, Kis Mátyás, László János, *Horváth* János, *Pap* János, *Farkas* Illés, *Pécsi* János, Acséb András, Vékényi Gergely, *Nemes* Péter, *Vincze* Gergely, *Szücs* Gergely, *Szabó* István, *Horváth* Márton, Kis Mihály, Tury János, Halasy Mihály, Soós Ferencz, Nyúl Péter, Valkay Péter, *Szabó* Mátyás, Pandy János, *Vincze* János, *Lőrincz* András, Össe István, *Balázs* Gergely, *Samu* György, Jósza György, *Mákó* István, Boczy (ma: *Bocz*) István, *Kölked* István, Bany István, Keniz Péter, *Lukács* András, *Vincze* Péter, Mocskos István, Vida István, *Bencze* Péter, *Husz* Mátyás, *Szücs* István, Kámán (ma: *Kálmán*) Péter, Mohácsy Gergely, Szántó Simon, Hosszú Balázs, Szédony (ma: *Szidonya*) Jakab, *Beregy* János, Bósa Sándor, Szántó Antal, Mohácsy János, Bugyak (ma: *Bugyáklia*) Mihály, *Kovács* György, *Bugyakly* Miklós, *Bugyakly* Balázs, Anikics Pál, *Kolludy* Mátyás, Szekcsőy András, Eötvös András, Kersikapa Pál, Cseliny (ma: *Cselinác*) Péter, *Szitár* Miklós, Rác Milován, Csordás György, Rác Mihály, Sánta Miklós, *Zombory* Mihály, Rác János, *Horváth* Balázs, Csizmadia Ádám, Darásy (ma: *Darazsác*) György, *Csalós* Pál, *Horváth* János, Pandur Lukács, Csornoty Illés, Sztaracz Pál, Cziprovác István, Gerencsér Mihály, *Beregy* Mihály, Mohácsy Gáspár, *Kovács* Miklós, Lokics Mihály, *Török* Lőrincz, Monostory Pál, Rác Tyiró, *Nánay* János, *Bátaszék* Pál, *Kovács*, Rác, Novák.

Ime, ez a névsor képezi a mai Mohács kezdetét, magját.

Baranya vármegye levéltárában 1752. évig majdnem minden évről meg van a községeknek ez a névszerinti és mindenre kiterjedő összeírása, a melyek fölötté érdekes statisztikai adatokat tartalmaznak.

Ezekből megtudjuk, hogy pl. 1724. évben Mohácsnak már 198 lakosa van, a kik mind *nem nemesek* (ignobiles), csupán egyetlen *nemesről* (nobilis) emlékezik meg ez az összeírás: *Mesterházy* Imréről.

1728-ban, a mikor első bíró: Horváth János, második bíró: Kiss Gergely, harmadik bíró: Varga Miklós — már 257 lakója van városunknak.

1752. évben, a mikor öreg bíró (Judex major): Korsós György, albirák (subjudices): Károly Ignác és Bertics Mihály, már van 366 ház és 435 lakó. Ugyanezen összeírás szerint Mohács lakosságának van: 103 ökre, 148 tehene, 48 tinaja és borjuja, 204 lova, 5 csikaja, 50 öregebb és 34 apróbb baromfia.

Van ugyanekkor: buza 907 mérő, árpa, zab stb. 674 mérő, méh 50 kas, bor 508¹/₂ akó, pálinka 252 pint, Dunamalom 3, patakmalom: I. oszt. 1, II. oszt. 2, III. oszt. 1, birka és kecske 15 stb. Hivatalnok és kereskedő: II. oszt. 1, III. oszt. 5. Kézmives: I. oszt. 9, II. oszt. 11, III. oszt. 37.

És ez a haladás, gyarapodás folytonos. 1828-ban már egy akkori földrajz szerint (Nagy Lajos: Notitia Regni Hungariae 48. l.) volt Mohácson: 1108 ház, 8313 lélek (róm. kath. 5895, gör. kel. 654, helvét vallású 1764).

Ma pedig van Mohácson immár közel 16.000 lélek.

A mint Magyarország egéről elvonultak a vészterhes sötét fellegek, t. i. a vad törököt kiűztük, a belviszályok megszűntek, a reformáció nyomán felsarjadzott vallási villongások elcsendesedtek, s egész drága hazánkban a béke édes, szelid derűje sugárzott: akkor a mi legszűkebb hazánk *Mohács* városa is a béke termékenyítő áldásait élvezve, rohamosan kezdett anyagi és erkölcsi erőiben izmosodni és általános fejlődésnek, felvirágzásnak indulni.

Ettől az időtől kezdve *Mohácsnak* az országos történelemben immár nem jut valami különösebb szerepe; annál serényebben munkáltak azonban ősünk a saját történelmünk megalkotásában.

Mint a következőkben látni fogjuk, elődeink valóban sok önérettel, szilárd jellemmel, törhetetlen akaraterővel és csodálatra méltó kitartással folytattak hosszú, nagyon hosszú küzdelmet különösen két irányban és két célból, t. i. városunk *anyagi* (vagyoni) és *erkölcsi* (beligazgatás, önkormányzati szervezet) erőinek fejlesztése és fokozása céljából.

Ez a kettős irányú küzdelem alkotja Mohács XVIII. és XIX. századbéli történelmének két legfőbb, legjelentősebb mozzanatát, a mely két mozzanat valósággal gerincze városunk további élet-

történetének, melyhez sorakoznak és simulnak aztán a többi — kisebb jelentőségű — de a teljességet előnyösen kidomborító egyéb élettörténeti mozzanatok.

Hogy pedig az ezen (harmadik) korszaknak nagyobb anyagából Mohács különböző irányu és jellegű fejlődésének történetét szemléltető módon domboríthassam ki; — az egynemű tényeket, eseményeket, mozzanatokot külön-külön csoportosítva fogom időrendi és oki összefüggésben (chronologice és pragmatice) elősorolni. Vagyis külön-külön fejezetekben fogom megírni Mohács városnak: I. *közigazgatási és politikai*; II. *közgazdasági*; III. *közegészségügyi*; IV. *vallási*; V. *közüktatási és közművelődési*; VI. *társadalmi viszonyait*.

I. Közigazgatási és politikai viszonyok.

Városunk közigazgatása ezen korszak elején felettébb kezdetleges volt. Jó sokáig — úgy látszik — mindent csak szóbelileg intéztek el. Erre enged következtetnünk azon tény, hogy — bár a városunk levéltárában fölfedezett legrégibb erős bőrkötéses jegyzőkönyv czímlapján a következőket olvassuk: «*Protocollum Actorum omnis generis Privilegiati oppidi Mohács: Inchoatum Anno Domini 1732*» — ebben a könyvben 1763. évig mégis csupán apróbb és felettébb gyér följegyzéseket találunk többnyire a vásári jövedelmek elszámolásáról, határjárásról s más efféle dolgokról, majd latin, majd magyar szöveggel. Ezen 30 évre vonatkozó följegyzések a jegyzőkönyvben mindössze 8 levelet foglalnak el.

Korábbi időből mindössze azt a közigazgatási mozzanatot jegyezhetjük föl, hogy az 1701. évben tartott első tisztujtó gyűlésen mohácsi főszolgabírónak Polyákot választották (Haas 214. lap) és hogy az 1721. évben már megépült volt városunkban a kir. sóhivatal, melynek anyagául — mint azt az 1721-iki visitatio canonica emliti — a cselei és a városban volt Szt. Borbála-templom romjait, köveit használták föl.

Rendszeres és folytatólagos jegyzőkönyvi följegyzéseket az 1763. évtől kezdődőleg találunk. Az első jegyzőkönyvet, mely az 1763. januárius 30. napján tartott tisztujítás alkalmából — occasione Restaurationis — készült, főbb pontjaiban itt leirom, melyből egy-

szerre megismerjük az akkori helyi hatóság szervezetét és egyéb ide vágó körülményeket.

«Ménémő rendelések Lettek Öreg Biró, Notárius, Esküttek, Kis Birák, Korcsmárosok füzetése és Borok árultatása, Kálvinisták és Rátzok Tractatiója, vagyis Lakodalma eránt, így következnek:

Öreg Biró füzetése Kész pinz Lészen 65 frt, Árultassék egy hordóban Levő Bora 6 akó, egy pár Csizma, vagy az helet 3 frt, 2 Szekér Széna.

Notárius Kész pinz füzetése Lészen 75 frt, 1 mázsa hus, vagy az helet Kész pinz az húsnak Limitatiója szerint, 25 font fadgyú, 1 pár Csizma, vagy az helet 3 frt, 2 Szekér Széna.

Egy Esküttnek Kész pinz füzetése Lészen 12 frt, 6 akó Bora árultassék el, de a jövedelem a város cassájába tétessék.

Egy Korcsmárosnak szabad legyen 4 akó Bort elárulni, a jövedelmet magának tartani, ha többet árul, minden kegyelem nélkül Contrabantáltassék. Hortókra és Fadgyura Lészen Kész pinz 1 frt 50 kr.

Kálvinisták tractatiójára, vagyis Praedikátor fogadására rendeltetik: 30 font tehén hús, 3 akó bor, 4 itcze égett bor, 30 itcze bor gyónásokra; ha mivel többet költenek, füzessék maguk.

Rátzok tractatiójára: 25 font Tehén huss, 2 akó Bor, 3 itcze égett Bor.

Két portzio-szedőnek, vagy más huzamosb munkát, vagy Biró vagy városházánál tévőknek diurna rendeltetik, harmintz pénz, id est 30 kr.

Egy Kiss Birónak (kik négyen vannak) Kész pinz füzetése Lészen 25 frt, 4 akó Borát elárulhatja, de a jövedelmet az város cassájába adgya, 3 pár Botskora lészen.

Az előljáróság volt: Judex (*biró*) Darázszy Péter, Vice-judex (*albiró*) Bakó Gergely, Jurati (*esküdtek*): Csellei Márk, Horváth Ferencz, Kutsan Gergely, Vincze Gergely, Jánkovits Athanáz, Juratus Notarius (*hites jegyző*) Pethő Mihály.¹

Azon időben katonai esztendőök voltak (Annus militaris), a mely mindig november 1-én kezdődött és pedig *minden évben* megújuló tisztujtással. A bírót az uraság jelölte (candidálta), az esküdteket szabadon választották tetszés szerint. A notariust föl-fogadták és vele a szerződést évenként megújították. Adót kétfélét

¹ 1765. június 14-én uradalmi tiszttartóvá lesz a nádasdi districtusban.

fizettek: az egyik volt a *militare* (katonai adó), a mai állami adónak felel meg, a másik a *domesticum*, a mit a vármegye szükségletére kellett fizetniök.

Természetes, hogy a mily kezdetleges volt a helyi közigazgatás, ép oly *olcsó* is volt. A korszak legelején pl. a város költségvetése volt 1711-ben 474 frt 40 kr.; 1712-ben 158 frt 13 kr.; 1713-ban 808 frt 37 kr.; 1714-ben 994 frt 21 kr. stb.

Nemkülönben elenyészően csekély volt még a mult század végén is a maihoz képest a *militare* (állami adó) és a *domesticum* (vármegyei adó) is. Pl.:

1793-ban Mohácson a *militare* 1868 frt 41 kr., a *domestica* pedig volt 742 frt 71 kr. Ennyit fizetett az ugynevezett *belső Mohács*. A *külső Mohács* pedig fizetett 53 frt 40 kr. *militare*t és 23 frt 86 kr. *domesticat*.

1794-ben a *militare* 2030 frt 24 kr., a *domestica* 1015 frt 12 kr., *külső Mohács*on pedig 61 frt 25 kr. *militare* és 30 frt 62 kr. *domestica* volt. (Tehát akkor is *folyton emelkedett*!)

Külső Mohács alatt — úgy látszik — a püspök által a püspöki kastély előtt a mult század végén betelepített «*inquilinosokat*» (kis házasokat) kell értenünk. A *püspöki kastély* azon időben még a városon *kivül* állott, mert azt a területet akkor még nem építették be, s így még inkább a *városon kívül* voltak ezek a telepítvényesek (a mai Kossuth Lajos-utca). Ezért nevezi őket az adó lajstrom *külső mohácsiak*nak.

A képviselő testületnek neve *hatvanosok* volt (60 tagból állott).

Az elöljáróság kötelessége és jogköre kiterjedt az általános beligazgatásra, adók összeírására és beszedésére és a resolutio alapján 6 frt értékig való ítélkezésekre, és ugyancsak az elöljáróság előtt kötötték a városi lakosok adásvételi, csere stb. jogügyleteket, melyek jegyzőkönyvbe foglaltatván, erről a félnek ugynevezett *fassio*-levelet adtak.

A város általános fejlődésével, népességének emelkedésével, közigazgatási igényeinek fokozódásával együtt természetesen tágult a hatósági szervezet is és emelkedett az administratio költség-szükséglete is.

Igy már 1769. november 5-én tartott tisztujításkor *első* alkalommal választották ... «mint más olyatén városokban szokása vagyon» ... Camarásnak (pénztáros) Fricz Márton mohácsi lakost,

borbély mestert, ... «kinek minden bé jövedelmekről és kiadásokról számot adni kötelessége lészen.» A camerarius (pénztáros) fizetését 40 frtban állapították meg.

1778. évben már a bíró és jegyző fizetése 100 –100, a pénztárosé 70 forint.

1789. november 2-án pedig a kamarás fizetését már 140 frtban állapítják meg.

Az 1789. évben városunknak fejedelmi vendége volt.

Második József császár ugyanis átutazóban meghalt a püspöki kastélyban, még pedig abban a szobában, melyben annak idején a püspökök II. Lajos király képén kívül azokat a csataképeket tartották, melyeket ez idő szerint a kálvária kápolnában láthatunk. Ezt az eseményt ama szobában ma is látható, a következő latin felírás örökitette meg:

«CAMPUS ERAM, QUEM REX LUDOVICUS CLADE NOTAVIT,
SUM DOMUS HOSPITIO PRAESULE DIGNA MEO.
HIS QUIA SUB TECTIS CAESAR JOSEPHI QUIESTI,
SOSPITOR AUSPICIIS TEMPUS IN OMNE TUIS!»

Melynek magyar szövege Balogh Károly György, mohácsi ügyvéd szabad fordításában a következő:

«MÁSODIK LAJOS KIRÁLY HALÁLÁT
JELZI E MEZŐ NAGY RÓNASÁGA,
PÜSPÖKÉNEK ÁLL ITT ÚRI HÁZA
S HIRLI MOST IS ELTÜNT URASÁGÁT.
JÓZSEFEK KÖZT MÁSODIK KIRÁLYUNK
E SZOBÁBAN HÁLA NYUGOVÓRA;
LÉGYEN Ő E HÁZNAK MINDENKORRA
ÉS ALATTVALÓI ŐRE S PAIZSUNK!»

Ez a püspöki kastély, városunk e hatalmas épülete, állítólag a török kiűzetése után csakhamar 1714. évben épült újra és pedig a följegyzés szerint régi helyén, a mi nem igen valószínű; mert a mostani püspöki kastély a városon kívül (akkor itt még üres tér volt) épült, míg a mohácsi vész előtti időben a püspök lakása a városban volt, lévén akkor Mohács bekerített és körülsáncolt város (oppidum).

Az épületen följegyzett adatok szerint azonban inkább az a valószínű, hogy az épület java részét gróf Berényi püspök készíttette 1743. évben; megnagyobbította, restauráltatta pedig gróf Eszterházy püspök 1785. évben. Az épület homlokzatán ugyanis a következő latin feliratot olvashatjuk:

«STRVCTORE SIGISMVNDO BERENIO PATRVO (1743)

PAVLO ESZTERHAZIO EIVS NEPOTE OPVS CORONANTE.»¹

Ez a kastély a múlt században a püspököknek különösen kedvencz tartózkodási helye volt; kivált sokszor és sokat időzött itt Klimó püspök. Gróf Eszterházy püspök pedig 1799. évi november 7-ik napján ebben a kastélyban halt is meg. A jelen század elején is Király és Szepessy püspökök is többször keresték föl e kastélyukat. E mellett a püspök uradalmi tisztjeinek is szolgált időnkint lakásul.

A város jogait tárgyazó okmányokat őseink féltékeny gondnal őrizték; ezt bizonyítja pl. az 1805. évi tisztujtó gyűlés jegyzőkönyvének következő pár sora: «a volt bíró az *Archivumban* levő *Privilegiümokat* és királyi Resolutiókat a Transactióval együtt kimutatta.»

1805. évben adják ki először bérbe a heti vásár jogát.

1809. évben a heti vásárookra piarcz-bíró-t neveznek.

1809. évben Veszely György jegyző Madarasra távozik. Helyette *Trukli András kamarást* választják és egyuttal fizetés-javításképen kimondják, hogy jövőre a jegyző az írásbeli fáradságért megállapított taxának felét kapja és csak a másik fele megy a *pixisbe* és lesz az *egész tanácsé*; de ebből is a jegyző megkapja a maga esendő részét.

Itt van tehát városunkban első nyoma a *jegyzői accideciáknak* (mellékjövödelmeknek).

Városunk a nagy francia háborúból is kivette részét, még pedig nemcsak vér- és pénzáldozattal, hanem egyébként is érezte annak súlyát. Ugyanis 1809. évi deczember 19-én jött egy királyi commissio Mohácsra, mely a beteg francia katonák részére minden fölhasználható helyet elfoglalt, így a barátok is az épületnek csak déli részét tarthatták meg. Az atyák egy része Eszékre ment, a

¹ A római számokat képező nagyobb betűk 1785-öt jeleznek.

theologusok pedig Nasiczra, a honnan csak 1811-ben tértek meg. Sőt még 1813. évben is az állam kezén voltak a szerzetesek czellái, ott gyűjtven össze Baranyából a királyi hadak részére az élelmi szereket.

Őseinknek tulságosan kifejlődött szabadságszeretete és a haladás iránti szertelen vágyódásuk már e század elején szinte képtelennek látszó ábrándba ragadta őket.

1810. évben nem kevesebbet akartak kivívni, minthogy városunk — a *szabad királyi városok* rangsorozatába emeltessék.

Erre a hihetetlennek látszó, pedig a legkomolyabban gondolt és végrehajtott kísérletre őseinket az urbéres ügyből eredett azon incidens birta rá, a mikor az uradalmi praefectus 1810-ben azzal ijesztett rá a városi elöljáróságra, hogy «az Transactio az M. uraságnak nagy kárára vagyron, az meg nem állhat, majd az M. püspök másképp intézi azt.»

Ez volt kiinduló pontja az *1810. évi julius 19-én* tartott hatvanossági gyűlés azon határozatának, melyben kimondják, hogy ... «minyájan akarunk eltökélet szándékkal, hogy *szabadságot* keresünk, nem kimélvén semmi költséget, mely által városunk szabad városra fölemeltessék, a véget két Deputatus Urak és ugyan Bosnyák János és Hailmann Gáspár Bécsbe küldetessenek, kiknek teljes hatalom adassék azokra, melyek által boldogulhatnánk. Mely eképpen föltétetett: Mi alább irott Privilegiált Moháts Mező városának Első Birája és az egész Tanács ezen meghatalmazó Levelünk rendiben megismérjük, hogy városunk által rendelt Bosnyák János, Hailmann Gáspár Béts Városába Deputatus Uraknak tellyes hatalmat és erőt adunk, hogy Moháts várossunk ugyan ezen *Szabad királyi városra* leendő felemeltetésében álló szándékát elől mozdithattyák és ugyanezen súlyos tárgyban minémű költségeket, melyek felől bennünket Quietentiák által elhítenni fognak, tehetnek, azért is különösen Eő Felségének királyunknak, hivségünk megmutatása végett 1000, azaz ezer Aranyakat aranyba, avagy ezen most említett summának árát Bankó Czédulákban nevünkben általadhatnak. Mellynek teljes hitelél kiadtuk e jelen való Tellyes hatalmazó Levelét Várossunk hiteles Pecséttyével és szokott aláírással megerősítve. Mohátson julius 19-én 1810. Esztendőben. Vincze János Első Biró, az Esküttek és az megirt Hatvanosok.»

Ezen deputátusok 1810. évi augusztus 17-én érkeztek Bécsbe és ő Felségének átnyújtották a német szövegű folyamodványt. A kérvény czime volt: «Euer Majestät! Allergnädigster Herr!» A város hivatkozik benne az ő mindenkor tanusított alattvalói hűségére és a sokszor bebizonyított áldozatkészségére, felajánl 20.000 forintot ő felségének... «als ein Opfer unserer reinsten Ergebenheit.»... A kérvény befejező sorai a következők: «Euer Majestät vätterliche Güte lässt uns hoffen, dass wir, so wie bisher, auch ferners in unseren gerechten Gesuche uns höchst dero gnadigsten Unterstützung erfreuen werden können, die wir in der tiefsten Ehrfurcht und aller Unterwürfigkeit zu sein Ersterben — Euer Majestät Treueste, Gehorsamste Unterthanen.»

Ugy látszik, hogy e lépésnek nem volt sikere, mert ez ügyről a későbbi jegyzőkönyvekben még csak említés sem történik többé. A sikertelenség oka — úgy látszik — abban keresendő, hogy a városnak nem voltak jó szakértő tanácsadói. A város abban a téves nézetben volt, hogy ezt a privilegiumot készpénzen megvásárolhatja, holott a szabad királyi városok sorába való fölemelés azon időben magasabb urbéri per természetével birt. Ha azon időben Mohács városának értelmesebb szakemberei, jogi vezetői lettek volna, akkor ezen ügyben — tekintve, hogy az udvar az akkori politikai viszonyok közt szívesen emelte föl az egyes városokat a szabad királyi városok sorába — Mohács akár Király püspök, akár a jószágos *Szepessy* alatt talán célzott is érhetett volna. Vagy talán a magasabb urbéri perrel netán járó tetemesen nagyobb költségektől való irtózáson szenvedett hajótörést e kísérlet.

A helyhatósági szervezet azonban mindinkább tágult és a közigazgatás szervei egyre gyarapodtak.

1826. évi november 26-án már *Controllort* (ellenőrt) is választottak. Az első volt e hivatalban Demetrovics Mihály.

A képviselő testületet a különböző időszakokban *kültanácsnak* is és *gazdászati választottságnak* is nevezték.

Meg kell emlitenem még az ugynevezett népszószollót (tribunus plebis), a ki legalább minden negyed évben az egész hatvanosi gyűlést összehivatván, nekik a városnál történt hivatalos dolgokat előterjesztette és — mint neve is mutatja — a népnek szószólója volt. Ez volt tehát a *kültanács* (hatvanosok, gazdászati választottságnak) elnöke, míg a bíró a beltanácsnak (elöljáróságnak, később a rendezett tanácsnak) volt elnöke.

Ekkor már volt cancellista (írnok) is.

1826. november 1-én választottak először *írást* (jegyző-helyettest), még pedig megválasztották Halász Mihályt.¹ Ugyanekkor némely újabb rendszabályokat létesítenek; így egyebek közt szervezik az ugynevezett *kis tanácsot* (depuráció) mely a hatvanosokból kiválasztott 12 tagból állott, a kiknek egy évi időtartamra elől-ülőjük a népszószolló volt. Ez volt az ugynevezett *előkészítő bizottság*.

1827. december 29-én a szolgaszemélyzet létszámában szervezik a lovas látókat és pedig egy káplárt és 6 közrendőrt.

1828. évi szeptember 15-én tartott megyegyűlésen 1006. szám alatt Gyulai Gaál József m. főjegyző és táblabíró adta ki Moháts mezővárosának *vásári tariffáját*.

1830. évi november 23-án először nevezik ki a *vicze-bíró*t *városi gazdának*, s kimondják egyuttal, hogy erre az állásra mindig a bíró jelölje ki az egyént, kit akar, mert a bíró csak úgy vállalhat felelősséget a városi gazdálkodásért, ha olyan albirót kap maga mellé segítő társul, a kinek képességében és jellemében megbízhatik. Ugyanekkor minden esküdtnak külön-külön föladatot jelölnek ki, vagyis mindegyiknek megszabják a maga külön munka- és ügykörét.

1836. évben Mohács esedezik a vármegyéhez, hogy szólítsa föl a szomszédos vármegyéket a Csele pataknál emelendő *emlékre* való adakozásra.

Tehát már 60 év előtt indult meg az a mozgalom, melynek célja méltó emlékművel megjelölni «nemzeti nagy létünk nagy temetőjét» és hálás emléket állítani az itt elesett hős vértanuknak. És bár ez a «szobor-egylet» 1871. évben ismét megalakult, melyben különösen Garay Alajos volt dunaszekcsői plébános (Garay János jeles költőnk édes testvére, maga is költő és író) és Székely József, volt mohácsi református lelkész buzgólkodtak, — 1883. évben pedig újból szervezkedett, megválasztván Stájevics Pált elnökének; — s bár 1896. évben városunk társadalmának színe-javából ismét alakult egy nagyobb «*emlékmű-bizottság*», amely vármegyénk vezérlő férfiainak, Kardos Kálmán főispán és Szily László alispán, mint a bizottság védnöke és diszelnöke legteljesebb erkölcsi támogatása mellett a legkiterjedtebb országos gyűjtést (11000 darab gyűjtő-iv szétküldésével) indította is meg: — sajnos, mai napig alig 15000 forint áll e szent ügy céljaira rendelkezésünkre.

¹ A ki 1879-ig, tehát több mint 50 évig volt rövidebb megszakításokkal a város szolgálatában, s végül mint a város jegyzője vonult nyugalomba.

A községi közigazgatás szervezetének folytonos fejlesztése és tökéletesítése sem elégítette ki elődeinket, hanem az 1837. évben már a legkomolyabban kezdik meg a küzdelmet a célból, hogy a nekik elégtelen s ugyyszólván semmi jog és hatáskörrel sem bíró községi elöljárói szervezet helyett a községnek tágabb körű autonómiát szerezzenek és a rendezett tanácsú városok rangjába emelhessék Mohácsot.

1837. évi június 21-iki gyűlésben olvassuk már: «3a. Felolvastatott T. Agens ur levele, melyben értesite bennünket, hogy az elöljáróság rendezése 27-ik júniusban fel fog vétetni és 26-án, hogy az érdemes Hatvanosságtól megrendelt kiküldöttség feljöjjön.»

Egy akarattal Krestics György főbíró és Erdeődy János jegyző Urak meghatalmazva felküldetni rendeltettek, egyszersmind megkérítettnek a *város boldogságának* előmozdítására.»

A kik is, mikor Biermann és Bors agens urak a várost értesítik, hogy a lépések már most megteendők, a július 29-iki gyűlésből utasítást kaptak, hogy fölutazzanak. Ezek az augusztus 20-iki ülésben utazásuk eredményéről szóbeli jelentést tesznek, mely *teljes megalégedéssel* fogadtatott.

Nehogy azonban törekvésük később talán a földes uraság ellenkezésén vagy tiltakozásán hajótörést szenvedjen, okos előre-látással az ügy megindításával egyidejűleg a püspökhöz is intéztek kérő levelet, hogy a *szabadalom-levél* kieszközléséhez engedélyét és hozzájárulását megadni kegyeskedjék.

Szepessy püspök atyai teljes jóindulattal készségesen adta meg engedélyét és jelentette ki a mozgalomhoz való hozzájárulását.

A püspök ezen nemes válaszát a bíró 1837. évi szeptember 9-én tartott közgyűlésen jelentette be... «mely kegyelmes jóváhagyás és engedelem legméllebb alázatossággal és hálaadással vétetvén, a kinyerendő privilegium végett felküldetni fog.»

1838. május 19-én megválasztják Klombauer Mihály bíró és Erdeődy János jegyzőt deputátusoknak azzal az utasítással, hogy mihelyt a bécsi agens értesítését veszik, utnak induljanak.

Nagy ijedelmet okozott elődeinknek Szepessy püspöknek hirtelen halála; a mit bizonyít az 1838. július 18-iki gyűlésről felvett jegyzőkönyv I-ső pontja: «Elöl ülő Bíró úr azon sajnos és valóban szomorú esetet, melyet nekünk Eő Exellentijának, a mi kegyes földes Urunknak e napokban történt hirtelen halála okozott,

elől adván, ezuttal értesíteni kívánta a hatvanosságot, hogy ezen véletlen eset, a mint bizonyos kutfőből értette, a mostan kieszköz-lendő városi Tanács rendezése esetében némű hátrálást vagy talán örökös sebet okozhatna, e végett orvoslást szerezni szükséges volna.»

«Biró úrnak ezen fontos elől adása oly bé nyomást gerjesztett az egybegyűlt Hatvanosság sziveiben, hogy közakarattal azon elhatározás tétetett, mely szerint nyomban Klombauer Mihály bíró és Kresztics György az urak, nehogy azon *elfelejthetetlen kincs* kezünkből kicsuszszon, Budára a Tettes Agens urhoz menvén, ott a dolog szükségéről értekezzenek, és ha elkerülhetetlen lenne a Bécsi ut, ott is a kívántató lépéseket megtegyék és annak előmoz-dítását szorgalmazzák.»

1838. évi december 11-iki jegyzőkönyv szerint Lehotzky Györgyöt az ujonnan szervezett *városi ügyészi* állásra megvá-lasztják.

Ugyanakkor Csarada György bécsi udvari agens javaslatára kiküldik Klombauer Mihály bíró és Kresztics Györgyöt, hogy Bécsbe menjenek ő felségéhez audienciára — «oly hozzáadással, hogy addig haza ne térjenek, még mindenképen elkészülve nem lesz.»

Látjuk mindezekből, hogy elődeink ez ügyben a legnagyobb egyértelműséggel és lelkesedéssel, szivós kitartással, fáradságot és költséget nem kímélve iparkodtak minél gyorsabban és biztosabban czélt érni. Határtalan áldozatkészségüket mutatja egyebek között különösen az, hogy Budán is, Bécsben is külön ügyvivőt (agens) tartottak és fizettek a czélból, hogy azok őket az ügy miben állásáról mindig kellően informálják és illetékes helyeken, a szük-ségesnek mutatkozó minden lépést megtegyenek.

1839. január 27-én a kiküldöttek jelentik: ... «hogy a városi Tanács rendezésében föladott kérelme a Városnak legjobb rendiben volna, és nem félhetni, hogy az valamely akadályt szenvedjen. Mely örömteljes jelentésük az kiküldött Uraknak, úgyszintén az abban tett fáradozásaik köszönettel vétetvén — az általuk felmu-tatott költségek egyébiránt helyben hagyattak.»

1839. július 24-én a bécsi agens, Csarada György tanácsára a bíró és jegyzőt újból felküldik Bécsbe.

1840. május 3-án a kiküldöttek jelentik: ... »hogy a fent levő városi Tanács rendezése dolgában kiadandó kegyes Resolu-

tionak e mostani országgyűlése eloszlása miatt okozott nagyobb és terheesebb elől fordulatok tekintetéből leendő le küldése el halasztatott.»

1840. június 8-án «Felolvastatott Tettes Bors agens urnák a következő örvendetes levele: *Nemes Tanács!* Örömteli szívvvel jelenthetem a nemes Tanácsnak, hogy e máj napon ide érkezett légyen a kegyelmes Királyi válasz, mely által Mohács város elrendezése kegyelmes Királyi Privilegiummal Eő Felsége által legkegyelmesebben fölruházatik. Eképen megszűnhetnek velem közlött aggodásai, melyek hála Istennek! alaptalanok voltak. Ezen közlésemmel a mikor a nemes Tanácsnak e soraimmal szolgálók, igen kellemes kötelességemnek megfelelni vélek, ezennel őszinte szívem mélylyéből eredett szerencse-kívánataimat a nemes Tanácsnak kinyilatkoztatni. Adja az Ur Isten, mikép ezen Fölséges királyi kegyelem következtében legboldogabbak és legszerencsésebbek legyenek Polgár lakosai, gyarapodgyék a város közönsége vagyonos s miveltségi állapotja, és soha ne szűnjön meg buzgósága Fölséges Uralkodónk iránti hívségének, és kedves hazánk szeretetének tettelegés bébizonyításában» ... stb.

«mely is hálaérzettel vétetvén, tudomásul szolgál.»

1840. július 12-én «olvastatik Bors agens urnak örvendetes Levele, melyben jelenteni méltóztatik, hogy a városi Tanács rendezésére kiadott kegyes királyi Resolutio e folyó évi 18575. szám alatt a nagyméltóságu magyar királyi Helytartó Tanácsnál felolvastatott, jelentvén egyszersmind, hogy jövő postán valójában onnét elindittatik; ez alkalommal javasolván a kegyes királyi Privilegium sürgetését.»

Kiküldik deputátusoknak László József első birót az város Jogvédjével, T. Lehóczky György urral.

1840. augusztus 16-án jelenti a biró, hogy Barthal referendarius ur 6 heti szabadságra ment, s így a Privilegium nem expedíálható addig. Ő tehát költség kimélés végett haza jött, de a Jogvéd urat ott hagyta.

1840. augusztus 27-én a k. k. Resolutiat meghirdetik a vármegyén.

1840. október 4-én (3. szám.) Fölkérik Hatos Gusztáv ügyvéd urat, hogy az új rendezésnél a városi főjegyzői tisztet fogadja el.

1840. november 4-én a Privilegiumért járó 600 pengő forint taksa felküldését elhatározzák.

1840. november 30-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve így hangzik: *(Mindannyi hatvanos urak jelen lévén.)* «Öröm telve jelenté Elöl ülő bíró, László József ur, a kegyes királyi Privilegiumnak Isten kegyelméből valahára lett megérkezését, melyet is közlésre és megtekintésre fölmutatván, ez alkalommal Eő Felsége V. Ferdinánd Magyar honi dicsőségesen uralkodó Királya hosszas és boldog életéért harsogó éljenkiáltások emelkedtek; rendeltetvén egyszersmind, hogy ugyan az most jövő Deczember hó 5-én Tettes Ns. Baranya vármegye részéről tartandó közgyűlésen leendő kihirdetés végett László József Bíró Ur, Erdeődy János jegyző, Fleischmann Ferencz és Kresztits György hatvanosok, az Urak a k. k. Privilegiumot Pécsre vivén, annak hirdetését eszközjék és azt ismét a városnak resignálják eltétel végett.»

A szabadalom-levelet a vármegye deczember 7-én meghirdette, jegyzőkönyvbe iktatta és a tiszttüjtást 1841. évi január 17. napjára kitűzte.

Hogy ezen tiszttüjtás minél ünnepélyesebb lefolyásu legyen, Hermán János főorvos elnöklete alatt 14 tagu ünnepélyt rendező, illetve előkészítő bizottságot küldöttek ki.

Ez a választmány terjedelmes előterjesztést tesz a hatvanosági gyűlésnek, melyet a közgyűlés el is fogadott.

Alább közlöm a főbb pontokat, melyekből az ünnepélyességek külső képéről kellő fogalmat alkothatunk magunknak.

... «egy jegyzőkönyv elkészíttetni rendeltessen a végett, hogy azon időtől fogva, midőn városunk némely lelkes és nagyérdemű fiai a k. k. szabadalmas levélnek kieszközlését úzóbe vevék, annak valóságos létrehozatala napjáig minden viszonyok és minden abban fáradozó férjfiak eljárásaik történetileg ezekbe iktathassanak, s ilyképen az idő vasfoga ellen biztosítva a feledékenység örvényétől megmen- tessenek» ... (Ezt nem találtam.)

... «hogy a megyét szerencsésen kormányozó Első Alispány Ur új esztendő napján egy küldöttség által megtiszteltessen s egyszersmind arra kéressen, hogy a Rendezett Tanács beiktatása napján személyes jelenlétével a várost szerencsélteni méltóztasson.»

... «hogy a Másod Alispány urnál is egy küldöttség tiszteletet tegyen, netaláni további rendeleteit meghallgatandó» ... (Ő volt t. i. a kiküldött választási elnök.)

... «A méltóságos Püspökhöz, mint illető Földes Urhoz is elmenvén, álló alázattal megkérjék, hogy a k. k. Szabadalmas

Levél értelmében ön részéről egy Biztost a kitűzött napra kiküldeni méltóztasson.»

... «A mi magát az ünnepélyt illeti, ezt az alázatosan alulírottak Magyar dicső Elődeink és Öseink még a kül földön is égis magasztalt vendégszeretete példájára fényes lakomával és szivvidító tánczvigalommal vélik megünneplendőnek; s ugyanazért tekintetbe vévén azt, hogy Szabadalmas városunk a megyében Sz. kir. Péts városa után első helyen tündököl; — azt, hogy k. k. Szabadalmas Levelünk mindannyi hasonló szabadalmas városokét velejére és szépségére a magyar hazában fölülmulja; — azt, hogy rendezésünket az egész hazával, de kiváltképpen minden megyei hatóságokkal tudatni a város valódi érdekében fekszik; — s azt, hogy eme közfény minden egyes mohácsi lakósra visszasugárzik s diszét s tekintetét emeli; — végre tekintetbe véve azt is, hogy a késő maradékra nézve is eme napot, mint a városra nézve legnevezetesebbikét elfelejthetlenné tenni szükséges: — úgy véljük, hogy a nagyszerű lakoma három táblánál adatván: az elsőhöz főtisztelendő Csausz és Kelemen kanonok urakon kívül minden megyei tisztviselők összesen, továbbá a Bélyei urodalom directora és fiscalisa, a Bolyi urodalom directora és fiscalisa, a Versendi és Bozsoki urodalom Praefectussa és Fiscalissa, a Somberki Földes Urak, a méltóságos Püspök Biztosa, Ügyvédjei s helybeli Tisztjei, a cs. k. Sólhivatal minden tisztjei, a helybeli minden szertartású Lelkész urak, az Oskolák Directora Nagy Professor urral, a Városban és környékében székelő Dsidás Ezredeknek 4 Tisztjei, Sz. Kir. Péts városának Birája és egy Tanácsnoka, nyug. őrnagy Báró Mirbach, a kebelbeli megyei Seborvos, és Elelembeli Katonai Biztos urak, vendégképpen meghivassanak. A második Tábla az ujonnan felállítandó Tanács számára terítettén, ahhoz még vendégképpen a Helybeli lakósok közül Herdi, Rummel, Witt, Reder és idősb Jánkovics megkérendők. A harmadik tábla a Hatvanos urak számára — meghíván különösen ehhez a 11 Czéh mestereket is — tartandó. Végre a világi örömeinkben az Előbbkelőknél amugy is ritkábban résztvevő köznépről sem felejtkezvén meg, azt véljük, hogy László József ur, a város első Birája két ökröt a vásárálláson korlátokkal ellátott helyen megsüttetvén, mészárossal szétdarabolassa s 1000 zsemlével egyetemben hajítás által a sokaságnak kiosztassa, s egy magasabb állásról 20 akó bort csapon folytatasson.»

... «A tánczvigalom két helyen tartandó. A Koronánál a Hatvanosok és Cselédjeik, s a Keresztvendéglőben az első táblai vendégek és Családjaik részére»...

... «Házi Asszonynak Méltóságos özv. Báró Bésánné Ő Nagysága mint amúgy is egyendiszes polgáraink zászlojok keresztanyját alázatosan megkérjék»...

... «hogya a Szabadalmas Levelet a főjegyző magyarra fordítsa s azt a város kinyomatassa»... (Nem találtam.)

Ily előkészületek után s ily külső ünnepléssel ejtették meg 1841. évi január hó 17. napján a privilegiumon alapuló első tisztujítást.

Az erről fölvetett jegyzőkönyvet magas szárnyalású szövegeért, tanulságos és élvezetes tartalmáért s mint városunk történetében egyik legnevezetesebb s valóban korszakot alkotó mozzanat hí tükkrét egész terjedelmében ide iktatom.

*1841-ik évi Januárius 17-éről vezetett Jegyzőkönyve
Szabadalmas Mohács Város Tanácsának.*

Feltűnván ezen Mohács Városa lakóssai által oly sok évek oltá óhajtott nap, melyen Dicsőségessen Országló Fejedelmünk V. Ferdinánd koronás Királyunk által mult 1840-ik évi Mártius 26-án legkegyelmesebben Mohács lakóssai részére kiadott Szabadalmas Levél az e végből kiküldetett megyei Választmány határozata szerint behoandó vala, mindenek előtt az eddig volt Tanács és Választott közönség a Város Házának nagyobb Teremébe öszvegyülekezvén, László József ur, eddig volt bíró a maga, ugy tiszti Eskütt társainak nevében hivataljáról lemondván, annak eddigi érdemtellyes viseléseért a Választott közönség nékie köszönetét kijelenté, — ennek utánna az egész Választott Közönség a Városnak egyendiszes Polgárságától követe a Városi Templomba, a hol az e czélból különösen megkért Fő-Tisztelendő Csausz István Őrkanonok Ő Nagysága nagyszerű szertartással a «Jőjj-el Szent Lélek misét tartá» — menvén, ezen fontos napot az Isten segedelmének meghívásával kezdé; — visszatérvén a Választott Közönség Tanácskozási teremébe a fő-Jegyzőnek szónoksága alatt egy kiküldöttséget utasita a Tettes megyei Választmány és Urodalmi Biztos Urhoz a végett megkérendő, hogy közöttük megjelenvén a K. K. (Kegyelmes Királyi) Szabadalmas Levelet tettelegyen létre hozni méltóztasson,

mely küldöttséget a megyei Választmány, mely Tekintetes if. Székhelyi Majláth György, Tettes Ns. Baranya vármegye 2-od Alispánja elnöksége alatt T. T. Bésán Mihály Táblabíró, Rihmer János tiszti Fő-Ügyész, Kardosfalvai Kardos Antal fő-, Raisz Dániel Al-Szolgabírák, Spiesz Imre és Kata Ferencz Esküttek, úgy Bonyhádi Perczel Géza Jegyző — az Urakból állott és Urodalmi Biztos Ur nyájasan fogadván, kevés idő múlva a Tanácskozási Terembe a Választott Közönség közepette megjelent, a hol is Elnök Alispány Ur következő beszédben kijelentvén, miképpen a T. Ns. megye mindenkoron Mohács Városa cránt előmenetelében és haladásában azt pártolva részvétellel viseltetvén, a Nagykegyelmű Királyi Szabadalmas Levelet örömmel tettegletté hozatni óhajtja, magát a K. K. Szabadalmas Levelet, melyet a városi fő-Jegyző és Ügyész alázatossággal általnyujta, kihirdetteté és felszólítá Tettes Horváth János Táblabíró és urodalmi fő Igazgató Urat, mint Méltóságos Scitovszky János Püspök s Földes Ur Kiküldött Biztosát, hogy uri jogához képest a Város fő Birájának választására a jelelést megtenné, melyre a következő beszédben: ... «A jobb létnek reménye által teremtet, — a nagyobb buzgalommal ápolt, és végtére nem kimélt áldozatokkal kivivott óhajtását ezen Városi Közönségnek Ő szentelt Felsége, legkegyelmesebb Urunk és Királyunknak hú Alattvalói cránti szokott legmagasabb kegyelme által teljesítve lenni látván; — legyen szabad mindenek előtt Annak, a ki e máj Ünnepre magas személyét reám kegyesen általruházni méltóztatott, Méltóságos Nagykéri Scitovszky János Megyés Püspök Ő Nagyságának, mint ezen Mohács M. Városa kétségtelen Földes Urának nevében és személyében legelőször is Felséges Urunknak és legkegyesebb Királyunknak atyáskodó kegyelmeért, melylyel hú Jobbágynak legalázatosabb könyörgéseit meghalgtatni és kéréseit tellyesíteni; — továbbá ezen Tettes megyei Választmánynak, a ki szíves fáradozásával a legfelsőbbi kegyelmet foganatosítani kegyesen méltóztatott; — oly hála érzésekkel, a minőket az áldást tápláló kebelek rejthetnek, alázatos köszönetemet kijelenteni: — az üdő, melynek mindig gyermeke marad az emberiség, legyen későn is tanúja, mily hálás tetteket gyümölcsöz a királyi kegyelem és a bölcs felsőbbbségi intézkedés.»

«A máj nap egy új korszakot alkotván eme Város közönségére; — a mint bátran merem jóslani, hogy egyedül a közjó iránti vonzalom határja tágult ezen lépéssel, úgy nem tartok azon

hiú csalódástól: hogy valaki, ezen érdekes község közül azt higye: hogy a kiváló, jobb hazafi a többinél; — t. i. egy marad minden helyezetben a jó polgárnak rendeltetése: Hazája, Királya és Ura iránti kötelességeire nézve, úgy anynyira: hogy e tekintetben boldogabb csak az lehet, a kinek alkalma és tehetsége több, mint más sokaknak, a Haza oltárán tömjénezhetni.»

«Minden változás a polgári életben új viszonyok szüleménye lévén; — ily viszonyok természetükre nézve hol lényegesek, hol pedig csak forma szerint különböznek az előbbeniektől. Midőn ezen Városi Közönség a legkegyelmesebb Fejedelem színe előtt jobbágyi hódolattal az eránt folyamodott: hogy Tanácsa, mely egy ily nagyobb Testületnek életere szokott lenni, rendeztessék; — a mint egyedül az volt célja, hogy a jó rend béhozatalával a polgárosodás, és szellemi haladás fényköréhez közelítsen, úgy bizonyára más részben megmaradt viszonya ugyan az, a mely volt, t. i. megmaradt és megmaradni akart törvényes Földes Urának oly hű Jobbágya, minőre egy Földes Urodalom teljes joggal és mindenkoron számot tarthat: — és megmaradtak kötelességei mindazok, melyekre nézve a legkegyelmesebb Királyi Szabadalmi Levél által kiváltva nincs. — Esméri és esmervén a Mls. Földes Urodalom ezen kiváltsági feltételeket, — az ezekkel szabad élvezést nemcsak megengedni, hanem azokat épen fentartani és elősegíteni is tehetsége szerént óhajtván, és ezen óhajtasát mint a kölcsönös bizodalom szorosabb kapcsainak szentelt eszközt tekintvén, a mint amazokról (kivéven mégis a szeretet és vonzalom köteleit) a mint ezennel önkényt lemond, — úgy a többi kötelességek teljesítését bizton reménylén és várván, egyszersmind ezeknek könnyebbitésükre: hogy a Mlgos és Kegyes Fő-Papnak élő szavával éljek: szentül igéri és fogadja: hogy ő ennekutánna is minden Özvegynek, Árvának pártfogója, — minden szegénynek jutalmazója, — minden ügyefogyottnak tanácsadója és menedéke, — a szó legszorosabb értelmében pedig ezen M. Város minden lakósinak édes Attya akar és fog lenni.»

... «Ezeknek folytatában nints egyéb hátra: Minthogy a kegyes szabadalmi levél, mely ezuttal és ezen túlra is szoros törvényt szab, — értelméhez képest maga a Tiszt Választás létesítették, melynek következtében a többször tisztelve említett Mlgos Püspök és Földes Urnak nyilvános jogainál fogva a Tiszt Választást ezennel annak nevében és személyében megnyitom: — figyelmez-

tetvén nemcsak, sőt kérve kérvén a Választó Közönséget: hogy Tisztjüket oly férfiak választásával diszesítsék, kiknek választásuk mint első, a jövődőségnek például, zsinórmértékül és tűkörül szolgáljon!» — — fényes ékesszólással a tisztelt urodalmi Biztos Úr a Püspök Földes Úr ő Méltósága és szabadalmas Mohács városa közti viszonyokat és kapcsolatokat világos ecsetekkel festvén, megbízójának atyáskodó gondoskodásáról az egybegyűlt közönséget bizonyossá tevő; — melyekre a fő-Jegyző megbízatásánál fogva a Város nevében a nap fontosságához alkalmazott következő feleletet szavalla: — «Tekintetes és Nagyérdemű megyei Kiküldöttség s Urodalmi Biztos Ur, Érdemes gyülekezet! — Vannak Tanú-jelek, melyek mutatják azt, hogy az ős hajdan időben Mohács a Hazának legnevezetesebb és legvirágzóbb városai közé tartozott mindaddig, méglen a Töröknek földet rázó Bombái a Hazát mély gyászba, Városunkat pedig a Homályba burkolt helyek közé taszíták, — s noha a török iga alóli felszabadulás Városunk boldogabb természeti helyzete és Földes Urainknak gyengéded és szelid kezekkel való igazgatása, annak népesedését okozá; — mégis csak dicsőségesen uralkodó V. Ferdinánd Apostoli Királyunk atyáskodásának, melyből szüntelen ujjult erővel árad népeire és Nemzeteire boldogság és dicsőség, köszönhetjük a rendezett Tanácscsal ellátott Városok sorába való fölemeltetésünket, K. K. szabadalmas Levéllel való megajándékozásunkat s ebből folyó szép szabadságainkat. Könnyes szemekkel emlékezünk ez alkalommal vissza előttünk elfelejthetetlen néhai Nagyméltóságú Báro Szepessy Ignác püspök Ő Excellentiájára, mert Ő volt az, ki nemcsak az előítéletek dandárát keresztül törve nagylelkűleg, feudális úri jogai részének feláldozásával megegyezését adá szabadalmaztatásunkhoz, hanem Ő volt az, ki a fáradságos és göröngyös uton már-már csüggedő Mohács lakóseit lelkesíté s buzditá törekvéseikben: — nem ércz, nem köszobrok örökitendik tetteidet, O Nagy férjfi, de még egy csep vér folyand Mohács városa lakó-sainak ereiben, érted fog buzogni háladatos érzéssel s az idők semmi vihara által el nem dönthető emlék épült sziveikben, — tekints reánk a túl világ boldogabb köreiből, s midőn most nagy lelkűséged gyümölcse, K. K. Szabadalmas Levelünk létesülni kezd, ihleted környezzen bennünket és vezérelje gondolatainkat.

Szintoly hálás érzés fog el bennünket Méltóságos Scitovszky János Püspök s földes Urunk eránt, kinek kegyes hozzájárulásával

elértük azon időt, hogy egy rendezett, állandó Tanácsot képezhetünk, mely lakós társainak törvényt, mint első Hatóság szolgáltató, mely a belső Bátorságra felügyelendő s minden egyes polgárjai felvilágosításában, mivelődésében, haladásában és gazdagodásában erőteljesen munkálkodand és szabadságait védendő; de tudván azt, hogy a valódi törvényes szabadságnak lelke a maga Felsőbbsége eránt való tiszteletben s engedelmességben, mások jogainak elismerésében s méltánylásában alapszik, szabadalmas Mohács Városának Választott Közönsége most, midőn jussainak legszebbikét, szabadságának legszentebb ágát, t. i. ön tisztviselőinek maga által leendő választását gyakorolni eme Terembe öszvesereglett: általam a Tekintetes Kiküldöttségnek és urodalmi Biztos urnak, mint törvényes Felsőbbségeinknek tisztelettel párosult hódolatukat alázatosan oly mód nyilatkoztatják, hogy a tekintetes Kiküldöttségnek és urodalmi Biztos Urnak minden lépteiket a szabadságot éldelni tudó férjfiakhoz illő indulatok fékezésével, illedelemmel, csend és renddel jogaink gyakorlatában követendik, s Dicső Fejedelmünk Nagy Kegyelme adományára érdemesitendik, fiúi Bizodalommal reménylén, hogy Tettes Uraságtok a Köz Véleménynek fontos szavát is jelelésük alkalmával méltó figyelembe veendő.

Szép Magyar Hazánk azon Városában állunk, melynek neve hallottára minden lelkes Honfi szívébe bus s fájdalmas hang pendül, s eme a történetek által oly szomorú nevezetességet nyert Város lakóssai több századok után most maguk örömtől sugárzó szemekkel tekintnek ezen Teremre, jobb s boldogabb jövődőt a mai naptól várandók. Feleljünk meg a bennünk helyezettett Bizodalomnak s most egy állandó Tanácsot, melynek eljárásától ezreknek jóvolta s boldogulása függ, képezendők, a setét visszavonásnak komor lelkét tőlünk távol űzve nyílt s barátságos karokkal öleljük egymást s félre tévén minden önző érdeket, válasszunk férjfiakat, kiknek szíveikben az igazság gyökerez, kiknek ajkaikon az egyenesség lebeg, válasszunk férjfiakat, kik az elmohosult hajdan idők előítéleteit hagyva a tulságos s korszellembe burkolt képzetektől is menttek; — válasszunk végre férjfiakat, kik koronás Királyunk Legfelsőbb szolgálatját a Haza, eme Város s a köz jó előmozdítást csüggedést nem esmérő lélekkel munkálni képesek és fogják, s bizonyára áldása Városunk lakóssainak követendi haladásunk minden nyomait.

Ti pedig, megyei küldöttek s urodalmi Biztos, kiktől bizton

reményljük, hogy a köz- s eme Város jó volta s diszére törekedő szándékunkat bölcs vezérlet által sikeresíteni fogjátok, örök emlékezetként tündökölni fogtok Mohácsnak egén, s akkor is még, midőn már hamvaitok a föld hús keblébe nyugosznak, elaggott öregeink unokáinknak s az anyák beszélni tanuló gyermekeiknek említeni fogják neveiteket s mondandják: ezek, ezek! voltak azon férjfiak, kik szabadságunknak első plántáját oly gondosan ápolták s első Tanácsunkat a nép javát értő s munkálni képes férjfiakból alakíták.»

... Mire Dr. Hermann János a Választott közönségnek egyik Tagja előadá a község nevében azon kérését, hogy mindenek előtt a fő Jegyző meghiteltessen, mely kérést a Tettes Megyei Választmány helyeslén, Hatos Gusztáv a Város fő-Jegyzőjének feleskedtetett; — mindezek után a k. k. szabadalmas levél értelmében alakítandó állandó s Rendezett Tanács fő-Birájává urodalmi Biztos Ur Fleischmann Ferencz, Kresztits György, Auber János és Rummel János urakat jelölvén, 49 szótöbbséggel Fleischman Ferencz fő-Birónak megválasztatott. Ez a fő-Jegyzővel a közönség nevében escedezett a Tettes Nemes Megyei Választmánynak, hogy bölcs vezérlete által a Város disze s hasznára leendő Tanácsot alakítani s e végből a kijelelési just gyakorolni méltóztatna, mit elnök Alispány Ur a választmány nevében kegyesen elfogadván, általa tett jeleléshez képest 1-ső, 2., 3. és 4. Tanácsnokokká László József, Auber János, Kresztics György és Erdeődy János Urak felkiáltás által 5. Tanácsnokká Kovács András Ur 28 szótöbbséggel, 6. helyre Mnistik János Ur felkiáltás által, 7. helyre Aidenpichler Ignác Ur 35 szótöbbséggel, végre 8. helyre Cselinác János Ur szinte 21 szótöbbséggel Tanácsnokokká megválasztattak; kik közül László József Ur Al-birónak, Erdeődy János Ur pedig kapitánynak kikiáltattak; kik is mindnyájan, valamint a már Január 16-án a Választott közönség által válosztatott Al-Jegyző Ilalász Mihály Ur megeskedetvén, Elnök Alispány Ur által az igazság szigorú kiszolgáltatására és a nép javának előmenetelére való törekedésre ékes következő Beszéd által intettek, s az urodalmi Biztos Ur hasonló tartalmú következő szavallása után: ... «Bé lévén fejezve azon munka, mely a máj napnak, ezen Városra nézve a jobb létbeni átmenet első ünnepének egyik tárgya volt; — nem lehet nem szemlélni minden arczról azon nemét a megelégedésnek, mely az örömök mennyében ragadott lénynek valódi varázs álla-

potja; — elfoglalva látom azokat a sziveket, a honnét, mintegy a Haza javára ujonnan képezett áldozó helyről a köz bizodalomnak felkentjei szegénynek gazdagnak egyformán igazságot kiszolgáltatni készek. Szép az ily kör, s dicső a Határa; de legnagyobb a feltétel, mint fog ki hivatásának megfelelni, kivált midőn az első ösvénytörésre oly türeelmet fárasztók szoktak lenni az akadályozó göröncsök. Azon szilárd képek és azon esmért egyenes lelkűségek, melyekkel mindenkit a választottak közül felruházva lenni esmérünk, kezeskednek az eránt, hogy ezen szabadalmi Város csakhamar azok sorába jutand, a melyekben a számkivetett borús napok helyett ezen túlra kellemtellyes édeni hajnalok véradoznak.

Végtére adja a Magyarok Istene! hogy édes Honunk eme sírkertjébe a mái nap elhintett mag, elhunyt ős Atyáink sz. ereklyéitől élesztve késő maradékainknak gazdag aratást adjanak — és az Elüljáróság minden gondjainak, fáradozásainak és haladásra törekvő intézkedésinek a nép boldogsága és a nép szeretete legyen jutalma.» A Tettes Ns megyei küldöttség s urodalmi Biztos oly kijelentéssel távoztak el, hogy a Tanács kijelelésére a még héjányzó Tisztségek folytatólag megválasztassanak, mely is tanácsulást tartván népszószóllójának kijelelték Demetrovits Mihály, Eperjesi György és Prevendár Imre urakat, kik közül felkiáltás által Demetrovits Mihály megválasztatott és minden választott közönség Tagjával megeskedtetett. Ennek utánna fölolvastatott Stájevics Pál eddigi volt Irnoknak folyamodása, miszerint a városi pénztárnoki hivatalba magát annál fogva behelyeztetni esedezett, mivel a szükséges tudománnyal ellátva a Vagyon tekintetében Demetrovits János ipa, ugy napa Sztankovics Therezia érette kezeskednének, mellyeknek figyelembe vétele mellett Stájevits Pál ugyan pénztárnoknak elválasztatott és feleskedtetett, az e tekintetben szükséges rendeletek, valamint az Árvák Atya és Irnoki hivatalok betöltése a Tanácsnak további eljárására hallasztattak. — Auber János, Mnistik János és Aidenpichler Ignác Tanácsnok Urak, ugy Lehoczky György Ur Ügyész a végett küldettek ki, hogy Püspök ő Méltósága, Csasz István Kanonok ő Nagysága és Tettes Megyci Alispány Majláth György Urnak a Város nevében illő hálát szavalljanak. — Reá következett Január 18-án pedig az ujonnan rendezett Tanács Tagjai és Választott Közönség az egyendiszes Polgárságtól követve a Mozsarak dörgései között tartatott «Téged Isten dicsőitünk» isteni szolgálatban részt veve.

És ezt az annyi felmagasztosult lelkesedéssel örömujjongva fogadott jogot és kiváltságot, melyet a bekövetkezett szomorú idők is csak felfüggesztettek, de el nem törültek, minmagunk dobtuk el magunktól 1868-ban. — *Miért?! Erre nem talállok kielégítő* feleletet városunk levéltárában. — De önkénytelenül is eszembe jutnak Deák Ferencznek nagy igazságu szavai: «Nem azokat a jogokat veszítettük el, a melyektől erőszakkal fosztottak meg bennünket, hanem a melyekről önkényt lemondunk.»

Hogy mekkora anyagi áldozatokat vett igénybe ezen privilegium megszerzése, annak megállapításához számbeli adataink nincsenek; de hogy ez igen jelentékeny összegre rugott, azt elképzelhetjük abból, hogy az majd négy éven át tartott; a város ez idő alatt ez ügyben Budán és Bécsben külön Agenseket tartott, folyton deputatusokat küldözgetett; továbbá sejteti velünk az 1840. évi október hó 8-ik napján tartott gyűlés jegyzőkönyvében följegyzett eme sorok: «5. pont. Szinte felolvastatott tettes Légrády bécsi agens urnak 10.000 frtról szóló állítólagos követelés béli Levele, melyben annak a város ígéretéhez képest leendő lefizetését sürgeti. A már ebben tett elhatározásnál fogva megmaradván a város, a kérés nem teljesíthetetik azon ok után, mivel tisztelt Ur felfogadott kötelességét nem teljesítette.»

A kegyelmes királyi szabadalomlevél (privilegium) egyébként piros bársonyba kötött könyv alakjában készült, mindkét tábláján a közepén ezüst magyar korona diszlik, aranyzsinóron függő királyi pecséttel van ellátva. A szöveg a kaligrafiának valóságos remeke.

A szabadalom-levélnek (privilegiumnak) teljes szövege magyar nyelven a következő:

4650.
270. sz. 1840.

Mi I. Ferdinánd, Isten kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar és Csehországnak e néven ötödik, Dalmát, Horvát, Tóthországok, Galiczia és Lodomeria apostoli, Lombardia, Velencze és Illiria, Jeruzsálem s. a. t. királya, Ausztria főhercege, Lotharingia, Salzburg, Styria, Karinthia és Krajna, felső és alsó Szilezia hercege, Erdély Nagyfejedelme, Morvai örgróf, Habsburg és Tirol grófja s. a. t.

Adjuk emlékezetül jelen sorainkban jelentvén mindeneknek kiket illet: hogy mi Baranya vármegyébe kebelezett Mohács mező

városa közönségének abban előnkbe terjesztett alázatos kérelmére, hogy neki egy tanács és választott közönség alakítására és mindkettőnek hatására nézve kegyelmes szabadalom levelet kiadni méltóztatnánk: kegyelmesen figyelembe vévén, mily hasznára van a királyoknak és fejedelmeknek a népeket egy jól rendezett tanács alá helyezni, mely a mennyiben köréhez tartozik, legfelsőbb parancsolatainkat végrehajtsa, a rendet és közcsendet fenntartsa, a perlekedőknek igazságot szolgáltatson, — és a gazdagulásnak, mint minden időszak szükséges rugójának, mily nagyobbulását lehessen várni érintett Mohács mezővárosa egyes lakóinak (kiknek számát már nyolcz ezerre felmenőnek kegyelmesen értettük) kölcsönös egyetértéséből, és azon reménységtől is vezéreltetve, hogy Mohács lakói a mesterségeket és ipart mindinkább és inkább nevelni, különösen magukat ezen foglalkozásnak szentelve, minden rendű mesterembereket és művészeket kebelükbe felvenni, gyermekeiket is a szép művészetekben és a kézi művekben nevelni és az ezekhez kívántató tudományokban taníttatni fogják; ezen az általános és közhasznat érdeklő tekintetknél fogva azon Baranya vármegyébe kebeleztet Mohács mezővárosa közönségének a mi cs. és kir. teljes hatalmunk és tekintetünk teljességével a következő k. szabadalom levelet kegyelmesen megadjuk:

Először. Hogy a választott közönség hatvan férfiuból és egy szószólóból álljon, — akarjuk mindazonáltal, hogy a tetteleg eljáró, és annak rendével megválasztott tagok éltük napjáig ezen tisztjűkben meghagyatván, csak az időközben támadt, vagy ennek utána támadandó hiányok a mezővárosnak írástudó s kétségtelen erkölcsös viseletű a tanács által minden valláskülönbség nélkül jelölendő és a választott közönségnek szótöbbsége által megválasztandó lakósaiból pótoltassanak, és a megválasztottak szinte holtuk napjáig e tisztségben maradjanak.

Másodszor. A m. városi tanács álljon egy főbiróból, egy másod biróból és hét a törvényben jártas és az ügyek elintézésére alkalmas, tanácsnokokból, kiknek egyike a tanács jelelésére a választott közönség által kapitánynak megválasztasson és ezek különösen tanácsnoki nevezettel czimeztessenek. Akarjuk, hogy a belső tanács tagjainak hivatala valamint a választott közönségi férfiaké is életfogytáig tartó legyen, s nem engedjük, hogy ezek vagy amazok másképp mint annak módja szerint bebizonyítandó bűn vagy nagyobb hivatalos visszaélés miatt Baranya vármegyének

törvény vagy politikai székén hozandó ítélete által tisztségüktől megfosztathassanak, vagy pedig valamely vétség miatt tiszti per utján elmarasztalva bectelenítő büntetések alá vétethessenek.

Harmadszor. A főbirót a földes uraság jelelendi, a másod birót pedig és kapitányt, valamint a többi tanácsnokokat, ugyszintén a nép szószólóját, pénztárnokot, árvák atyját, hegymestert, nemkülönben mint már az első pontban érintetett, a választott közönség tagjait üresedés esetében az erkölcsös viseletű és a hivatal viselésére törvényes tulajdonokkal bíró lakosokból valláskülönbség nélkül — csak az törvényesen bevett legyen — maga a tanács fog előterjeszteni, a választás szótöbbség által a választott közönséget illetvén.

Negyedszer. Akarjuk, hogy a fő- és másodbiró, kapitány és szószólóra, nemkülönben az időközben mindkét tanácsban történt hiányzókra nézve minden három esztendőben egy az uradalom által kiküldendő s a részrehajlástól teljesen ment biztosnak elnöksége alatt tisztujtó szék tartassék.

Ötödször. Kegyelmesen beleegyezzünk, hogy a belső tanács a választott közönséggel fő- és aljegyzőt, pénztárnokot és őrnököt a 3. pontban kijelentett rendelet szerint választhassanak és a körülmények szükségessé tévén, el is bocsájthassanak.

Hatodszor. Megengedjük, hogy az árvák ügyeinek vezetésére egy érdemes, teljes hitelű, elegendő bátorságot nyújtó vagyonnal bíró köztisztvisletben álló férfi, árvák atyjának a tanács által kijelöltessék és a választott férfiak által szótöbbséggel 150 frt fizetés mellett megválasztassék, nemkülönben a perek előmozdítására egy 170 frt fizetéssel ellátandó ügyész kineveztethessék.

Hetedszer. Megengedjük, hogy a város közbiztonságára és közszolgálatra tizenkét pandúr és egy káplár, négy erdőkerülő és ugyanannyi éjjeli őr felfogadtathassék.

Nyolczadszor. Az évenkénti fizetés rendszerét a tanács és alája rendelt személyekre nézve következőképen határozzuk meg: a főbirónak 100 frt, a második birónak 60 frt, a főjegyzőnek lakáson és a megyei választmány által javallott természetbeli járandóságokon felül 200 frt, az aljegyzőnek 120 frt, minden tanácsnoknak 50 frt, a kapitánynak 80 frt, az ügyésznek 170 frt, az árvák atyjának 150 frt, a pénztárnoknak 150 frt, az őrnöknek 80 frt, a pandúrkáplárnak 25 frt, a közpandúroknak egyenkint 20 frt pengő pénzben. Továbbá mind a tanácsnak általában, mind pedig

némely tisztviselőknél különösen zsinórmértékül szolgáló utasítást a következő pontokban kegyelmesen adunk, és pedig:

Kilenczedszer. Kegyelmesen jogositjuk a városi tanácsot, mint első bírósági hatóságot, hogy nem nemes lakosainak minden vagyonbeli és személyes ügyeiket, a szóbeli pereket ugyan az 1836-ik évi 20. törvénycikkely nyilvános rendelete szerint, a többi rendes folyamú ügyeket pedig a törvények tartalmához képest megítélhessen s oly módon eljárhasson, hogy a magszakadási kérdés a Törvényes határozattól és illetőleg felsőbb ítélőszékek végzésétől függvén, sem a nemesek, urodalmi cselédek és honora-cziusok személyes, sem az urbéri és urasági ügyeket a városi tanács ne bírálhassa. Többnyire ez a törvényszék a főbíró vagy az ő helyettesének elnöksége alatt kedden és pénteken a délelőtti órákban fog tartatni, annak teljes voltához pedig legalább öt tanácsnok megkívántatik. A főjegyző a tanácskozásokról rendes jegyzőkönyveket vezessen, azon pereket, melyek ezen szabadsalom-lelöl ereje mellett a tanács bíráskodása alá tartoznak s a perlekedők által rendesen fellebb-vitettek, közvetlen Baranya vármegye törvényszékének felsőbb vizsgálata alá terjesztvén. — Kegyelmesen megengedjük továbbá, hogy az országban divatozó szokás szerint, a törvényes díjakat mind a tanácsbeliek, mind a jegyző Mária Terézia díjszabási rendeletéhez képest megvehessék. A többiben a tanács kötelességéhez tartozik a választott közönség küldöttjeit kihallgatni, annak terveit tanácskozás alá venni, és a gazdaságban vagy közjóvédelmek kezelésében talált hiányokat azonnal orvosolni. Különösen pedig:

Tizedszer. A főbíró, mint a legfelsőbb tiszt személynek kötelessége lesz arról gondoskodni, hogy mind a tanácsban, mind különben a városban is a jó rend fenntartassék, és a közönség java valamint összesen, úgy egyenkint minden módon előmozdítassék; — tartozik továbbá az eléje terjesztett panaszokat meghallgatni, mindenek előtt a felek között a barátságos egyezséget megkísértetni, és ha ez nem sikerülne, a 60 frtot meg nem haladó követeléseket az 1836-ik évi 20. törvénycikkely rendelete szerint elintézni; — a város pénztárát megvizsgálni, és a tanácsban az elnökséget vinni.

Tizenegyzedszer. A második bíró tartozik a város gazdaságára, közönség épületeire, közutakra, hidakra — a mennyiben azok fenntartása a várost illeti — felügyelni, a vásári bíróságnál elnökölni, a

közjöveldmek és kiadások számadásait sürgetni, azoknak vizsgálatánál jelen lenni, — és a főbiró akadályoztatása esetében a perlekedők ügyeit elintézni, a tanácsban az elnökséget vinni, s általában minden kötelességeit a főbirónak gondosan teljesíteni.

Tizenkettedszer. A városi kapitány kötelességeihez tartozik főképen a közrend és békére való felügyelés, a megye által kiadott árszabásnak fenntartására, — a katonaságnak a házakba való elhelyezéséről, azoknak ellátásáról való gondoskodás, az utazók- és vándorló legényekre való felvigyázás, az előfogatoknak igazságosan való kiállítása és mindazokra való felügyelés, melyek az utcák tisztaságára és összeszorításának elkerülésére szolgálnak; előre látó és örködő legyen végre mindazokra nézve, melyek által a tűzveszélynek eleje vétethessék és a tűz — a mennyire lehetséges — legnagyobb gyorsasággal eloltathassék. Hatósága az urodalom cselédjeire és tisztjeire, valamint Mohácson úri vagy maguk dolgaiban mulató jobbágyaira ugyan ki nem terjed, ha mindazonáltal azok nagyobb kicsapongási esetekben tetten éretnének, a kapitány felhatalmaztatik, hogy őket befogathassa, de azontúl halasztás nélkül a maga illetőségének által adja.

Tizenharmadszor. A főjegyző a tanács ülésekben jelenlévőkről jegyzőkönyvet vezet, a tanács határozatait és ítéleteit azon jegyzőkönyvbe hűségesen bele írja és a feleknek — ha kívánják — a 9. pont alatt érintett díjfizetés mellett kiadandja, az aljegyző által rendezendő levéltár felett a felügyeletet vigye.

Tizennegedszer. Az aljegyző a városi levéltár rendezésével és jó karban való tartásával foglalatoskodjék és a választott közönség tanácskozásáról a jegyzőkönyvet vezesse.

Tizenötödször. Az árvák atyjának kötelessége lesz azon árvákról, kik személyes szabadságaiknál fogva a megye gyámsága és gondviselése alá tartoznak, a szolgabirónak, a többiekéről pedig az urodalomnak és tanácsnak jelentést tenni, ezen utóbbiaknak vagyonát egy tanácsnok és urodalmi tiszt hozzájártával kikutatni, összeírni és a leltárt annak idejében adandó számadásaihoz csatolni; a megtartás által elromolható vagyonbeli részeket egy kiküldendő tanácsnok jelenlétében eladassa, a bejövendő pénzeket a tanácsnok kijelölése szerint az árvatárba felvegye és azokról, melyek a kezelése alatt maradnak, évenként a tanácsnak számot adjon. A teljes kort elért árvákat, kik vagyonukat kiadatni kérik, az árvák atyja ne kötelezőkkel elégítse ki, hogy ők az általa kiadott tőkét

még beszedni kényszerítettessenek, — hanem egy negyed évi fölmondás után a tőkéket kamatokkal együtt beszedve, nekik kézhez szolgáltatassa.

Tizenhatodszor. A kamarás vagyis pénztárnok kötelességei lesznek, azon kútforrásokból, melyeket a tanács és választott közönség minden év elején elkészítendő és az urodalomnak bemutatandó előleges kiadási lajstrom pótlására kijelelni fog, a járulékokat beszedni és az illető adózóknak könyvecskéikbe bejegyezni; azon összegeket, melyeket vagy adó fejében, vagy a város közjöveldelmeiből átveend, a bevételi naplóba (melyet a bíró minden év elején zsinórral keresztül huzván, megpecsételjen és a lapokat folyó számokkal megjegyezzen) iktasson, s minden év elteltével legfeljebb három hónap alatt számadását bemutassa, a felelősség terhe a történendő hiányok esetében az egész tanácson és szószólón kívül főleg a kamarásra háromolván.

Tizenhetedszer. A nép szószólója a külső tanács elnökségét viendi, és ezen úgy a belső tanács között közbenjáró leend, valamint ennek a választott közönség kívánalmait világosan és minden illedelemmel nyilvánítandja. Minden esetben továbbá, midőn a belső tanácsnak valamely izenetet viend, a választott közönség képviselő testület által kiküldendő két tagot maga mellé vesz. Midőn a tanácsban a közjót érdeklő tárgyak tanácskozás alá kerülnek, köteles más két taggal ott megjelenni és a történekről a legelső képviselő gyűlésnek jelentést tenni. Ha az érdekesebb tárgyaknál a véleményeket megegyeztetni nem tudná, a tagoknak szám szerinti szavazatait összeszedje és a többségnek határozatát a tanácsnak bejelentse. Noha pedig a városi pénztárnak vizsgálata főképen a fő- és annak távollétében a másodbíró kötelességei közé tartoznék, szabad lészen mégis ő neki, valahányszor szükségesnek látja, az illető bírónak teendő előleges jelentés mellett maga mellé veendő két más taggal annál inkább a pénztárt megvizsgálni, mivel a netalán előforduló hiányok esetében a felelet terhe a szószólót is illeti. — Végül ha bárminő okból a szószóló akadályoztatnék, helyét más, választási idejére nézve legidősebb választottsági képviselősi tag pótolni köteles.

Tizennyolczadszor. A városi bíró kötelessége azokon kívül, miket az 1836-ik évi 18-ik törvényczikk rendel, abban fog állani, hogy a piacz jövedelmeit a város pénztárába beszolgáltassa, és a pandúrok, úgy éjjeli őrökre felügyeljen.

Tizenkilenczedszer. Végre a hegymesterek magukat a megye által kiadandó szőlőhegyi rendszabályokhoz tartván, az ezekben foglaltakat pontosan megtartani és végrehajtani kötelesek lesznek.

Huszaszor. A fő- és aljegyző, ügyész, pénztárnok és árvák atyja, nemkülönben vásárbíró és hegymester hivataljaik, a minden harmadik esztendőben tartandó tisztujtószerknek ugyan alája vetve nem lesznek, a mennyiben azok mégis vagy halálozás, vagy leköszönés, vagy elmozdítás, vagy akármi más okból megüresednének, ezeknek betöltése is tisztujítás utján lesz eszközzendő, megtartván szorosan a 3. pont alatt a tanácsnokokra nézve megírt rendszert.

Valamint tehát magunknak kegyesen ígérjük, hogy Mohács városának tanácsa és az egész közönsége a mi kegyelmes kívánságunkhoz magát szorosan alkalmazni fogja, úgyszintén az ország minden törvényhatóságainak, és minden rendű és rangu embereknek kegyelmesen parancsoljuk, hogy többször hivatkozott Mohács városa közönségét az ezen királyi szabadalom-levél által általunk kegyelmesen megajándékozott szabadságai és kiváltságai gyakorlatában fenntartani és támogatni tudja, tartozzon és köteles legyen. Mely dolognak emlékeztetére és örökös megerősítésére nézve titkos királyi függő pecsétünkkel, melylyel mint magyar apostoli király élünk, megerősített ezen szabadalom-levelet ugyan Mohács közönségének ki- és megadandónak véltük. — Kelt a mi hívünk és kedveltünk, tekintetes és nagyságos székhelyi gróf Majláth Antal, kamarás, valóságos titkos belső tanácsosunk, Magyarországnak királyi asztalnokmestere, Zemplén vármegye főispánja, nemkülönben ugyanazon Magyarországunkban királyi udvarunk, valamint a Szt. István apostoli király jeles rendje kancelláriusának keze által. A mi fejedelmi városunkban, Bécsben, márczius 26-án az Urnak 1840-ik, Magyar, Cseh és a többi — Országunkban való uralkodásunk 6-ik évében. Ferdinánd s. k., Gróf Majláth Antal s. k., Pauly Károly s. k.

Baranya vármegyébe kebeleztet szabadalmas *Mohács* m. városának a maga kebelében rendezendő belső és külső tanács végett kegyelmesen kiadva.

Beiktatott az I-ső rendű királyi könyvbe, mit bizonyít királyi tanácsos és levéltári igazgató. Sztankovits Mátyás s. k.¹

¹ A fordítást a «Mohács és Vidéke» czimű helyi lapnak 1885. évi 9. és 10. száma nyomán közlöm.

Mi a mai korban, a törvényes jogok és szabadságok teljét élvezvén, alig tudjuk fölérteni e szabadsalom-levél becsét és értékét.

De ha az akkori — az eddigiekben némikép megrajzolt — jogviszonyokat és helyi közigazgatást el tudjuk képzelni, nem fogunk rajta csodálkozni, miért tartották ezt ősünk *«elfetejthetetlen kincsnek»* és miért okozott ennek elnyerése oly leirhatatlan lelkesedést.

Hiszen eddig a községi közigazgatás teljességgel ki volt szolgáltatva az uraság kényének. Minden évben új tisztujítás volt, melyen a birói állásra az urodalom jelölt. Mi sem volt tehát könnyebb az urodalomnak, mint az, hogy szabaduljon az olyan birótól, a ki nem volt inyére. — De még emennél is hatásosabb eszközei voltak, hogy lehetetlenné tegye a netáni önértetesebb föllépésű birákat. Látni fogjuk még a munka más fejezetében, hogy egyik-másik biró egészen könnyen került vagy az úri szék, vagy a vármegye börtönébe; de a legsúlyosabb esete mégis Trukli Fülöp birónak és elöljáró társainak volt 1778-ban. Az Ápril 10-iki gyűlésből ugyanis megtudjuk, hogy a vármegye által hozott és a helytartó tanács által jóváhagyott ítélettel Trukli Fülöp ord. Biró, Halász Mihály vicze-biró, Popovics György kamarás, Béregi Ferencz, Szidonya Simon esküdtek hivataluktól megfosztandók és *soha sem ők, sem gyermekeik bé ne vétessenek.* (Mert az előző Szt. Márton vásáron a plebános által *szerintük jogtalanul* árult bort contrabandálták.) És bár az ítélet ellen az egész község demonstrált, bizonyítványt állítván ki, hogy ezt *«a nevezettek nem a saját akaratjukból, hanem az egész községnek végezéséből cselekedték»*; sőt a büntetéstől való fölmentés érdekében könyörgő levelet intézett a város Frank Gábor urodalmi directorhoz: hasztalan, mert már április 27-én más elöljárókat kellett a város közönségének helyettük választania.

Az ilyen esetek teszik előttünk megérthetővé a privilegium becsét és az akkoriaknak határtalan örömujjongását.

A rendezett tanács életbe lépván, hatalmas tevékenységet fejt ki a közszolgálat terén, valamint a lakosság magánügyeinek elintézésében és zavartalanul folytatja tevékenységét azon szomorú nap elérkeztéig, melyen drága hazánk szabadsága elveszvén, városunk jogai is konfiskáltattak, azaz felfüggesztettek.

1842-ben Mohács város kéri a vármegyét, hogy a tanácsnak czime *«gondos és érdemdús»* lehessen, mit a vármegye meg is állapított.

Alig élvezte városunk a szabadságlevélben nyert polgári jogait és kiváltságokat; alig élvezhette a rendezett tanács tevékenységének jóleső áldásait: a mikor elkövetkeztek az 1848. évi dicső és ezek után az 1849. évi szomorú események, melyek erős haladásnak indult városunkban is a föllendült pezsdülő életerőt hirtelen megbénították.

Ha nem is jutott városunknak az 1848-iki eseményekben országos hírű szereplés, az itt történtek mégis elég érdekesek — különösen magunkra nézve — arra, hogy azokról röviden megemlékezzünk.¹

«A márczius 15-iki forradalom első hírnöke Mohácson — írja dr. Tarnai — egy komáromi kereskedő volt; ő hozta meg hozzánk a szabad sajtó első termékeit is: a tizenkét pontot, a Petőfi versét, a «Talpra magyar»-t. Lázás izgalommal olvasták nálunk is a felszabadult szellem e szent írásait; boldog volt, a ki a hajóval elsietni akaró kereskedő ezen ereklyéinek egy-egy mondatát megtanulhatta hamarjában. Varga Pál, Réder Vilmos és Károly ügyvédek, Kimity Sándor református tanító és Bárány József, ez utóbbinak a «Batthyányi Kázmér gróf»-hoz címzett (az akkori gőzhajóállomás mellett levő) dohányüzlet helyiségét elnevezték «Forradalmi csarnok»-nak.»

«Hatos Gusztáv, Mohács város főjegyzője, lelkes szónoklatokat tartott az utczákon hullámozó népnek, kezében a magyar trikolor lobogott, szemeiben a lelkesültség lángja, szavaiban az ihlettség megkapó rezgése hallatszott. A példa vonz; a nép nálunk is tüntetni akart minden áron; kereste a tüntetés tárgyát és megtalálta, — a közelben volt egy kincstári épület, a melyet meg kellett most szabadítani utált ékességétől. Valaki elkiáltotta, hogy: «El a sóházhoz!» És a nagy sokaság megindult, nem kérdezte senki az okát annak, hogy miért kell most a sóházhoz tartani; a jelszó ki volt adva, tehát mindenki engedelmeskedett annak. Csakhamar megtelt a Nepomuki szent körüli tér embersokasággal. Hatos újra beszélt, a nép ismét éljenzéssel dörögte tele a levegőt. A szónok végre kimondta: «*Le a kétfejű sással!*» Egy pillanat alatt le volt szaggatva a kétfejű sas és a kincstári épületet is kényszerítették meghódolni a népfölség előtt. Másnap a fekete-sárgára festett korlátok, melyek az állami épületet szegélyezték,

¹ Az 1848-iki eseményeket és följegyzéseket *legnagyobb részben* dr. Tarnai Károly, mohácsi ügyvédnek: «A forradalom alatt. Mohács-vidéki történetek» című füzetkéjéből vettem. Hitelességének kritériumát az képezi, hogy mindezeket Tarnai a nagy idők tanúi és szereplői elbeszélése nyomán írta össze.

nemkülönben a sóraktár hatalmas kapui, valamint a tiszti lakások külső ajtai is nemzeti színűre változtak át.»

«Rövid idő alatt a nemzetőrség is szervezkedett; őrnagy, a nyugalmazott császári kapitány Schulzer volt; segédtsíjtje pedig Koszits Szilárd lett. Századosokká: Stájevits Pál, Klósz József, Hatos Gusztáv, Réder Vilmos, Pucha József és Csepkei Károly választottak; tiszti rangot nyertek még: Aidenbichler Ignác, Nagy Zsigmond, Stánkovits János, Varga Pál, Auber Nep. János, Witt József, Funták József, Cselinác János, ifju Kresztics György és később Tauszik Lipót stb. A nemzetőrség egy zászlóaljra képezett hat századdal. Mozgósítva lett háromszor és pedig Bácskába, Eszékre és Pécs felé. Ellenség elé azonban csak Eszéknél került; Schulzer őrnagy három zászlóaljra vezérelt a granicsárok által szorongatott vár segélyére hat ágyuval és pedig a Stájevits Pál, Réder Vilmos kapitányok és Varga Pál főhadnagy által vezényelt századokat. Nemzetőrségünk azonban a harcban nem vett tényleges részt, hanem csak tartalék-csapatot képezett. Sőt Schulzer őrnagy, ki a nemzeti ügynek nem volt egészen őszinte híve, csakhamar egészen kivonta csapatát a vár segélyére érkezett harcosok csatarendjéből.»

Ezekhez csak azt kell hozzátennem, hogy a baranyamegyei nemzetőrségnek feje maga Batthyányi Kázmér gróf főispán volt, s hogy a nemzetőrség főhadiszállása Mohács volt.

A városi képviselő testület jegyzőkönyveiből a következő hivatalos adatokat tudjuk meg:

1848. május 31-én (207. sz.)... azon miniszteri felszólításra, hogy a hazának pénzre és önkéntes mozdítható őrségre van szüksége, — az adakozások gyűjtésére bizottságot jelölnek ki, a toborzással pedig az elöljáróságot bizzák meg, egyben 200 forint költséget megszavazván e célra.

1848. szeptember 14-én (241. sz.)... közhirrre teszi a város, hogy az országos képviselő testület, a szőlő-, illetőleg bordézsma a törvény által meghatározandó kárpótlás mellett eltörölte.

1848. október 8-án hirdetik ki «a magyar kormánynak» az ország és szabadsága ellen felkelt ellenségnek legyőzhetésére az előfordulandó szükség esetében az általános népfölkelésről rendeletét.»

«Nem akarom hallgatással mellőzni — olvassuk Tarnai füzetkéjében — e helyen egy igen fontos jelenségét városunknak a szabadságharc alatt. E fontos jelenség városunk szerb lakosságának magatartása a magyarsággal szemben. Tudjuk azt, hogy

csaknem közvetlen közelünkben dühöngött a szerb és a horvát felkelés, és e kedvezőtlen körülmények között is Mohács szerb és magyar lakossága közt soha tettelegességre nem került a dolog az egész forradalmi időszak alatt. Bár szerb lakosaink a képtelen izgatások miatt nem rokonszenveztek is a magyarokkal, sőt a szerb köznép a haszontalan hazug mende-mondák miatt félig-meddig nyíltan szitkozódott a magyar ellen, a helyzet még sem mérgesült el. A szerb nép fékezője ugyanis maga a szerb intelligencia volt. Városunk főbírája is szerb volt: Kresztics György. A nemzetőri zászlóaljban tiszti rangot viseltek: Stájevits, Stankovits, ifju Kresztics, a város bírájának fia és Koszits, az adjutáns. Mohács szerb intelligenciája egészen bevonult a magyar érdekek, igazabban az egész haza érdekeinek körébe; tényező, vezető lett ez az elem a hazafias érdekek s a törvényes jogok védelme és megmentése körül.»

«Kresztics György, városunk főbírája, nem volt forradalmár s inkább hajlott a békepárt elveihez, de azért soha sem vonakodott még a Kossuth kormányának rendeleteit sem végrehajtani, s csak midőn már-már elveszettnek kezdték tartani a haza ügyét, valószínűleg a körülmények kényszerítő hatása alatt, vagy számítószerűességből változtatott szint és a császári katonaság védszárnyai alá vonult több másokkal Baranyavárra. De a legsúlyosabb körülmények között megmutatta, hogy ő nem ellensége a magyar ügynek; felvilágosítani és csillapítani igyekezett nemzetiségét, fiát oda küldte a nemzetőrök közé, hogy esküdjék meg a magyar alkotmányra, s Mohácsot megmentette a szerb lakosok lázongásától, melynek kigyulásához pedig csak egy szikra is elég lett volna. Ezek a dolgok az ő elvitázhatatlan érdemei, a melyekért megérdemli, hogy hálásan emlékezzünk meg róla annyi évek után is.»

Itt találom alkalmoszerűnek főlemlíteni azt az örömdetes tényt, hogy szerb és sokacz nyelvű lakos társaink, a kiket — mint láttuk — a török politika épen a célból hozott be, hogy Mohács őslakosságát, a katolikus magyarságot elnyomja és kiszorítsa, ma elannyira testvéreinkké lettek, hogy nemcsak érzelmre teljesen magyarokká lettek, de kivétel nélkül valamennyien beszélnek nyelvünket is.

Azonban városunk sem maradt teljesen ment a forradalmi harczy zajtól.

1849. évi július 15-ikén... «gyönyörű reggel volt, midőn egy kis honvéd-csapat vonult be Mohácsra, követve a német legiónisták csekély számától. A kis sereg a Szentháromság-téren pihenőt

tartott, s a katonák az Auber-féle ház előtt gulákba rakták fegyvereiket. A sereg után néhány társzékér is érkezett boros hordókkal és élelmi szerekkel. A hadfiak vígan láttak reggelijök elfogyasztásához, a tisztek pedig a Korona-vendéglőbe mentek. Fél kilencz volt, midőn a honvédsereg parancsnoka, Zaitz kapitány, riadót veretett és a társzekereket visszaküldte Duna-Szekcső felé. A honvéd-csapat vig hangulatban indult meg a vásártéren át a református temető felé, hol állást foglalt. Ez alatt megkezdődött, vasárnap levén, a kilencz órai mise, mely alatt Templer nevű Szent Ferencz-rendű szerzetes teljesítette a belvárosi templomban az isteni szolgálatot, midőn egyszerre a város összes templomainak tornyából vészharangozás hallatszott, mit csakhamar az ellenséges ágyuk borzalmas bömbölése követett. Az áhítatos nép ijedten hagyta el a templomot; a városban óriási zűrzavar lett. Egyik utczában a menekülők futottak, a másikban a város megmentésére hívták fegyverre a lakosokat. A lelkesebbek fegyverrel és kaszákkal rohantak a honvédek segélyére, Lohner Antal szürke lovon nyargalva tüzelte a népet az ellenállásra. Az ágyuk félelmes dörrenései reszketették meg a vidéket, a pusák tüzelései ropogtak, a dob pergett. Kinosan hosszú volt az a félóra, mely alatt ez a borzalmas harci zene tartott; — ekkor aztán lecsendesült a pokoli zaj és siri csend állott be. Csakhamar hátráló honvédek futottak az utcákon, menekvő fegyveres polgárok tűntek el a házakban. Kevéssel 10 óra után már az ellenség lovainak dobogását lehetett hallani a Mohácson átvonuló országuton. Kihívó, gúgós arcczal, szitok és káromkodások közt vonult be a császári sereg, Henriquez gróf őrnagy csapata. Egy zászlóalj gyalogság, úgynevezett granicsár katonaság, 200 lovas (svalizserek és horvát huszárok) és négy ágyu képezték a várost megtámadó ellenséget»...

S a szabadságharcz eme parányi epizódjáért is súlyos hadi sarczczal sujtotta Henriquez gróf városunkat. Az 1849. évi július 16-án tartott képviselő testületi jegyzőkönyvből (293. sz.) megtudjuk, hogy... az itt tanyázó ausztriai katonaság számára naponta szükséges költségek fedezésére 2000 pengő forintot vesznek kölcsön.

Majd ismét 1849. évi július 18-án (294. sz.)... «ugyane célra 10000 (tízezer) pengő forintoknak kölcsön vétele elhatároztatik.» (Ekkor adta B. Besánné kölcsön azt az 1000 frtot, melyet később fia a kórház javára a városnak ajándékozott.)

Ezenkívül az őrnagy a vészharangozás miatti dühében a harangozást nyolcz napra az egész városban betiltotta.

Még csak azt kívánom Tarnai füzete nyomán fölemlíteni, hogy Kossuth Lajos is 1847. évben állítólag vendége volt egy jó negyedórára Mohácsnak. Ugyanis átutazása alkalmával egy kis küldöttség meghívta az akkori gőzhajóállomás szomszédságában levő Sepáts-féle házba, hol élénk óváczióban részesítette az összesereglett intelligens fiatalság. És végül még azt, hogy a mikor 1850. év nyarán a Duna gőzöse erre vitte ki Kossuth gyermekeit a hazából, Mohács társadalma mély részvéttel és fájdalommal sereglett össze a Duna partján és néma könnyezéssel kísérte a távozó járművet.

Az alkotmány felfüggesztése idejében (Bach korszakban) városunk közigazgatási szerveit nagyjában meghagyták ugyan, csak hogy a tisztviselőket a kormány nevezte ki. Az első kinevezett tisztviselők voltak: Kresztics György bíró, Aidenbichler Ignác albíró, Pasity Mihály kapitány, Auber János, László József, Kovács András, Rummel János tanácsnokok, Réder Vilmos fő-, Halász Mihály aljegyző, Lehóczky György ügyész.

Városunk ezen szomorú időben sem szunnyadt, hanem élénk tevékenységet fejt ki minden irányban; sőt még a községi belkormányzat tökéletesbitésén és némely jogok visszaszerzése iránt is kísérletez.

Jelentősebb mozzanatok e korszakból ezek:

1852. évi július 14-én (Ö Felsége erre utazik hajóval; a város nagy ünnepélyességgel fogadja.

1852. évben a Duna-gőzhajózási társaság városunkat azzal tünteti ki, hogy egyik ujonnan épült gőzösét «*Mohács*» névre kereszteli; — e figyelmességének tényéről deczember 13-án a város képviselő testületét udvarias levélben értesíti.

1853. évi április 8-án (30. sz.) ismét fölvetik az eszmét... «hogy a város valamint korábban rendezett tanácsu szabadság által egyéb községek sorából kiemeltetett, akként jövőre közigazgatási tekintetben *némely önállóság* s illetőleg megyei főnökségtől függő és polgármester elnöklete alatt működendő Tanács és saját tisztviselőisége által gyakorlandó kormányzatért lépések teendők.» E célból bizottságot küldenek ki a kormánybiztossal leendő értekezés céljából.

1854. évben akadunk az *utczai világítás* első nyomaira, (13. sz.) a mikor elhatározzák az Eszékről 80 frtért vásárolt *15 darab lámpa* világításának árlejtés útján való bérbeadását.

1855. augusztus 23-án (208. sz.) *mértékhitelítő* hivatalt szerveznek 200 forint fizetéssel.

1857-ben az akkori városbíró, Haasz Károlyt kinevezik *polgármesterré*. Junius 17-én még városbíró, a július 13-iki gyűlésen pedig már *polgármester*.

1858. január 4-én (5. sz.) elhatározzák, hogy 175 darab *utczai táblát* 1 pengő forintjával rendeljen meg a polgármester.

1858. évi április 16-án (108. sz.) vetik föl először a *sétatér* készítésének eszméjét.

Az ez évi 119. sz. jegyzőkönyv tartalmazza az akkori legutolsó népszámlálás statisztikai adatait, mely szerint akkor volt Mohácson: római katolikus 7751, görög nem egyesült 623, református 1691, összesen 10.065 lélek.

1859. évi augusztus 28-án pedig (272. sz.) ... «előterjesztetett, mikép a legujabb községrendezési törvények küszöbön levő életbe léptetésekor a községek két osztályba soroztatván, az első osztályba tartoznak az önállósággal bíró *városok*, a második osztályba pedig a szolgabírói hivatalok által igazgatandó *helységek*. Kérdés tétetett tehát, hogy a város eme rendezésnél minő állást akar elfoglalni, azaz: kíván-e önállóságot, vagy pedig a helységek közé soroztatni? — *Végzés*. Miután a város a forradalom előtt már rendezett Tanácssal ellátva, önállóságot feddhetlen joggal gyakorolt, a legközelebbi községrendezésnél is képesnek véli magát önállóság kormányozhatni; erre nézve a városok sorába leendő iktatással a rendezett Tanács alakítására nyert szabadság tartalma szerint önállóság keresése öszvehangzó általános véleménynyel elhatározzatik, s ennek megnyeréséhez szükséges intézkedéseknek megtételére Polgármester ur jelentés mellett kéretik.»

1860. július 15-én (133. sz.) hozzák be a m. cs. k. bel- és igazságügyminiszteriumnak 1860. május 26-án kelt rendelete alapján a *községi bíráskodást*; kedden és pénteken délelőtt mindig más-más két képviselő testületi tag végezte azt azon 16 közül, a kik erre képességüknél fogva önként vállalkoztak.

1860. december 9-én (176. sz.) ... «bejelenti Polgármester, hogy a magyar alkotmány foganatosítására Baranya megyének kegyelmesen kinevezett főispánja, méltóságos Scytovszky Márton ur december 10-én gőzösön a megyébe érkezvén, jelenlétével Mohács város lakosságát szerencsérteti ... *Végzés*: Magyarország alkotmányosságát 12 hosszú és nyomasztó évek utáni homályból főispán ur eljövetele által derülni sejdítvén és ötlet a magyar ég hajnalsíllagának tekintvén, annak lehető legtiszteltebbjesebb elfogadtatása elhatározzatik» ... stb.

1860. deczember 23-án (182. szám) ... «előterjesztette elnök polgármester ur, mikép f. évi október 20-án kibocsájtott cs. kir. nyílt parancs szerint szeretett magyar *Hazánk ős alkotmányát visszanyervén*, ez által a megyék és városok alkotmányszerű szervezése bekövetkezett; — minek folytán valamint az ország és megyék, ugy a városok hivatalnokainak és képviselőinek is mulaszt-hatatlan kötelességük fontolóra venni, valljon ők, mint nem a nép bizodalma, hanem a császári kormány választottjai, érezhetik-e magukat felhiva lenni hivatalaiknak alkotmányos szellembeni folytatására, vagy pedig azokról lemondván, tanácsosabb volna hivatalaikat a megyei főispán ur kezeibe letenni» ... stb. Ennek következtében valamennyien lemondanak, de az új választásig hivatalukat vezetik; a főispánt pedig megkérlik, hogy a k. k. szabadalommal biztosított rendezett Tanács tartási jogának életbe-léptét, s illetőleg a szabadalomnak 11 évek oltá nem élvezett foganatosítását, annak útján és helyén kieszközölni méltóztassék.»

Az alkotmányosság visszaállítása után az első tisztujitást 1861. január 22-én a következő megyei kiküldöttség tartotta meg: Jeszenszky első alispán, Angyal Pál főjegyző, Hatos járásbeli főszolgabíró, Haasz és Kereke esküdtek, Vajda alügyész. Az első tisztikar volt:

Stájevits Pál főbíró	fizetése	400	frt.
László József albíró	»	200	»
Kovácsévics Ignác I. tanácsnok és kapitány		370	»
Cselinác József	} tanácsnokok fizetése 120—120		
Funták József			
Mnistik János			
Radanovits Kozma			
Borbély György			
Kovács Sámuel			
Pasich Mihály főjegyző	fizetése	500	»
Halász Mihály aljegyző	»	400	»
Csetei János írnok	»	200	»
Huber Károly pénztáros	»	600	»
Höschl Vilmos gyámpénztáros és ellenőr	fizetése	500	»

A fizetések tehát a szabadalom-levéltől eltérőleg már nagyobbak voltak, a mit természetsszerűleg a pénz- és értékviszonyok nagyobb átalakulása és változása tett szükségessé.

1861. szeptember 14-én (76. sz.) kimondja a város, hogy első bírósági hatóságát fenn kívánja tartani, attól ... «őseinek —

kik azt megszerezték — *szent hamvainak megsértése nélkül el nem állhat.*»

Szeptember 22-én pedig (77. sz.) kimondják, hogy ... «a törvénykezési jog járulékaképen a *telekkönyvek* kiadását is kérelmezik.»

1861. évi november 14-iki közgyűlés felette nevezetes. Az alkotmányos korszak első tisztviselői t. i. nagyon is tágan értelmezték a megnyert új szabadságot és pl. a cs. kir. pénzügyigazgatóságnak egyenesen megtagadták az engedelmességet és rendeleteinek a foganatosítását. Ezen a gyűlésen jelenti főbíró ur fájdalmasan élőszóval, hogy «legfelsőbb rendelet következtében a képviselő gyűlések tartása betiltatott.» Egyuttal pedig az *egész tanács lemond*, mert ... «esküjével nem tudja megegyeztetni, hogy a cs. kir. pénzügyigazgatóság némely rendeleteit teljesítse, kijelentvén, hogy november 23-ig állását megtartja.» Ekkor következőn be a provizórium (Schmerling) korszaka, városunkat egy ideig ismét *kinevezett tisztviselői kar és képviselő testület* igazgatta.

Az erről szóló jegyzőkönyv következőleg hangzik:

1862. január 27. T. Frank József, Baranya m. főjegyzője, mint kiküldött országfejedelmi Biztos ur elnöklete alatt T. Sey László főszolgabíró és Vasdényei Kálmán esküdt az urak, mint törvényes bizonyosság jelenlétében tartott képviselői ülés alkalmával felvétellett.

1. Méltóságos királyi Biztos urnak kinevezési okirata fölolvastatik, mely szerint *kineveztetett*:

Város főbírájául: Aidenpichler Ignác . . .	400 frt.
albírájául: Borbély György . . .	200 »
Főjegyzőül: Kerese Imre	500 »
Aljegyzőül: Náray József	400 »
Kapitányul: Brand János	370 »
Tanácsosul: Mnistik János	120 »
ifj. Sepázt József	120 »
ör. Lőrincz Sándor	120 »
Vidák József	120 »
Radanovits Mihály	120 »
Pénztárnokul: Huber Károly	600 »
Ellenőrül: Höschl Vilmos	500 »
Irnokul: Deutsch Mihály.	
<i>Orvosul:</i> Zabák Antal.	

Képviselőkül 21-en neveztettek ki.

Ezek közül Radanovits Mihály, Lőrincz Sándor, Vidák József tanácsosok, Funták József, Bubreg Gyuka, Ullein József, Illoskits Vinkó, Haramza Antal, Goócs József, Witt Ferencz, Atyim Peró, Simonovits Simon, Males Lázó, Balázs János, Auber János képviselők kineveztetésüket megköszönnén, kinevezési okmányaikat visszaadják.

Miután a megmaradt tiszviselők esküjüket letették, elnök felhívja a képviselő testületet, hogy a leköszönt urak helyett ujakat válasszanak, a képviselők számát 60 tagra kiegészítvén és népszószollót szintén választván, a névsort helyben hagyás végett mielőbb felterjeszszék.

Ez egy következő gyűlésen megtörténik, a melyen a városi főbíró ajánlatára általános öröm és lelkesedés közt népszószollóul megválasztják Baksa Józsefet, ki a közbizalomnak engedve, elfogadja ezt, de a névsor felterjesztését kísérő jegyzőkönyvbe ezen óvást kéri beiktattatni: «hogy képviselői és népszószollói eskük letétele által jövőre nézve a testületre ebből következő eredmény ne háruljon és csakis a város jogainak és javának fenntartását legszentebb kötelességüknek tartandják.»

A tiszviselői szervezetet csakhamar kibővítik, a midőn 1862. évi márczius 3-án (13. sz.) két egyenkint 600 frtos *törvénytudó ülnöki állást* szerveznek. 1862. november 25-én (137. sz.) pedig megválasztják törvénytudó ülnökökké főjegyzői rangjának megtartása mellett Kerese Imrét, melléje Pasich Mihály és Kovácsévics Ignác ügyvédek. (Ez volt a városi törvényszék.)

1862. december 29-én (150. sz.) Ujabban folyamodnak a telekkönyv kiadásáért, egy telekbíró részére 600 frt, segédje részére 400 frt fizetést ajánlván; ezt azonban a város meg nem kapta. (103. sz.)

1862. évi december 29-én (151. sz.) Goócs József indítványára hosszú jegyzőkönyvben a *szépitő bizottmány* felállítását kimondják, mely Goócs József elnöklete alatt 27 tagból alakult.

1863. évi november 30-án (107. sz.) a szépitő bizottmány javaslatára elhatározzák a *sétatéri* fák ültetését.

1864. február 25-én (28. sz.) A Csele pataknál Turcsányi Soma megyei utbiztos, volt negyvennyolczas honvéd által emelt emlékhöz a város ingyen területet és 3000 darab faltéglát adott.

Ezen eddig megismertetett közigazgatási alakjában találjuk városunkat 1868. évi junius haváig, a mely hóban a rendezett

tanács szervezete megszűnik, és Mohács egyszerű *nagyközséggé fejlődik vissza*; még pedig nem a felsőbbség fosztja meg eddigi jogaitól és kiváltságaitól, hanem azokat maga a *város lakossága adja föl*; maga a város kérelmez, hogy a rendezett tanács szervezésének jogát elejtve nagyközséggé alakulhasson.

Kutattam, kerestem a levéltárban, hol találnék *elegendő* és *elfogadható* okot, mely ezt a visszafelé való lépést megérthetővé tenné előttem.

Akadtam két képviselő testületi jegyzőkönyvre, mely némiképp magyarázatul szolgálhat ez ügyben.

Ide iktatom mindkettőt teljes szövegében; hadd ítéljen a pártatlan történelem a fölött, hogy *elegendő* ok volt-e ez az oly drágán megszerzett jogok és kiváltságok feladásához.

1867. évi szeptember 12-én (105. sz.) Brand János főjegyző leköszön. Ezen leköszönés véleménykülömbőség miatt történvén, az ügynek megvizsgálására választmány küldetik ki, a melynek a vizsgálatról szóló jelentése tudomásul vétetvén, következő határozatot hoz a képviselő testület: ... «Brand János ur főjegyző, a városi képviselőség mai üléséből felkéretik, hogy állomását a rövid idő alatt bekövetkezendő városi rendezésig tartsa meg; — miután oda nyilatkozott, hogy állomását — föltételül tűzvé ki, mikép a városi képviselőség a város főbirájával odahasson, hogy a *törvényszék többi tagjai is* hivatalos kötelességeiket ezentul szorgalmasan betöltsék, a függő és folyó ügyeket feldolgozzák, — igéri 6 hétig még elfoglalni, melynek lefolyása után azonban azt minden felelősség felrovása nélkül okvetlenül ismét elhagyandja; — nékie köszönet szavaztatott, városi törvényszék jelenlegi kiegészítésének kérdése egyelőre elintézettnek nyilvánittatik, városi főbiró, Baksa József ur megkéretni rendeltetik, hogy nemcsak ő maga tartsa kötelességének a városházánál naponkint reggel és délután jelen lenni és hivataloskodni és ekképen a városi tisztviselőségénél jó példával előjárni, hanem oda is törekedjék, hogy a sommás bírósági és törvényszéki folyó, feldolgozható, de jelenleg nevezetes számú hátralékban levő ügyek 14 nap alatt feldolgoztassanak és elintéztessenek. Mennyiben pedig egyik vagy másik törvényszéki tag, tisztviselő a kitűzött záros határidő alatt a neki kiosztott ügydarabokat el nem intézné, fel nem dolgozná, azon ügydarabok azonnal egy másik tisztviselőnek kiosztatván, a hanyag tisztviselő fizetése azon időre, mely a feldolgozásra ujabban kitűzetett, a munkát teljesítő

tisztviselőnek utalványoztassék ki. Egyszersmind tekintve Mohács városának köztudomáson levő aggasztó közjogi bonyodalmait, a lakosok társadalmi és polgári osztályai között a város rendezése körüli érdekekre nézve naponta növekedő *s rosszakaratu bujtogatók által szitott* ingerültséget, a fennálló városi hatóság és tisztviselőség elleni bizalmatlanságot, a sértő kifejezésekben, tettleges ellenszegülésekben nyilatkozó tiszteletlenséget, és sajnálkozásunkat fejezve ki a fölött, hogy Baranya megye T. Bizottmánya a társadalmi és állami rend városunkban nyilvánuló felbomlásának ily lázas jelenségei daczára még sem tartotta érdemesnek a városi lakók egy része által benyújtott panasznak megvizsgálására kiküldött megyei vizsgáló választmány jelentésének tárgyalását a folyó évi augusztus 6-án összehívott rendkívüli bizottsági közgyűlésre kitűzni s e város alkotmányos rendezésének ügyében a város szomorú helyzete és aggasztó viszonyainak megfelelő gyors intézkedést eszközlésbe venni, — T. Baranya megye bizottmányi közgyűlése ezen határozatnak egész terjedelmében közlése mellett megkéretni rendeltetik, hogy méltóztassék a nagyméltóságu magyar királyi belügyminiszter ur által elrendelt vizsgálat eredményét mielőbb tárgyalás alá venni, becses véleményével az ügyet lehető legrövidebb idő alatt a nagyméltóságu magyar királyi belügyminiszter urhoz felterjeszteni s oda hatni, hogy a városi tisztújítás az 1847/8. 24. t.-cz. értelmében mielőbb megtartassék»...

Ez az egyik.

A másik pedig kelt 1868. február 16-án (23. sz.) *Határozat*: «Minthogy a város érdeke városi főbiró, *Baksa József* ur hivatali gyengesége miatt a veszélynek kitéve van és nem hogy virágzóbbá tenné a várost, hanem a bukásnak és a kormány általi zálogolásnak teszi ki; — ezennel minden mult és jövő kárért nevezett biró ur minden vagyonával felelőssé tétetik... Albiró *Borbély Györgynek* pedig, ki nem hogy hanyag hivatalában, hanem azon felül még tehetetlen öreg és nem használható egyén; a városnak többször lényeges kártérítési költséget okozott, fizetése 1868. év márcziustól beállittatik»... stb.

Tehát a sajnálatos közigazgatási dekadencia oka az, mert voltak *hanyag tisztviselők* és *rosszakaratu bujtogatók*. S mivel hogy inkább a jóra való elem sietett szabadulni, és a patkányoknak nem méltóztatott maguk jó szántából kiszökni a hajóból, hogy *ezeiktől* szabadulhassanak, föl kellett gyűjtani *a hajót*; azt a hajót,

a melyet alig 30 év előtt annyi bámulatba ejtő szivós kitartással, mérhetetlen áldozatkészséggel építettek föl és oly felmagasztosult általános lelkesedés és örömrivalgás közt indítottak el útjára. Az *egyének hibáiért* a rendszernek kellett buknia, a *drága kincsként* nyert *jogot kellett föladni*.

Az 1868. évi július 1-én tartott képviselő testületi közgyűlést már Stájevits Pál *községi bíró* vezeti és ez időtől kezdve a mai napig nagyközségi szervezete van városunknak.

Ugy látszik egyébként, hogy az az egyén, bizonyos Gersting nevű, a ki a szájába adott nagyhangú jelszavakkal az utcát, a néptömeget nyiltan lázította a rendezett tanács szervezete ellen, inkább csak a kulisszák mögül dirigált statisztá-szerepet játszott; az igazi rugók fölismerhetetlenek, a valódi intézők a színpalak mögött maradtak . . .

1870. évben, a mikor a törvényszékek felállításáról tárgyaltak, Mohács város képviselő testülete ismét mindent elkövetett, csak-hogy városunk is *törvényszéket* kapjon. 37. számú határozattal helyiségül följánlja a városházat, Kardos Kálmán főszolgabíró vezetése alatt küldöttséget meneszt; április 18-án (55. sz.) emlékiratot terjeszt föl a képviselőházhoz; november 14-én (119. sz.) újból küldöttség indul Budapestre az országgyűléshez és pedig a bíró, Goócs Gyula és Réder Károly: — azonban minden fáradozás hiába valónak bizonyult, mert törvényszéket nem kapott Mohács. Megkapta azonban 1872. évben a *járásbiróságot*, melyet az 1877. évben *telekkönyvi* hatósággal ruháztak föl, illetve egészítették ki.

1874. évben *kir. közjegyzői* székhelylyé lett Mohács. Ez évben október 1-én kezdi meg ugyanis működését az első kinevezett királyi közjegyző, Kerese Imre.

1876. évi február 2-án (9. sz.) Luiszer Viktor indítványára a város az elhunyt *Deák Ferencznek*, a haza bölcsének, emlékéét jegyzőkönyvbe iktatja és gyász isteni tisztelet tartását rendeli.

1877-ben, a mikor az új gyámsági törvény rendelkezéséhez képest az összes községi árvatárakat megszüntették, illetve bevonták és a vármegyebeli árvák készpénz-örökségét központi kezelés alá vették, — Mohács város a törvény 174. és 285. §-ai alapján lépéseket tesz s illetve folyamodik, hogy árvatárát megtarthassa. S minthogy igazolta, hogy az önálló árvatár kezelésére értelmi és anyagi erejénél fogva képes, az *önálló árvatár* csakugyan el is nyerte. (Mohácson kívül a vármegyében még Mágocs és Duna-Szekcső községek kapták meg.)

1880. évben kerül első ízben szóba a *püspöki kastély* megvétele. Ezt ugyanis több ok tette kívánatossá, sőt szükségessé. Egyik az volt, hogy a város a járásbiróságnak, illetve a telekkönyvi hatóságnak örökös ingyen helyiséget ajánlván föl, minthogy e célra egyéb megfelelő tulajdon épülettel nem rendelkezett, kénytelen volt a püspöki kastélyban megfelelő helyiségeket bérelni. A másik ok pedig az volt, hogy a város lakossága szabadulni óhajtott a katonabeszállásolás kellemetlen terhétől és e célját csak úgy érthette el, ha alkalmas területen laktanyát épít.

E kettős célú szem előtt tartva, kapott az alkalmon a város, hogy a püspöki kastélyt a hozzátartozó hatalmas területtel tulajdonul megszerezhesse. A szerződés 1882. évben létesül (99. sz.), miután azt a felsőbb hatóság is jóváhagyta (1883. évi márczius 22-én, 23. sz.), a kastély tényleges átvételével a szerződést aláíró bizottságot bizzák meg. Együttel a 29.094 forintnyi költségvetéssel tervezett laktanyát a püspöki kastély belsőségén megépítteti a város és a katonaságot itt helyezi el. A kastély és laktanya minden költségét összevéve, a városnak mintegy 80.000 forintjába került. (1886. évi 1. sz.)

Az állami csendőrség életbeléptekor Mohács is kapott 1883-ban csendőrállomást.

1884. évi április 20-án (78. sz.) ünnepélyes közgyűlésen adja át Sey Lajos főszolgabíró a főispán képviselőjében Bubregyh Ferencz községi bírónak az ő felsége által adományozott arany érdemkeresztet, melylyel a felséges király nevezett biránkat ... «a közügyek terén és szolgálatában szerzett érdemeiért» jutalmazta.¹

1887. augusztus 4-én (134. sz.) a 200 éves győzelmi ünnep fényes megünneplésére társadalmi uton alakult nagy bizottságot a város erkölcsileg és anyagilag támogatni óhajtván, 500 forintot szavaz meg a költségekre.

Az a fényes ünnepély, melylyel Mohács 1887. évi augusztus 12-én az úgynevezett «*második mohácsi csata*» emlékét megülte, nemcsak társadalmi, hanem a fenti határozat folytán Mohács város hivatalos ünnepe is volt.

A győzelmi emlékünnap a nap jelentőségéhez mért nagy arányu és fényes mozzanatokkal volt teljes és a legteljesebb erkölcsi

¹ Legfelsőbb elismerésben részesültek, illetve érdemkeresztet — főképp az árvízveszélyek körül szerzett érdemekért — kaptak még: Hollendonner Ignác bíró, Stújevits János bíró és Kanizsai Ferencz mérnök.

sikert érte el. Részt vett azon a vármegye küldöttségileg, a meny-nyiben a központi és járási tisztviselők közül tizenhárman — élükön Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánjával — jelentek meg; a káptalan képviselőjében Troll Ferencz pápai praelatus és örkanonok vett részt; Pécs városát pedig képviselte Aidinger János polgármester, egy tanácsnok és az aljegyző; valamint megjelent még Opris Péter, az új posta- és távirdaigazgató is.

Az ünnepségek programja volt a következő: Előestéjén műkedvelői előadás. Napján: harangzugás és tarackklövések közt kivonulás a «Bég» rétéjére, hol Troll Ferencz pápai praelatus és pécsi örkanonok végezte a *tábori misét*; *diszülés* a kaszinó termében, hol a megnyitó beszédet Német Lipót, az ünnepélyt rendező bizottság elnöke, a diszbeszédet pedig Bartosságh Imre, Baranya vármegye főjegyzője tartotta; diszebed ugyanott; — délután a püspöki kastély előtti téren «*népünnepély*».

«Szép nap volt — írja a «Mohács és Vidéke» — elfelejthetetlen szép nap, melyről soká fognak beszélni a kunyhókban, ott a hol legtovább megőrzik a kivételes napok, a nagy ünnepek emlékét.»

De nemcsak erkölcsileg volt az ünnepélynek teljes sikere, de anyagi eredménye is oly fényes volt, hogy 410 forint tiszta jövedelem maradt. Ezt az összeget a «Szobor-alap»-hoz csatolták. Az ünnepélyre vonatkozó összes iratokat pedig bádogtokba zárva a városi levéltárba helyezték megőrzés végett. (158. sz.)

1887. évi november 10-én (191. sz.) Stájevits János bíró bemutatja az új *községi tornaiskola* tervét és költségvetését. A városi képviselő testület 2661 forint 85 krajczár költségvetés mellett annak fölépítését elhatározza.

1888. október 19-én (158. sz.) Stájevits János bíró bejelenti, hogy a magas kincstár tulajdonát képező *sóházi épületek* és területek eladók. A képviselő testület czélszerűnek tartja azok megszerzését. A fölvetett eszme mindjobban érik, az alku sikerül és miután a felettes hatóságok is jóváhagyólag hozzájárultak — a város 1894. évi szeptember 1-én megkötötte a szerződést 28000 forint vételár mellett.

Ezen vétel által a város többféle czélt szolgált. Egyrészt a czéltalanul disztelenkedő idomtalan alkotmányt, a sópajzát lerombolva eltávolította a Duna partjáról, a város egyik legélénkebb pontjáról; — egyéb épületek lerombolása által a város főutcáját megnyitotta a Dunáig; — ezekkel tehát a városrendezés és

szépítés célját szolgálta. Másrészt pedig csak így volt képes a gőzkompközlekedéshez a *révet* jelentékenyen megnagyobbitani, kibővíteni és a betonfal építéséhez szükséges területeket rövid uton kisajátítani s illetve átengedni. A megvásárolt területből megmaradt és különös rendeltetéssel nem bíró területekre és épületekre nézve a város képviselő testülete azt határozta, hogy azok parcellázva nyilvános árverés útján örök áron eladassanak. (Ez a határozat mai napig még nem nyert elintézészt.) Megemlítem itt még azt, hogy a «Magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság» éppen a főutca torkolatánál — tehát a sóházi telkek közepén állította föl állomását, a mi e terület jelentőségét fokozza.

Az 1889. évi május 15-én tartott gyűlés jegyzőkönyvéből értesülünk arról, hogy a város megszerezte a *kövezetvám* jogát 30 évre. A város ezért jelenleg 10092 forint évi bért élvez, melyből 2300 forintot a vámsorompók közti állami utszakasz fentartási átlag-költségére fizet, a többi pedig teljesen a város utczáinak és tereinek kikövezésére, részben járdák létesítésére fordítja. — Ezt főképen és leginkább boldog emlékű Baross Gábor miniszternek köszönheti Mohács, a ki a város iránti jóindulatával ezt kieszközte. Ezzel annál nagyobb hála kötelezte Mohácsot, mert ez volt az első eset, hogy közönséges nagyközség kapott ily jogot. Baross Gábor miniszter Mohács haladása érdekében több ízben is kimutatta rokonszenvét, pl. a mikor a dunai átkelésre vonatkozó vámengedélyt is megadta és ezzel a csavargőzössel való átkelés módját lehetővé tette; vagy a mikor — Mohács biztonsága érdekében is — a duna-szekcsői és főhercegi szigeti védőoltésszakaszok kiegészítését szorgalmazta. A város sietett is halála fölött érzett mély és igaz fájdalmanak hálás szívvvel kifejezést adni, a mikor emlékét jegyzőkönyvileg megörökítette és szobrához adománynyal járult.

Az 1891. évi január 24-iki gyűlés jegyzőkönyve (9. sz.) felsorolja az 1890. évi népszámlálás számadatait, melyek szerint találtak: római katolikust 11190, görög keletit 782, görög katolikus 1, reformátust 1495, evangélikust 108, izraelitát 883, nazarenust 8, unitáriust 1, — összesen 14468 lelket. Tehát az utóbbi 30 néhány év alatt 4400 lélekkel szaporodott városunk népessége.

1892. évi május 26-án (110. sz.) az iparos olvasóköri kezdeményezésére a város a koronázás 25 éves jubileumának fényes megünneplését elhatározza és a szükséges költségekre 200 forintot megszavaz.

A június 8-án megtartott ünnepségek fénypontja volt a városi disz-közgyűlés, a melyet az összes képviselők, hatósági személyek és számos előkelő vendég jelenlétében tartottak meg, s melyen a főlkért disz-szónok, Margitai Péter, mohácsi ügyvéd, a «Mohács és Vidéke» című helyi lap szerkesztője, városi képviselő, a nagy örömnép jelentőségéhez méltó szónoklatot tartott. A városi képviselő testület ragaszkodását és hódolatát jegyzőkönyvbe iktatja; Ő Felségének ezen közgyűlésen leleplezett arczképét a város tanácstermében kifüggeszti s a megnyitó, valamint az ünnepi beszédet a jegyzőkönyvbe fölvetetni rendeli.

1892. évi szeptember 13-án (188. sz.) *Kossuth Lajos* nagy hazánkfiát 90. évi születésnapja alkalmából dr. Serli Sándornak írásban beadott indítványa alapján a képviselő testület egyhangulag a város *diszpolgárává* választja és az eddigi *Német-utczát* nevééről «Kossuth Lajos»-utczának nevezi el.

1893. évi július 13-án (150. sz.) elrendeli a képviselő testület *az utczák és terek új elnevezését* és a megfelelő cziimtblák beszerzését.

1893. évi augusztus 10-én (171. sz.) bemutatja az elöljáróság a Klombauer Antal I-ső jegyző által készített *járda-lerakási* szabályrendeletet, melyet a képviselő testület az előirt alakiságok betartása után szeptember 12-én (209. sz.) egyhangulag elfogad. Fölvelei: hogy a képviselő testület esetről-esetre határozza meg, mely utczák minő burkolattal látandók el; a költség felét a házigazda, felét a város viseli. Ennek a szabályrendeletnek alapján készült el 1894-ben a fő-utcza járdája faragott koczka-kő burkolattal és 1896. évben a Kossuth Lajos-utcza *aszfalt*-járdája.

1894. márczius 22-én (82. sz.) az 1894. évi márczius 20-án elhalt Kossuth Lajos, nagy hazánkfia és Mohács város diszpolgára emlékét a képviselő testület jegyzőkönyvben megörökíti, részvét-táviratot intéz a családhoz, a gyász isteni tiszteleteken testületileg részt vesz, arczképét megfesteti, temetésén küldöttségileg jelen meg és ravatalára koszorut helyez.

Majd pedig 1894. évi május 23-án (100. sz.) a Budapesten fölállítandó Kossuth Lajos-szoborra 100 forintot, a Pécsett fölállítandó szoborra szintén 100 forintot megszavaz.

1895. október 1-én lép életbe az *állami anyakönyvvezetés*. A miniszter kinevezi Klombauer Antal I. jegyzőt anyakönyvvezetőnek, Simonkovics Mihály II. jegyzőt helyettesnek.

Már 1896. évi február 6-án (11. sz.) azonban fölterjesztést intéz a város külön anyakönyvvezetői hivatal szervezése iránt, mert a községi jegyző — hivatásos kötelességeinek elhanyagolása nélkül — az anyakönyvi teendők végzésére képtelen. A kormány az indokokat elfogadva és méltányolva, Mohács és Kölkedet egyesítve egy anyakönyvi kerületté, 700 forint fizetéssel *külön anyakönyvi állást* szervez és arra Gaál Lászlót nevezi ki anyakönyvesnek.

1895. szeptember 18-án (226. sz.) kimondja a képviselő testület, hogy a *Kereszt-vendéglő* épületét a hozzátartozó területtel együtt örök tulajdoni joggal átengedi az igazságügyi kormánynak a célból, hogy azt saját költségén átalakítva, a járásbírószágot és az azt kiegészítő telekkönyvi hatóságot abban elhelyezhesse, s hogy így ez uton a város szabadulhasson attól a szolgalmi tehertől, mely szerint a kastélyban a bírósági s illetve telekkönyvi helyiségeknek örökös ingyenes helyiségeket biztosított, s szabad kezett nyerhessen a kastély épületére nézve. Az igazságügyi kormány az ajánlatot elfogadja, a Kereszt-vendéglőt czélszerűen átalakíttatja és a bíróságot 1897. évi május 1-től ebben az új *igazságügyi* épületben helyezi el, mely épület különösen belső czélszerű beosztásánál és berendezésénél fogva — minden nagyítás nélkül állítható — mint provinciális bíróság ritkítja párját.

1895. évi október 26-án (242. sz.) Jágics József városi képviselő indítványára a képviselő testület elvben egyhangulag kimondja, hogy a község életében előforduló nevezetesebb események megörökítése céljából *évkönyvet* létesít. A továbbiak iránt bizottságot küld ki.

Ez a bizottság két teljes évig nem adott életjelt magáról, míg végre 1897. évi november 18-án (245. sz.) a képviselő testület elfogadja a kiküldött bizottságnak az *évkönyvvezetés* szervezésére vonatkozólag készített *szabályrendelet-tervezetét*, melynek 3. §-a alapján egyuttal azt is kimondja, ... «hogy a megválasztandó évkönyvvezető által a folyó bejegyzéseket megelőzőleg a község eddigi rövid történetét is megíratja és az évkönyvbe bejegyezteti» ...

1895. évi december 21-én (256. sz.) határozza el egyhangulag a képviselő testület a *Szepessy-tér befásítását*.

A *Szepessy-park*, a hogy örömtelt büszkeséggel nevezzük, Mohácson egy *üde oázis a kiellen sivatagban*. A püspök-templom, a volt püspöki kastély, a bírósági épület előtt és országút mellett kietlen és disztelen nagy tér tátongott, feneketlen sárral, a

csavargó sertések kedvencz fetrengő és turkáló terepe. Ezt a teret varázsolta át a fenti határozat alig 1200 forintnyi költséggel valóságos kis paradicsomi ligetté.

Szépészeti és közegészségügyi tekintetben Mohácson szinte páratlan ez alkotás.

Hogy oly hihetetlenül *olcsón* volt elővarázsolható, abban a várost hálára kötelező szerepe és része van Frigyes főherczeg és a pécsi püspök uradalmi intézőségének, akik a szükséges fákat és diszcserjéket *ingyen* adták e célra; s hogy oly szépen sikerült, az Novák László püspöki uradalmi mérnök és dr. Rüll János városi tiszti orvos közös érdeme.

Az 1896. évi január 8-án (1. sz.) tartott ez évi első közgyűlés jegyzőkönyve oly tényt, oly eseményt örökít meg, a mi a jelen korban a legritkábban előforduló tények egyike. A köztisztviselői rögzös pályán működő egyéneket örökös gáncs, gyanusítás, üldözés szokta többnyire érni és csak a legritkább esetben az *igaz elismerés*. És itt egy város polgárságának a legszebb alakban nyújtott elismerésével találkozunk, melylyel egyik lelépő bíróját bucsuztatja, a mikor a képviselő testület Jágics József lelkes, szép indítványára Csöngő Mihály volt bíró érdemeit jegyzőkönyvbe iktatja és a jegyzőkönyv kivonatát neki hálás elismerésének jeléül kiadja.

A képviselő testület emez elismerésének magyarázatául és alapjául szolgál az a ténykörülmény, hogy Csöngő Mihály három éves bíraskodásának idejében valósultak meg Mohács város legszebb és hosszú évek óta vajudó eszméi, ezen években létesültek — mint az elnöklő Trixler Károly főszolgabíró mondá — «Mohács nagyközség kulturális és anyagi fejlődése körül oly alkotások, a melyek ezen város történetében *korszakot* alkotnak» . . . Ilyen főbb alkotások: a gőzkömp-átkelés, a betonfal, az állami polgári iskola, a vármegyei közkórház, a községi óvodák, járdalerakási szabályrendelet . . .

Az 1896. év egyébként — mint millenáris esztendő — Mohácson is valóságos ünnepi esztendő volt, telve ünnepségek sűrű sorozatával, melyek közül természetszerűleg a legkimagaslóbb volt az ezer éves fennállás megünneplésére rendezett városi képviselő testületi *disz-közgyűlés*. (1896. évi május 10-én, 106. sz.)

Ragyogó szép napon a városháza feldiszitett udvarában szabad ég alatt folyt le, még pedig külsőleg is igazán ünnepies színben.

A belvárosi római katolikus plébánia-templomban megtartott ünnepélyes hálaadó isteni tisztelet után a város elöljárósága és képviselő testülete, a hatósági személyek és a város lakosságának nagy sokasága gyűlt egybe a városháza udvarán és vett részt a disz-közgyűlésen.

Sepáitz József bíró rövid beszédben megnyitja a disz-közgyűlést.

Ezután Margitai Péter, városi képviselő, mint e célból különösen fölkért ünnepi szónok diszmagyarban lép az emelvényre és elmondja a hallgatóságra nagy és kellemes hatást gyakorolt, igazán remek ünnepi beszédét.

Ennek végeztével pedig Klombauer Antal I. jegyző fölolvassa a városi képviselő testületnek az ugynevezett *milleniumi alkotásokra* vonatkozó határozatát, mely szerint Mohács város *az ezredév* méltó megünneplése és megörökítése céljából:

1. egy-egy mohácsi születésű és illetőségű vagyontalan, valamely hazai gimnáziumban, reáliskolában, egyetemen, műegyetemen vagy felső iskolán, illetve közép iparos- vagy kereskedelmi iskolán tanuló ifjunak segélyezésére évi 150—150 forintot; egy hasonló személyi és állapotú valamely hazai földmives vagy ilyenmű iskolán járó ifjunak segélyezésére évi 100 forintot vesz föl — mint *ösztöndíjügyi* kiadást — egyszersmindenkorra az évi költségvetésbe;

2. kijelenti, hogy a mohácsi illetőségű szegények számára a község egyik középületében 10 ágygyal *szegényházat* létesít;

3. a város szépítésére és közhasználati üdülő helyül a Szepessy-teret *parkszerűleg* beülteteti;

4. megépíttet a kisdédóvás céljaira két állandó *kisdédóvó* épületet;

5. részt vesz a Mohácson épülő vármegyei *kórház* fölavatásában, a melynek megépítéséhez 5000 forint értékű telekkel és 10.000 forinttal;

6. az ugyanitt emelendő *állami polgári fiú- és leányiskola* fölavatásában, a melynek létrehozásához 5000 forint értékű telekkel és 50.000 forint készpénzadománygyal járult;

7. helyreállítja a II. Lajos királyunk emlékére a Csele patak mellett emelt *emlékművet*;

8. az 1526. évi mohácsi vész hőseinek a város belső területén az ezen korszakos történelmi esemény jelentőségéhez méltó *emléket* emel országos adakozás útján;

9. a Dunának városi partján 90.000 forint költséggel emelt első rangu műszaki jelentőséggel bíró *beton*-védfalnak a folyó év során történendő átvételét eszközli.

A mely határozatokat az összes jelenvoltak lelkes éljenzés között egyhangulag elfogadván, a felettébb ünnepies, emelkedett hangulatu disz-köszgyűlés véget ért.

1897. november 18-án (244. sz.) elhatározza a képviselő testület, hogy a nemrég kinevezett új *pécsi püspököt*, Hettyei Hettyey Sámuel, mint főpásztorát, mint a város egykori földesurainak jogutódját s a város első polgárát *feliratilag üdvözl*.

Ugyanczen évben szeptember 16-án érte Mohács városát az az örvendetes szerencse, hogy szeretett jó királyunk Ő Felségét és magas vendégét, Vilmos német császárt üdvözölhette azon alkalomból, a mikor Ő Felségeik Frigyes kir. herczegnek szomszédságunkban levő erdőbirtokára vadászni jöttek.

Bár Ő Felségeik az éjféltutáni órákban érkeztek meg Mohácsra vasuton és nyomban hajóra szállva tovább utaztak; mégis a vasutól a hajó kikötő-hídjáig elterülő teret teljesen ellepte a várakozó emberáradat, hogy gyermeki szeretetét, ragaszkodását kimutathassa jó királyunk és tiszteletteljes hódolatát magas vendége iránt.

Ezt megelőzőleg már 1893-ban is szerencséje volt városunknak a német császár magas személyéhez, a ki akkor Albert szász király és Lipót bajor herczeg (királyunk veje és helyettese) kíséretében jött vadászni, a mely alkalommal Albert szász király és Lipót bajor herczeg a vasárnapi isteni tiszteleten külső plébániatemplomunkban, a püspök-templomban vettek részt.

Látni való mindezekből, hogy Mohács a nagyközségi szervezet mellett is figyelemre méltó tevékenységet fejtett ki s a továbbiakból látni fogjuk azt is, hogy nemcsak a közigazgatás, hanem a közgazdaság, oktatásügy stb. keretében is fontos alkotásokat és jelentős sikereket mutathat föl.

Mindazonáltal a közigazgatási szervezet tovább fejlesztésére, kiszélesítésére, tökéletesítésére irányuló törekvésnek és küzdelemnek — a közelmúlt idő jelenségeiből ítélve — még nincs vége.

A rendezett tanács szervezete szükségességének eszméje városunk köztudatában még mindig nagyon is élénk és rendíthetetlen; ennek a köztudatban élő szükségességnek a helyi sajtó ismételten hangot és kifejezést adott; sőt 1897. év vége felé a

küzdelem aktiv alakban újból megkezdődött, a mikor Erdeődy Gyula, az iparos olvasókör elnöke, Mohács összes lakosait a rendezett tanács létesítése érdekében magtartandó nagy értekezletre a kör termeibe meghívta. A megjelentek ugyszólván közakarrattal és teljes egyértelműséggel kijelentették, hogy városunkban a népesség nagy számánál, fejlett kereskedésünknel és iparunknál, felettébb fokozott közigazgatási igényeinknél fogva, a közcsend, közrend, közegészség és sok egyéb érdekek tekintetéből kívánatos volna, hogy városunk rendezett tanácsot nyerjen, minthogy a nagyközségi elöljárósági szervezet a mai viszonyok között immár a legjobb igyekezet mellett sem képes kielégíteni a támasztott és önként feltoluló igényeket. Az értekezlet Jágics József országos képviselőt, mohácsi ügyvédet választotta meg elnökül, melléje választván egy 50 tagból álló nagy bizottságot és ezekre bízta, hogy a cél érdekében szükséges módokról és eszközökről gondoskodjanak. Ez a nagy bizottság emlékiratot adott ki, melyben bizonyítja a rendezett tanács szervezetének szükségességét, kidomborítja és ecseteli annak erkölcsi előnyeit, tájékoztat az ez által igénybe veendő anyagi áldozat számbeli nagysága iránt stb. Elhatározza egyuttal ez a nagy bizottság, hogy az adózók aláírását gyűjti s ha a megkívántató mennyiség együtt lesz, meg fogja tenni az életbe léptetés iránt szükséges további intézkedéseket.

Minthogy azonban ennek a bizottságnak tevékenysége már az 1898. évbe nyulik, tehát ezen történelmi följegyzések időbeli határán túl terjed és befejezést még különben sem nyert; tehát erről többet itt elő nem sorolhatok.

Eme fejezet végén érdekesnek találom fölsorolni a közelmúlt időkből a város (vagyis a mohácsi választó kerület) országos képviselőit, a járási szolgabirákat és a községi birákat.

A népképviseleti alapon választott országos képviselők voltak időrendi sorozatban a következők:

1861-ben Antal János, pécsi ügyvéd.

1865-ben Siklósi Károly, budapesti orvos.

1868-ban Henszlmann Imre, budapesti műépítész és régész.

1872-ben Kardos Kálmán, akkor mohácsi főszolgabíró és hidasi földbirtokos.

1875-ben Balogh Károly, mohácsi ügyvéd.

1878-ban dr. Dárdai Sándor, akkor a «Jogtudom. Közlöny» szerkesztője.

1881-ben Deutsch (most Német) Lipót, mohácsi ügyvéd.

1884-ben ugyanaz.

1887-ben Linder György, maissi körjegyző. (Ettől kezdve 5 éves ciklusok.)

1892-ben Stájevits János, mohácsi földbirtokos.

1896-ban Jágics József, mohácsi ügyvéd.

Főszolgabírák: 1861-től Hatos Gusztáv, Sey László, Farkas István, Koszits Szilárd, Mihajlovits Athanaz, Kardos Kálmán, Goócs Gyula. Ekkor választották ketté a pécsváradi és mohácsi járást, mely eddig egy járást képezett. 1873—1891. Sey Lajos (vármegyei főjegyző lett), 1891—1897. Trixler Károly (vármegyei alispán lett), 1897. július 12-től Szinkovich Károly.

Községi bírák: A rendezett tanács szervezetének megszűnte óta, 1868. évi júliustól kezdve:

1868—69-ig Stájevits Pál.

1870-ben Kis Pécsi János.

1871—75-ig Stájevits Pál.

1875—78-ig Hollendonner Ignác.

1878—81-ig Pyrker Gyula.

1881—84-ig Bubregh Ferencz.

1884—87-ig ugyanaz.

1887—90-ig Stájevits János.

1890—92-ig ugyanaz.

1892-ben Simonkovits Mátyás.

1893—96-ig Csöngő Mihály.

1896-ban Sepáts József.

1897. októberben Toldy Ignác.

Jegyzők voltak ugyanezen időben: Halász Mihály 1879. évig, a mikor nyugdíjba ment. Brangart Lőrincz 1887-ig, a mikor meghalt. Ez óta Klombauer Antal.

II. Közgazdasági viszonyok.

Jeleztem már az ezen korszak bevezető ismertetésénél, hogy a török kiűzése után csakhamar hozzáfogtak az ezen hódolt területeknek jogi, politikai és közgazdasági reorganizálásához. Már ott közöltem egy 1711-ből való becslést, mely némikép tájékoztat bennünket Mohács akkori közgazdasági jelentőségére nézve. Jónak

látom még ennek részletesebb jelzése céljából ide iktatni az 1717. évi összeírást. E szerint volt akkor Mohácson 148 lakos, 21 nőtlen fiu (olyanok, kik a házba házasodtak), 27 nőtlen, 18 kisházas, 3 özvegy nő, 63 ökör, 183 tehén, 175 ló, 121 tinó és csikó, 119 disznó, 29 borju, 58 emse, 756 mérő buza, 2 mérő rozs, 45 mérő árpa, 176 kas méh, 385 akó bor, 7 hold komló, 5 hold dohány, 4 malom.

Ebből az összeírásból látjuk, hogy városunk lakossága kezdetben is mindjárt mezőgazdasággal és jószágtenyésztéssel foglalkozott; ezt a jellegét különben városunk mai napig megtartotta, mert lakosságának zöme ma is ezzel foglalkozik. Az ipar keretében — a mint olvashatjuk — egyedül a malom-ipart üzték, a mi különben természetes járuléka a mezei gazdálkodásnak.

A mikor tehát a közgazdasági viszonyokkal akarunk megismerkedni, legelső sorban is a mezőgazdasági viszonyokat kell tárgyalnunk, ezt pedig csakis az urbéri ügygyel kapcsolatban tehetjük, mert hiszen régi és mai mezőgazdasági viszonyaink mind az urbéri ügyből sarjadznak és domborodnak ki.

Városunk lakossága mezőgazdasági érdekeiért a püspökkel, mint földesurassággal szemben óriási küzdelmet fejtett ki, szinte valóságos jogi harcot folytatott, mely majd másfél századig tartott és alig 10 néhány évvel ezelőtt ért végleges befejezést; úgy, hogy e korszak történelmének legjelentősebb, legérdekesebb részét tulajdonképpen ép az urbéri ügy alkotja.

Lássuk tehát mindenekelőtt ezt *főbb* vonásaiban.

A püspök — mint már jeleztem — a török kiűzetése után *Mohácsot* és területét hagyományos jog alapján egyszerűen birtokába vette és tényleg (*de facto*) élvezte hasznait és jövedelmeit. Jogilag (*de jure*) azonban csak 1703. évben kapta meg Lipót királytól, a ki a pécsi püspököt adomány-levéllel korábbi összes vagyonába ismét visszahelyezte, sőt a király nemsokára a vármegye örökös főispáni méltóságával is újból fölruházta.

Fájdalom, *Mohács* város egykori kiváltságos jogaiból azonban a hosszas török uralom *tabula rasat* (üres lapot) csinált; a lakosság ezt az egykori privilégiumot okirattal igazolni nem volt képes, mert ez csupán szép emlékképpen élt, a mint ez a török rabság idejében apáról fiura szállott.

De épen azért, mert ezt az egykori kiváltságos állapotot a szájhagyomány nagyon is élénk emlékezetben tartotta fenn, Mohács

város lakossága felettébb óhajtotta volna azoknak teljes visszaállítatását; egyelőre azonban csupán csak annyit tudtak kivívni, hogy Lipót király 1701. évi február 20-án megadta a városnak a *vásártartási jogot* (privilegium Leopoldinum), a várost illetően természetesen annak jövedelme is. (Proventus Nundinarum — ostopénz.)

Már ez az egy kiváltságos jog is kiemelte városunkat a közönséges és rendes *urbéres* községek kategóriájából; de őseink ennyivel nem érték be és szüntelenül azon fáradoztak, hogy az urasági hatalom alól szabadulhassanak. Ebből a törekvésből fejlődött ki a város lakossága és az uradalom közti hosszas és heves küzdelem, mely másfél századnál tovább tartva teljes és végleges befejezést csak egy évtizeddel ezelőtt nyert. Hogy ez a küzdelem mily nehéz és városunk lakosságára mily áldástalan volt, könnyű megérteni, ha megismerjük a küzdelem tényezőit, a küzdő feleket.

Az egyik: a pécsi püspök, egyuttal (Klimó haláláig) Baranya vármegye örökös főispánja, a ki tehát egyháznagyi állásánál és világi méltóságánál fogva fölfelé és lefelé tekintélynek és befolyásnak örvendett; — *a másik:* a misera plebs contribuens (a nyomorult nép).

A jog- és igazságszolgáltatás tényezői pedig, a hová városunk panaszával jogorvoslatért fordulhatott, voltak: az uri szék (a *püspök* fenhatósága alatt) és a vármegye (a *főispán* vezérlete alatt).

Mindezeket tudva és megismerve, lássuk már most ezt a másfélszázados küzdelmet kiemelkedőbb mozzanataiban.

Nesselrode püspök élete vége felé az urbéreseivel fenforgott örökös veszekedéseket megunván, a hol csak lehetett, iparkodott alattvalóival kiegyezni s így *Mohácscsal* is 1725. évben olyan egyezséget kötött, hogy a város 1500 forint évi váltság mellett minden uri szolgáltatástól és jogtól — leszámítva mégis a püspök urasági korcsmáltatási jogát (regáliák) — megváltotta magát.

A mohácsiaknak ez az egyezés eleinte nagyon tetszett; csakhamar azonban megbánták a kiegyezést, a mikor arról értesültek, hogy a püspök ugyanezen időtájt Pécs várossal sokkal kisebb váltságösszeg (500 forint) mellett kötötte meg az egyezséget. A mohácsiak nem kutatták ezen egyezés mellékkörülményeit és magyarázó indokait, ők a pusztá számot tekintették és így megcsalatra érezték magukat. Azon iparkodtak és mesterkedtek

tehát, hogy bármi fortélylyal is ezt az 1500 forint bért leszállítsák s illetve oly helyzetet teremtsenek, mely az egyezés fölbontására vezessen. A szerencse kedvezett csakkamar e törekvésüknek. Nem állapítható meg, hogy Nesselrode püspök idejében, avagy már Berényi gróf püspök alatt történt-e, de az bizonyos, hogy a midőn a kérdés első ízben eldőlt volt, gróf Berényi püspök a tárgyalás során azt is panaszolta, hogy Mohács csak egyszer adta meg a bért. Mohácsnak pedig viszont örökös panasza volt a püspök ellen s így, midőn a püspöknek Pécs városával is kenyértörésre került a dolga, a megye a két ügyet összezsapta s a kérdést azonosította. A püspök, hogy végre követeléséhez jusson, Mohácsra nézve egy újabb urbéri becsú kidolgozását kérte s a vármegyei küldöttség, engedve a nyomasztó viszonyoknak, Mohács urbáriumát 1500 forintról 900 forintra szállította le, mit a püspök, bár kedvetlenül, mégis elfogadott volna; de Mohács azt el nem fogadta, hanem kérte ez ügynek a helytartótanács által való elbírálását. S hogy a város ügye minél kedvezőbb megoldást nyerjen, a mohácsiak később még egy érdekes okmányt terjesztettek föl a helytartótanácsához. Megtudták ugyanis, hogy midőn 1734-ben a pécsi püspök és káptalan az eddig közösen birtokolt vagyon fölött megosztzkodtak és ezt megelőzőleg a javak évi jövedelmeit felbecsülték, *Mohács* évi jövedelmét csak 500 forintban állapították meg. Iparkodtak tehát a mohácsiak ezt az okmányt megszerezni és a helytartótanácsához felküldeni.

A kormány azon időben rendszerint a városokat pártolta s így gróf Berényi püspök a vármegyével együtt 1743. évi ápril 3-án, midőn ez ügyben az iratok leérkeztek, azon kellemetlen meglepetésben részesültek, hogy *Mohács*, valamint Pécs városa is nem várt eredményeket ért el. Mind a püspök, mind a vármegye a legnagyobb zavarban voltak a teendőik iránt. A püspök előterjesztést tett s pedig oly irányban, hogy az évi bér mellőzésével hozzák be Mohácsra a régi urbáriumot s ha Mohács ezt nem teljesíti, hát ő sem köteles *Mohács* felé vezetni az országutat, mely így tetemes kerülőt tesz, hanem beljebb fogja azt vinni, s nem fogja Mohácsot az árvíz ellen sem védeni; hadd járjanak ezután is csónakon egyik házból a másikba árvíz idején. A vármegye pedig azt határozta, hogy a helytartótanács határozatát nem kézbesitendi.

A rezolúciónak azonban valahogy hire menván, az érette könyörgő Pécs városát durván visszautasították, Mohács bíráját

pedig börtönre vetették. Mohács ez okból 1744. évi márczius 24-én panaszával egyenesen a helytartótanácsához fordul, s midőn ez a vármegyét e miatt kérdőre vonta, ez azzal felelt, hogy a helytartótanács határozatát azért nem adhatja ki, mert a vármegye közgyűlése azt így határozta el; a mohácsi bíró pedig nem a vármegyei börtönbe, hanem az uri széki börtönbe került, mert megválasztása törvénytelen volt. (Az uraság szemében.)

Ily körülmények között már nem lehetett egyebet tenni, mint az elmérgesedett ügyet királyi biztos elnöklete alatti kiküldött bíróság által rendeztetni, mely sok hercze-hurcza után 1747-ben kezdte meg működését Vásonkői gróf Zichy Ferencz győri püspök és Patasics Sándor kir. tanácsos (kit később Fekete György udvari tanácsos váltott föl) vezérlete és Somsich Antal somogymegyei alispán, mint jegyzőkönyvvezető segédlete mellett. A püspök, kit úgy látszik, vendégei már jó eleve engedékenységre hangoltak, a királyi biztosok minden indítványába beleegyezett, s így megnyugodott abban, midőn a bíróság nemcsak a Nesselrode-féle 1500 forintos, hanem a Berényi-féle 900 forintos egyezményt is elvetette és Mohácsnak évi béreül 500 forintot állapított meg, fentartván természetesen most is a püspök részére a regáliákat és kisebb haszonvételeket.

Ezen küldöttség működésének, illetve jelentéseinek folyamán kell tekintenünk az 1747. évi ápril 13-ik napján kelt kegyelmes királyi leiratot (Resolutiot), mely az uradalom és Mohács város lakossága közti urbéri viszonyt a következő nyolcz pontban rendezte:

1. a mohácsiak lakhelyeik változtatására nem szoríthatók és megmaradnak azon helyen, hol jelenleg vannak; összes bármely nevű szolgálmányok, kötelezettségek és bérek fejében pedig évenként 500 forintot, s pedig felében Szent Györgykor, felében Szent Mihálykor tartoznak fizetni;

2. a mohácsiak a tizeden kívül, mely a püspöknek amugy is megjár, a törvényből s a szomszéd helyek, úgy megyék szokásaiból kifolyólag minden törvényes dézsma alatti terményből — kivéve a kerti veteményeket — kilenczedet adni kötelesek;

3. a mohácsiak Szent Mihálytól Szent Györgyig a félévi korcsmáltatási jogot — a husvágási jogot pedig egész éven át — élvezik és gyakorolják;

4. a vásári jog, a Lipót-féle szabadalom által fentartva, továbbra is a mohácsi lakosoknál megmarad;

5. a büntetési esetek, melyekben birságok veendőik, 6 forintig Mohács városa által intézendők el, nagyobb büntetést igénylő vétségek pedig az uri széken ítélendők el és büntetendők meg;

6. a birókijelölés és megerősítés a földes uraságot, a választás pedig a községet illeti;

7. az uradalom gondoskodjék, mikép a földek és rétek s más javadalmak, valamint a köz- és uradalmi terhek a mohácsi lakosság közt igazságos arányban és egyformán osztassanak fel;

8. az uradalom a mohácsi lakosokat az *összes földterület*, melyet e per kezdete előtt élveztek és *az egész sziget használatában* meghagyni köteles és ezektől valamit elvonni ne merészeljen; szabadságában áll a községnek saját szükségletére a Dunán malmot felállítani, melytől az uradalomnak bért nem fizet; érintetlenül maradván a fentebbi pontokban jelzettekén kívül az uradalomnak többi uri jogai, ugymint: félévi korcsmáltatása Szent Györgytől Szent Mihályig a városban; az uradalmi — az országut melletti — korcsmában pedig egész éven át, a halászat, a vadászat, a madarászat, a makkoltatás, a juhászat, ugy az elődök által is gyakorolt mérsékletes gazdászat, mely célra a szigetben 60 kaszás rét és a városi területen két osztásban annyi szántóföld, mennyi száz mérő zab évenkénti elvetésére szükséges, minden további a lakosságtól erőszakkal elveendő földterület felett eredő panaszok megszüntetése végett egyszer s mindenkorra részére véglesen kihasítandó.

Ezen kegyelmes királyi rezolúció tehát az uraság és Mohács lakosai közti összes viszonyokat rendezte s hivatva volt arra, hogy ennek mindkét fél részéről való lelkiismeretes megtartása mellett már most a békét mindenkorra megszilárdítsa. S hogy a további örökös panaszoknak eleje vétessék, az ezen kegyelmes királyi rezolúció záró soraiban a mohácsiaknak örökös hallgatást parancsolt.

A béke és a hallgatás azonban csak nagyon is rövid ideig — alig 12 esztendeig — tartott.

Ugy látszik, hogy a püspöki uradalom egyes tisztjei hatalmukkal nagyon is visszaéltek és a lakosság ellenében — a rezolúció rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyásával — nagyon is zsarnoki önkénnyel jártak el. S így megeredt a panaszok hosszú árja és szakadatlanul tartott mindaddig, míg egy újabb királyi rezolúció és annak nyomán létesült egyezmény — *transactio* — 1796. évben ujabbban nem rendezte a jogviszonyokat. Hogy minő

természetűek voltak és mekkora arányokat öltöttek, továbbá mennyi alappal bírtak e panaszok, azt az alábbiakból fölismerhetjük.

1759-ben augusztus 25-én a mohácsiak panasza folytán a vármegyei kiküldött 8 tanu kihallgatása mellett és hosszas eljárással, helyszíni szemle alapján megállapítja a Mohács-Sátoristye-Kölked közti határt. A tanuk mind vidéki helyen lakó éltesebb *egykori mohácsi* lakosok voltak és olyanok, a kik a határt jól ismerhették. Ezek: 1. *Horváth* András, 50 éves, baracskai; 2. *Kiss* Mátyás, református vallásu, 60 éves; 3. *Darázs* Gergely, béregi lakos, római katolikus, 60 éves; 4. *Pecsenyák* Mátyás, kolluthi, római katolikus, 50 éves; 5. *Varga* János, bátai, római katolikus, 80 éves; 6. *Lengyel* Mihály, bátai, római katolikus, 40 éves; 7. *Zsivánovics* Gyuró, baranyavári, római katolikus, 47 éves; 8. *Martinojovics* János, dályoki, római katolikus, 45 éves.

1764. évi június 9-én a város lakossága instanciát küld a püspök teljhatalmu prefektusához, *kérven a püspöki kastély előtt szándékolt új betelepítést mellőzni*. A mohácsiak t. i. sérelmesnek tartották azt magukra nézve, hogy a püspök az *ő területük szűklésével* új és olyan lakosságot telepít be, a kik a városnak köz- és uradalmi terheit viselni nem segítenek.

1769. márczius 28-án panaszkérvényt küldenek a püspöki prefektushoz, hogy most már kemény exekuczióval a *«Bárányokból és Méhekből»* is dézsmát szednek, a mi soha sem volt eddig.

1769. április 24-én a püspökhöz küldenek instanciát, melynek befejező kérelmi része betű szerint így hangzik: *«Annak okáért térdre leborulván könyörgünk, hogy a mint is mindenekben Pártunkat fogni és minket segíteni szokott, most is nyomoruságunkat kegyes szemeivel megtekinteni és az Földeket, melyek mind uraság, mind Lancsuk részéről minket illetnek, visszaadatni, házakat kívül magunk terhei segítsége nélkül építeni meg ne engedni, sörtvélyes marhák általi károkat eltávoztatni, külső Helységek marháit szigetben ne őriztetni, Szüirüknek, melyek nélkül nem élhetünk, némely helet kiméretni, és ugy ezek után semmi ujságot nem kezdven minket elrendelni, békességben meghadni méltóztassék . . . »*

1773. évi május 28-án tartott ülésben kérvényt szerkesztenek Erdeődy András püspöki prefektushoz, melyben ismét hosszasan elpanaszolják sérelmeiket, hogy egyes bácskai községek marháikat, sertéseiket, lovaikat a szigetben legeltetik, az erdőből tölgyfákat

elvisznek, s mikor az esküdtek kimentek, hogy azokat elhajtsák, s e közben 4 malaczt agyonütöttek, Vranovits József tiszttartó az elüljáróságot magához beczitálta és a panaszos bácskai emberek előtt durván megsértette, mondván: «Kentek csak olyan lirom-lárom ... emberek mind, ... t parancsol kentek a szigetben» ... stb. Ezért orvoslást és elégtételt kérnek.

A kérvényt Wáll László nótárius és Kucsán György kamarás adják át Pécssett. A prefektus azzal bocsátja el őket, hogy a püspök — majd ha kijön Mohácsra — megvizsgálja az ügyet.

A kiküldöttek referálnak, a mire az egész község elhatározza, hogy: ... «ha akkoron Eő Excellentiája által valami remedium nem tétetik, eő Felsége kegyes resolútiójának megtartására ezen dolog eránt tovább is följobb való instantiákkal, sőt Eő Felsége kegyes Trónusa eliben is recurrálni fog az szegénység, azért tovább is az dolgot folytatni kívánják.»

Ugyanezen gyűlésben felpanaszolják, hogy a püspök semmi jó igyekezettel sincs a város határainak megoltalmazásában, sőt a kölkedi határ felé egy jókora darabot a határhalmokon belül átengedett a kölkedieknek, a jencyei diverticulumot odaadta a lancersukiaknak; foglaltak a baariak, a somberekiek stb.

1773. július 12-iki gyűlésben — minthogy a püspök eljött Mohácsra — fölolvassák a püspökhöz intézendő instanciát, melyben a bajok orvoslását kérik. A püspök azzal bocsátja el a tanácsot, hogy majd az uri szék elé adja panaszait megvizsgálás végett. Ezt a város bírása az összegyűlt lakossággal közli, mire azok közakarattal kijelentik, hogy: ... «igy volt mindenkor dolgainknak, kérésünknek napról-napra halasztása; ebből is semmi nem lesz, hanem eztet tovább köll keresni s abban hadni nem köll, hanem Eő Fölsége kegyes Trónusa eleiben recurrálni és ott fogyatkozásunknak orvoslását keresni» ... stb.

1774. június 14-én tárgyalják a következő esetet: Vranovits József tiszttartó Sydonja Antalt *megverelte*, a ki egy általa éveken át használt rétről a Serfőző baracskai lakos által erőszakosan (azaz a tiszttartó felhatalmazására) lekaszált fűvet elvitte. Ezen incidensből folyólag ismét instanciát küldenek egyenesen a püspökhöz, melyben elkeseredett hangon panaszolják föl sérelmeiket és egyebek között ezeket írják: ... «hogyha pediglen tovább is ilyen violentiákat saját Határunkban idegen emberek által szenvedni kintelenétetünk és tapasztalni fogjuk, kívánván Eő Fölségének

Resolutioját megtartani, sua via elsőbben is coram foro competentium remediumot keresni, ott pediglen medela nem lévén, Eő Felsége kegyes Trónusa eleiben is folyamodni kintelenítettünk, mivel láattjuk, hogy már saját Jóságunkbul is egiszlen kiturbálni kíván Tisztartó Uram...» stb.

1775. január 25-iki gyűlésben ismét... «proponáltatott Biró uram által számtalan Panaszi Mohácsi lakosoknak, kik Biró Uramnak referálják, hogy Bács Vármegyei Helsingeknek lakósi, ugymint: Deutovaiak, Baracskaik, Csataliak és Garaiak Szigetben levő Erdőt nagyon kívágták; kik nem száraz dőlt fát, hanem főnnálló nyers tölfákat számtalanokat levágtak, le vágván el is hortak, mely Erdő pusztítására naponkint több két száz szánnyal által járnak, kiket midőn Mohácsi lakósok kérdeznének, ki engedelmeiből cselekednék, megfelelőnek Bács vármegyei Helsingbeliek: hogy nékiek engedelmeik vagyon Praefectus Uramtól öreg Dunától fogva egész az Mohácsi Dunáig akar minémű fát vágni, és mi több, még ide által is embereinknek udvarából is az kész fát elvinni, kik maguknak Határt allegálnak, hogy hová teczik, oda mennek, és semmi Jussunk az Szigetben nem volna»...

Ezzel immár csordultig megtelt a pohár, és a mohácsiak elannyira elkeseredtek, hogy a végsőre határozták el magukat. Miért is a fentebbi előterjesztés után a következő végzést olvassuk: ... «Mivel már ennek előtte Excellentiájának négy ött rendbeli Instantiákat is az város beadott és ezen állapot eránt semmi némű választott nem nyerhetett az város, hanem mindenkor az uraság székére relegalta, még ekkoráig is semmi vége nincs, arra való nézve, mivel városi lakósink napról-napra nagyobb-nagyobb fogyasztását és kárát mindszigeti Erdőben, mind az Határnak szűkítésében tapasztalják, hogy Méltóságos Uraság eő Felsége kegyes resolutióját meg nem tartja. Parancsollyuk Notárius Uramnak, hogy mind az Szigetnek állapottyáru, mind pediglen jenyei darab Territoriumról, ugy Kölkedieknek adatott darab Határunkrol és az külső zsellér házakról és Resolution kívül occupált szántóföldekről is Eő Fölsige eleiben folyamodandó Instantiát formáljon mennél hamarabb»...

A felség-folyamodvány teljes eredeti szövegében be van jegyezve a közgyűlési jegyzőkönyvbe. A czime: Augustissime Caesar, Romanorum Imperator, Dne Dne nobis Clementissime. Következik aztán a II. József császárhoz intézett hosszú latin szö-

vegű kérvény szóról-szóra, a mely 10 pontban — hivatkozással a Resolutió pontjaira és a Privilegium Leopoldinumra — teljes részletességgel elősorolja az eddigiekből már eléggé megismert panaszokat és ezek elősorolása után e szavakkal fejezi be: «Haec fuerant, quae coram Augustissimo Sacratissimae Majestatis Vestrae Trono dudum exoptabamus proponere, necessitate coacti cogimur ad Augustissimum Majestatis Vestrae Tronum (cum nullibi invenimus medelam) confugere, in profundissima Humilitate coram Augustissimo Majestatis Vestrae Trono reiteramus suplices Praeces nostras, Majestatis Vestrae Clementiam (qua erga miseram contribuentem Plebem fertur) per Deum obtestamur, dignetur nos miseros subditos suos, continuis militaribus transenis gravantos, sub Clementissimis ac Potentissimis alis suis protegere, ac in usu Terreni totius vi Benignae Resolutionis Regiae clementer conservare, avultasque Terras nobis miseris restitui curare clementer dignetur. Pro qua Clementia pro longaevo ac incolumi Regimine Sacratissimae Majestatis Vestrae sub quotidianis Missae sacrificiis indesinentibus suspiriis ac Praecibus Deum incessanter exoraturū emorimur.

Sacratissimae Majestatis Vestrae in perpetuum fideles subditi totius Episcopalis oppidi Mohács Incolae».

Vagyis röviden magyarul: «Ezek voltak, miket szükségtől űzve felséged magas trónja elé óhajtottunk terjeszteni; kénytelenek vagyunk felséged magas trónjához menekülni (mivel sehol máshol nem kapunk orvoslást), a legmélyebb alázatossággal terjesztjük elő könyörgésünket, felséged kegyességeért (melylyel a nyomorult nép iránt viseltetik) esedezvén, méltóztassék a folytonos katonai átvonulásokkal megterhelt nyomorult alattvalóit legkegyelmesebb és leghatalmasabb szárnyai alá fogadni és a kegyes királyi rezolúció erejénél fogva bennünket az egész terület használatában meghagyni, az elvett földeket pedig nekünk kegyesen visszaadni. A mely kegyességeért felséged hosszú és zavartalan uralkodásáért mindennapi szent misékben fohászkodva és Istent szüntelenül kérve, elhalunk. Felségednek örökké híű alattvalói, az egész püspöki városnak Mohácsnak lakói».

Ezt az instanciát Wáll László nótárius és Csellei Márkó viczebiró Szegszárdra a *postaházhoz* vitték és onnét azonnal «Fölséges császárhoz második Józsefhez Bécsben expedíaltatott.»

Ezen kérvényre Pozsonyból a helytartótanáctól május 26-ról keltezett intimatum érkezett a vármegyéhez, a melyet

Sauska Ferencz szolgabíró közölt a várossal, s a mely intimatumot szó szerint beiktattak az 1775-ik évi június 29-én tartott szesszió jegyzőkönyvébe és pedig először az eredeti latin, utána pedig magyar szövegben.

A leirat rendelkező része így hangzott: «Melyet ugyan fönt titulált Uraságítoknak Fölsíges Királyunk és Császárunknak parancsolattýából közli ezen Fölsíges Heltartó Tanács, hogy előlhozott panaszokat, uraság székin az ő folytyával és módjával cikkelek szerént és nékik az panaszosoknak elrendelendő Vármegye Fiscalisának elegendő assistentiájával meghallgatván fölvegyék és végezzék és rendellyék, az után pedig azon munkát Szedria által megvizsgálván egész Processusnak folytatásával nékünk fölküldeni tudgyák. Adatott Fölsíges Heltartó Magyar Tanácsbúl Posonba. Die 26. May 1775. Fönt titulált Uraságítoknak

ALBERT HERCZEG m. p.

Jóakaró tisztségünkre készek:

SKERLEcz FERENCZ m. p.

BOROS LAJOS m. p.

Ennek fölolvása után elhatározták, hogy ... «a beadott instantiának folytatására Pécsen egy advocatust, másikat pediglen Pesten kell keresni.»

1775. július 23-án kérvényt küldenek a püspökhöz, hogy ... «Uraság széke mennél hamarabb tartassék.» A mely kérvényben előre bocsátván, hogy *évek óta* sürűen beadott kérvényeikre semmi orvoslást sem kaptak, mert az uraság széke panaszkérvényeiket soha elő sem vette, következőkép folytatják: ... «Azért is méltó alázatossággal Excellentiádnak először is lábaihoz borulunk, szenteséges kezeit csokollyuk s követyük (mivel ennyi Instantiánkban sok sérelmeinknek kinyilatkoztatásira semmi orvoslás az Méltóságos Uraság székitől nem tétetett) kéntelenítettünk sérelmeinknek orvoslását ő Felségének kegyes Trónussa előtt keresni» ... stb.

Ugyanezen gyűlésben név szerint a holdankinti mennyiség kitüntetésével elősorolvák azok, a kiknek földjét elvették és a kölkedieknek vagy lancsukiaknak adták. És pedig olyan, a kinek földjét a kölkedieknek adták, volt 26 egyén, a föld mennyisége pedig 87 hold; a kiknek pedig a jenyei diverticulumban volt földjeit vette el a prefektus, följegyeztek 13 egyént, a föld mennyisége 55 hold ...

1775. december 4-én tartott ülésben ... «mivel Ur székit az Méltóságos Uraság tartani nem akar, a Fölsíges Királyné Asszony-

hoz ismét alázatos Instantia expediáltatott», melynek latin szövegét egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe beiktatták. Ezen felségfolyamodványban egész röviden, csupán azért esedeznek, hogy az uraságot az uri szék mielőbbi megtartására és a megyét ügyük megvizsgálására utasítani kegyeskedjék.

1776. januárius 22-én tizenkét pontban állapítják meg a panaszokat és sérelmeket, melyek orvoslását az uri szék előtt kérelmezni óhajtják. Ezen kérvényben a már ismert nagyobb sérelmeken kívül aprólékosabb panaszokkal is előhozakodnak, pl. hogy a borbéli dézsma-szedésnél kettős költséget okoznak, először fűzérellek, aztán egy hónappal később szedik; hogy a mértékek, u. m. akók, csöbrök, fertályok, pintek nagyobbak, — «mintsem országtul rendeltetett»; hogy a kinek jó bora van, a dézsmán felül is vesznek tőle és a többletért rosszat adnak neki vissza, vagyis jogtalanul kicserélik; — hogy a városiak nem kapnak elegendő házhelyeket; — hogy törvény ellenére... «a Cselei hidnál egész Esztendő által az Görögöknek bort árulni árendában kárunkra enged»; — hogy Vránovits József tiszttartó bennünket, főképen város biráját és Eskütyeit, attával, Teremtettével, csinyálom Annja lelkével káromolni szokott, ökröknek, szamaraknak, gazembereknek, Lirom-lárom, vagy... embereknek, Ilunczfutoknak nevezni és szidalmazni, ha valaki Panaszra megy hozzá, verésekkel fenyegeti, sőt meg is vereti sokszor minden ok nélkül»... stb.

Az uri széket 1776. január 24-én meg is tartották végre, Tettes Kruspér Pál, Camaralis Administratorának elnöklete alatt, a folyamodvány pontjait és az intimátumot elolvasták, de érdemileg nem intézkedtek, hanem a tárgyalást ismét elhalasztották.

Ily körülmények között a végsőhöz folyamodott a város közönsége és elhatározta, hogy *deputátusokat* küld Bécsbe és Pozsonyba.

Az 1776. január 28-án tartott ülés jegyzőkönyvének 4. pontja szerint... «Elválasztatott városunk Notáriusa, Nemes és Nemzetes Wáll László, öreg Czirom Ferencz és ezeknek szolgálattýára rendeltetik Constánczi József».

Az 5. pont szerint: «Teljes Hatalom és Plenipotencia adatik eő Kegyelmeknek, hogy mind Eő Felsége, Királyné Asszonyunk előtt, mind pediglen az Főlséges Kamara előtt az dolgot (mint legjobban tudgyák, és Isten tudni adta és tanította) folytassák, az költség pedig város cassájából adattassék».

A küldöttek február 6-ik napján indultak el Bécsbe.

1777. december 9-iki közgyűlés 3. pontja alatt ismét kiküldötték Bécsbe deputátusoknak Trukli Fülöp birót, Wáll László jegyzőt és Pója Jánost. Költségre pedig a jobb gazdák nyomban összeadtak 42 forint 76 krajczárt.

1778. június 8-án ismét könyörgő levelet küldenek az ürese-
désben levő püspöki szék direktorához, Frank Gáborhoz Zomborba,
a melyben felettébb nagy elkeseredéssel panaszojják föl ismét
sérrelmeiket és esedeznek orvoslásért.

Ezen időre esik ő felsége dicsően uralkodó Mária Teréziának
azon intézkedése, hogy az egész országba bizottságot küldött ki,
a melynek feladata volt mindenütt az urbéri viszonyokat, az ugy-
nevezett *urbáriumok* megalkotásával rendezni; célja lévén ez intéz-
kedésnek főképen az, hogy a jobbágyságot a földesuraságok
zsarnoksága ellen lehetőleg megoltalmazza.

Mohácsra nézve ily *urbárium* nem készült, mivelhogy Mohács
lakosságának urbéres viszonya egészen különleges természetű volt,
mely egyenesen királyi intézvényekkel (rezolúciókkal) rendeztetett,
s ez a különlegessége az általános szabályok szerint összeállított
sablonos *urbárium* megalkotását egyszerűen kizárta és feles-
legessé tette.

Ugyanezen évben ugyan szükségesnek látta ő felsége kegyel-
mes királyi parancscsal a pécsi püspök zsarolásának ujolag gátat
vetni; — de azért a panaszok meg nem szüntek és a küzdelem
tovább folyt.

Igy olvassuk pl. az 1786. február 5-iki ülés jegyzőkönyvében,
hogy Tanyi Zsigmond pécsi ügyvédnek 100 forintot utalványoz-
nak, hogy Budára fölmenjen és a per ügyében kellőleg informáljon.

1786. márczius 12-iki ülésben ... A perben való fölvilágosi-
tások megadhatása céljából a vármegyei törvényszékhez deputá-
tusoknak kineveztetnek: Czirom Ferencz, Poján János, Males Andria,
Rab Ferencz.

1788. május 23-án kinevezik Kovácsics János birót a fiskális
mellé deputátusnak ... «ki is örömet magára föl vállalta, állítván,
hogy ő a fölséges Consiliumnál levő protokollistától a valóságos
privilegiumnak párját kikérvén, magával minden bizonynyal el
is hozza ...»

1788. november 16-án teljhatalmat adnak Kovácsics János
birónak és Kovács István nótáriusnak, a kiket az uri székhez

deputátusoknak választottak, hatalmat adván még arra is, hogy szükség esetén advokátust fogadhassanak.

1789. évi július 29-iki jegyzőkönyvben a következő végzést olvassuk: «Tapasztaljuk naponkint, hogy a Méltóságos Uraság által mind egyaránt szorongattatunk, és sehonnét semmi orvoslást nem látunk, a végett eltökéllyett szándékunk az, hogy városunkból városunknak közjávára folyamatban levő processusnak sürgetése végett rendeltetnek követeknek Kovácsics János város bírāja és Bali Miklós városi Köz Ember, hogy Eők városunknak Köz Hasznára az *Agens* urral egy alázatos instantiát föltétetvén, az Főlséges Consiliumnak be adván, régen óhajtott káros Processunknak vége szakasztása és már teljességgel egyszer elvégzése végett»...

Látnivaló ebből, hogy már elődeink is felettebb megunták az örökös perlekedést és minden áron óhajtottak már végleges megoldást.

Ez azonban az *éremnek* csak az *egyik oldala*.

Mert a mily sűrű és szakadatlan volt a panasza a város lakosságának püspöki földesura ellen, épugy nem ritkán panaszkodott a földesur is Mohács lakossága ellen; csakhogy ő persze az *uri széknél* és a *vármegyénél* panaszával jóval gyorsabban és sikeresebben érte célját.

Igy pl. 1791. évi január 24-én a pécsi püspök két panaszlevéllel lép a vármegye elé a *mohácsiak* ellen az ezek által elkövetett számtalan hatalmaskodások, kártételek és foglalások miatt. Az akkori vármegye — mint már eddig is láthattuk és még látni fogjuk — nem valami jóindulattal volt Mohács városa iránt és így a legnagyobb készséggel sietett a püspök kérésének eleget tenni. Kiküldötte Dezsritzky (Ország) István táblabíró, Pákozdy László alügyészt és Bésán Jánost a helyszínére, hogy megejtsék a vizsgálatot, azzal, hogy polgári uton tiltakozzanak a mohácsiak ellen, a lázongás vezetőit fogják el és állítsák törvény elé. Utasította továbbá ugyanezeket, hogy az urbéri perből készítsenek kivonatot, hogy az a helytartótanácsához felterjeszthető legyen. Bóda József táblabíró pedig ugyancsak utasították, mint az urbéri ügyben legutóbb kiküldöttet, hogy tapasztalatairól tegyen jelentést; ezt is hihetőleg a helytartótanácsához akarták küldeni. Ugyancsak megtette a vármegye a püspök második kérelme alapján azt is, hogy Tanyit, ki a mohácsiak hivatalos védője volt, ezen állásától fölmentette és helyette Pákozdyt nevezte ki, tehát ugyanazt, a ki ellenük a vizsgálatot teljesítette.

Hogy milyen lehetett ily körülmények között a jelentés, melyet a küldöttség 1791. márczius 30-án a közgyűlésnek tett, elképzelhető abból, hogy a vármegye a jelentést a helytartótanács-hoz felterjesztendőnek véleményezte, s minthogy Bosnyák János, Mohács város akkori birája, előterjesztésében sérelmes kifejezésekkel élt, ellene a fiskális akciózt rendelte el.

Meg voltak győződve a vármegyén, hogy a helytartótanács már most bizonyosan el fogja utasítani a mohácsiakat panaszaikkal és kérelmükkel; sőt úgy látszik, Mohács maga is önbizalmát veszítve, csüggedni kezdett, mert 1791. évi május 5-én azt a kétségeesett kérelmet intézte a vármegyéhez, hogy urbéri perüket vegyék ki az uri szék kezéből, melyben nincsen semmi bizodalruk és vegye ez ügyet a vármegye kezébe.

Szerencsére nem úgy történt. A helytartótanács ezuttal ismét meglepetést szerzett a vármegyének, mert 1792. évi január 10-én kelt leirat szerint gróf Brunzwich Józsefet küldötte ki királyi kommisszáriusnak a mohácsiak ügyében. A kiküldött valószínűleg nem fogadta el a megbizatást, mert nemsokára Bachó János, Krassó-megye főispánját látjuk Mohácson, mint királyi biztost szerepelni.

A vármegyének ez a dolog eleintén sehogy sem tetszett. Először azt kívánta a helytartótanácsból, hogy Bachó királyi biztos jogköre csak a vizsgálatra, s ne egyuttal a bíraskodásra is szoritkozzék, vagy pedig, minthogy a főispán e dologgal bibelődni nem ér rá, nevezzék ki Bachót helyettes főispánnak. Csakhamar azonban megnyugodott a vármegye, sőt 1792. évi április 18-án elrendelte, hogy Boda táblabíró azon dolgozatot, melyet a mohácsi urbéri ügy állásáról a vármegye megbizásából készített, Bachónak adja át. Október 24. pedig belenyugszik abba is, hogy Bachó továbbra is maga mellett tartsa Madarász József megyei hivatalnokot.

Ekként a peres felek részéről előterjesztett adatokból és bizonyítékokból, valamint a hosszas és alapos vizsgálat alapján tisztázódván az ügy, végre ő felsége Ferencz király 41 pontban összefoglalva meghozta ítéletét és ezen királyi elhatározást a magyar királyi helytartótanács 1795. évi deczember 15-én kelt rendeletével azon utasítással adja ki Bachó királyi biztosnak, hogy az ezen 41 pontban egybefoglalt királyi ítéletet Mohácson hajtsa végre.

Ezen kegyelmes királyi ítélet (rezoluczió) kiterjeszkedett a mohácsiak által fölhozott összes panaszokra s a mennyiben azokat

alaposaknak és jogosultaknak találta, mindegyikre kimondta ítéletileg a megfelelő orvoslást. A főbb — különösen az urbéri viszonyt tisztázó — pontjai a következők:

Azon beigazolt panasz folytán, hogy az uraság az 1747-iki rezolúció ellenére az őt illető 60 kaszás rétet foglalásokkal nagyobbította; *rendeli*: hogy 60 kaszás rét mérnökileg kihasíttassék és a foglalások a városnak visszaadassanak.

Azon vád folytán, hogy az uradalom a szigeti erdei legelőt és a faizást idegeneknek kibérli; *rendeli*: ... hogy a szigeti erdei legeltetés és faizás kibérlése az 1747. évi királyi leirat szerint tilalmas lévén, ettől az uradalom eltiltandó és a község a nyert legeltetési bérért kárpótlandó; a szigeti erdők pedig, kivéve azon szükségletet, melyre az uradalom halastavai miatt szorult és melyért a kérdéses erdei terület *egy hatodrésze* kihasítandó, a községnek magánhasználatába adandók át, mégis úgy, hogy a felügyeletet az uradalom gyakorolja. Ellenben a bácsfalvai erdő az uradalom kizárólagos használatába bocsájtandó. A makkoltatást illetőleg pedig a község fizessen évenként bizonyos bért, melynek összege a végrehajtáskor szakértők által kitudandó.

Ismerjük a város azon panaszát is, hogy az 1747. évi királyi rezolúcióban az uradalomnak megítélt 100 mérő zab elvetéséhez szükségelt földeken kívül, ugyancsak az uradalom más szántóföldeket is elfoglalt; erre vonatkozólag az ítélet *rendeli*: ... hogy az uradalom, mint rosszhiszemű birtokos ezen teljesen igazságos kérelemhez képest a községet kárpótolni köteles.

Azon panasz következtében pedig, hogy az uradalom a mohácsi határból nagyobb mennyiséget elfoglalván, a szomszéd Lancsuk és Kölked községekhez csatolta, *rendeli*: ... hogy új határjárás által a határ biztosan megállapítandó és az uradalom által elfoglalt Jenői pusztá a mohácsi közönségnek visszaadandó

A bor és termények összehordása körüli felpanaszolt visszaélések megszüntetése czéljából *rendeli*: ... hogy az uradalom ezen eljárása jogosságát nem igazolhatván, mennyiben a jelenlegi püspök alatt ilyes tulkapások történtek, a község kárpótolandó; az előbbi püspököket illetőleg pedig e község kártalanításának érvényesítése végett az örökösökhöz utalandó; minden esetben pedig a püspök ilyes hason zsarolásoktól szigoruan eltiltandó.

Tudjuk azt is, hogy a mohácsiak panaszképen előterjesztették, miszerint az uradalom a mohácsi területre szomszédos püspöki

uradalmi helyekből legeltetésre marhákat hajt; az ítélet *rendeli*: . . . hogy legmagasb királyi parancsra az uradalom ettől eltiltassék és a községnek megengedtetik hason esetekben mérsékelt taxát szedni.¹

A mikor Bachó királyi biztos 1796. évi április hó 19-én Mohácson a kegyelmes királyi határozatok végrehajtása céljából megjelent, ott mindkét félnél azt az erős óhajt tapasztalta, hogy ezt a hosszas áldatlan pereskedést végre valami uton-módon véglegesen szeretnék megoldani és befejezni; mert a püspök is, Mohács város közönsége is teljesen beleuntak már a szakadatlan törvénykezésbe. S így Krassómegye főispánja, Bachó királyi biztos, a helyett hogy a 41 pont végrehajtásának kellemetlen feladatát kellett volna teljesítenie, még 1796. évi május 24-én mindkét peres fél hozzájárulásával az összes peres viszonyok rendezését tárgyzó *szerződésszerű* barátságos egyezséget hozott létre, melyet *transactiónak* neveztek el, s a melylyel a nehéz és hosszas küzdelemnek egyszersmindenkorra és örökre véget akartak vetni. — «Quin potius demisse censeam, sortem et conditionem ipsorum (t. i. Oppidanorum), si non ex alio, eo saltem ex respectu, quod hac ratione negotium isthoc finaliter tandem, et pro omni tempore firmiter superatum videatur, feliciorem redditam» — írja a királyi biztos kísérfő jelentésében.

A *transactio*, vagyis a szerződésszerű barátságos egyezés természetesen a többször említett 41 pontból álló kegyelmes királyi határozatok alapján és szellemében készült; csak hogy — mint barátságos egyezés, a melynél tehát mindkét fél bizonyos foku engedékenységet tanusított — emezeknél jóval enyhébb rendelkezéseket tartalmaz.

Látnivaló az az imitt bemutatandó 2. és 3. pontból, melyek a következőképen hangzanak magyar fordításban:

2. «Hogy vidékiek, vagy egész községek, vagy csak egyesek a szigetből nyerendő faizás, legeltetés, kaszálás és nádlás javadalmából egyszerűen kizáratván, ezen javadalmak haszonélvezete sem bérbe nem adható, sem bármely czim alatt említett idegeknek akár az uradalom, akár a városiak által át nem engedhető.»

¹ Itt csak azokat a pontokat soroltam föl, a melyek az eddig előadottakból ismeretes panaszokra és sérelmekre vonatkoznak. A 41 pontból álló királyi ítélet, valamint az ebből keletkezett *transactio* és egyéb okmányok teljes szövegükben a pécsi királyi törvényszéknél 1999/polg 1872. sz. a. iktatott periratoknál találhatók.

3. «Valamint a püspöki urodalom azon teljes tulajdoni jognál fogva, melyet mint földesuraság az egész mohácsi területen, tehát a szigeten is élvez, említett javadalmakat, ugymint faizást, legeltetést és nádlást, s ezek használatát az egész szigeten és pedig a faizási javadalom használatát egyedül *saját mohácsi szükségletére*, ide értve a mohácsi tégláégető kemenczét is; a legeltetésre nézve szinte csak *saját allodialis marháira* mind a szigeten, mind ezen kívül saját juhászatára is kiterjesztve, mely legközelebb Mohácsról Lancsukra helyezettett át, magának továbbra is sértetlenül fenntartja: úgy a mezővárosi közönség is a fentebbi javadalmak háborítlan használatában és élvezetében *az egész szigetre* és többi saját területökre nézve meghagyatnak és jövőendőre nézve is mindég megmaradnak.»

Ezen kívül a transactio természetesen a földesuraság és Mohács város közönsége közt eddig fennállott és részben privilegiumokon, részben királyi intézkedéseken alapuló összes egyéb jogviszonyok meghatározását és végleges rendezését is felölelte; így pl. a husvágási, bormérési jogot, az országos és hetivásárok jövedelmére vonatkozó jogot, a házhelyek kiosztására, határrendezésre vonatkozó intézkedéseket stb. . .

A transactiot aztán a királyi biztos jóváhagyás céljából fölterjesztette a helytartótanácshoz kimerítő jelentése kíséretében, mely jelentésében beszámol küldetéséről és feladatáról, megokolja és magyarázatát adja az egyezség létrejöttének; kérvén eljárásának és a transactionnak jóváhagyását már azon okból is, mert — mint a fentebbi latin idézetben mondja — ily módon a lakosság sorsa és állapota is boldogabb lesz, hogy ez az ügy végre véglegesen és mindenkorra végérvényesen megoldatott és befejeztetett.

Ugy látszott, hogy ezt a célt a transactio megkötésével csakugyan elérték, mert egy ideig béke és nyugalom uralkodik városunkban.

Azonban a béke nem volt igazi béke, inkább csak — *fegyverszünet*.

Mert már az 1810. évi július 19-én tartott ülés jegyzőkönyvében a következőket olvassuk: «Minthogy a m. uraság Eő Felségétől kegyesen kiadott Resolutionkat és az M. Uraság és Város között tétetett transactionkat fölbontani és semmivé tenni iparkodik, a mikor T. Inspector Ur a Tanácsosokat maga eleibe kihivatván

azt mondta: az Transactio az M. Uraságnak nagy kárára vagyon, az meg nem állhat; majd az M. Püspök másképp intézi azt, — ezen rettentő szavaira és más Jussainkat sértő cselekedeteire mi Tanácsot adnak Hatvanos Urak.»

Végeztetett:

«Az m. Uraság most is már Jussainkon sérteni akar nekünk, pedig holtunk után azokat, a kik az Jussainkról ennyit sem tudnak, egészen könnyen kiforgatja; azért minyájan akarunk eltökélt szándékkal, hogy *szabadságot* keressünk, nem kimélvén semmi költséget, mely által Városunk *szabad városra* fölemeltessék» ... stb.

Ime tehát 14 év múlva az *uradalmi* inspektort már feszélyezte a transactio és szabadulni óhajtott tőle.

Majd később meg a *város közönsége* folyamodott ellene 1821-ben, azt praetendálván, hogy a *transactio álnokság és erőszak szüleménye lévén*, legfelsőbb helyen semmisnek deklaráltassék. Ezt megelőzőleg már 1820. április 28-án ismét bíró és jegyző deputatusoknak Bécsbe kiküldetnek.» (16. sz.)

1821. január 21-én ... «Minthogy a budai Agenstől arról értesültek, hogy ügyük Bécsbe küldetett, Klombauer Mihály bíró és Bedőts János jegyző utasíttatnak, hogy sürgősen utazzanak föl Bécsbe. (25. sz.)

1821. márczius 2-án: A peres ügyben fiskális felfogadását elhatározzák. (42. szám.)

Ime tehát a ... *véglegesen és minden időkre végérvényesen megoldott ügy* felett 25 év után már ismét teljes erejével foly az ellenséges küzdelem és pereskedés.

Ugy látszik azonban, hogy már Király József püspökségének végső éveiben, de főképen a halhatatlan emlékü, jóságos szivü Szepessy püspök alatt az uradalmi tiszti székekbe is más emberek és más szellemek vonultak be, mert a nagy hevességgel megkezdett küzdelmek folytatását nem látjuk, sőt az ez időből való jegyzőkönyvek arról tanuskodnak, hogy a város közönsége a legnagyobb hálával, tisztelettel és szeretettel viszonzta Szepessy püspöknek atyai jóságát.

Pl. az 1833. évi június 28-án elhatározza a város képviselte, hogy Szepessynek mellképét 50 forint költséggel megfesteti ... «hogy némelyképen iránta hálaadók lehessünk».

Az 1838. július 18-án tartott ülés jegyzőkönyvének 1. pontja alatt ezeket olvassuk: «Elöl ülő Bíró úr azon sajnós és valóban szomorú esetet, melyet nekünk Eő Excellentiájának, a mi kegyes földes Urunknak, e napokban történt hirtelen halála okozott, elől adván...» stb.

A földesuraság és a város közönsége között kifejlődött eme benső szeretetteljes viszony egyrészt, másrészt pedig, mert a város közönségét ez időtájt Mohács fejlődése történetében felettébb nagy jelentőségű terv, a városi közigazgatás *rendezése* foglalkoztatta; — az urbéres jogviszony fölött megindult újabbi küzdelem megszűnt. Majd az 1836. évi urbéri törvény, később pedig a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében alkotott dicső 1848-iki törvények, melyek a legalsóbb milliók vállairól százados terheket emeltek le, s ugyanakkor századokon át érvényben volt jogállapotokat törültek el, a mikor az *urbéri viszonyt megszüntették*; végre az 1853-iki császári nyílt parancs az urbéri viszony tekintetében egészen más irányba terelték az ügyet és a rendezkedéshez újabb jogcímet és alapot jelöltek ki. Most már arról kellett a földesurnak Mohács város közönségével értekeznie, hogy mikép tisztázzák a *tulajdoni* jogot, vagyis az eddig közösen használt legelőt és erdőt, mi módon különítsék el és osszák föl maguk között *tulajdonjogilag*.

Az uraság már 1841. évben megtette a kezdő lépést. A szeptember 27-iki közgyűlésen ugyanis előterjesztik... «hogy a földesuraság a legelőt el akarja különíteni; minden telek után ajál 30 holdat». A város nem fogadja el az ajánlatot.

1841. deczember 27-én 51. szám alatt bejelentik, hogy az uradalom a legelő-elkülönzés céljából pert indított, a mely bejelentést a képviselő testület tudomásul vett.

Tíz évi csend és szünetelés után Scytovszky herczeg-érsek, pécsi püspöki helytartó ismét közeledik és kísérletet tesz a békés megegyezésre. Ugyanis 1851. július 13-án 384. számú jegyzőkönyv szerint:... «Tárgyalás alá vétetvén Horváth János, pécsi püspöki uradalmi praefectus Ur levelének tartalma, mely szerint Primás és pécsi püspöki Helytartó Ó Herczagsége, a mohácsi községgel fennforgó legelő-elkülönítési perét barátságos egyezés által megszüntetni olykép hajlandónak lenni állittatik, ha ebben a mohácsi lakosság nagyobb részének megegyezéséről hiteles bizonyítvány által biztosittatik; minek következtében

Határozlatott:

Jóllehet a gazdasági választottságnak, mint az egész városi község képviselőjének nemcsak többsége, hanem általános száma az urodalomnak legelő-elkülönítési *jogát soha el nem ismeri*, mindazonáltal mégis magán birtokbeli nagyobb haszonvétel reménye és minden egyes lakosnak legelő haszonvételi jogában leendő részesítés tekintetéből a kérdéses legelői, s illetőleg szigeti birtok-elkülönítési perles kérdésnek barátságos egyezség általi megszüntetésétől nem idegen. Mely tárgyban alaposabb határozat hozatalához az urodalomnak azon előterjesztése kívántatván: a szigetnek melyik részében és *mennyit kíván* egész követelésének, u. m. Rét, erdő, legelő, halászati és vadászati jogának egy tömegbeni kielégítésére? Erről adandó nyilatkozat végett a T. urodalom jelen jegyzőkönyvi kivonatnak közlése által felkérteni rendeltetik.»

Ez a jegyzőkönyv mutatja, hogy a barátságos megegyezésnek lehetősége a két fél között szinte a priori ki volt zárva, olyannyira áthidalhatatlanul *rideg elvi ellentét* forgott fenn köztük.

Az uraság le is vonta ennek a rideg elvi ellentétnek a következményét és — *perell*.

1858. január 8-án (12. sz.) közli a polgármester a császári királyi pécsi urbéri törvényszéknek 1857. évi október hó 5-én kelt 830. számú ítéletét, melyben a püspök felperességének *helyt ad* (felperesi minőségét megállapítja). *Végzés:*... «Nem annyira a legelő és erdő elkülönítése, mint a képviselőség által *elbuen elfogadottra* nézve, mint az urodalmi földek tagosítása miatt a közlött és a városi községre nézve sérelmesnek vélt ítélet a nagytekintetű cs. kir. sopronyi főtörvényszékhez *fellebbezése* elhatároztatik és eszközléseért Reder ügyvéd ur felkéretik»...

Reder február 21-én lemond. Ekkor megválasztják Hatos Gusztáv ügyvédet *városi jogképviselői* hivatalra és vele 300 forint évi fizetés, ingyenes utazás és napi díjak kikötése mellett szerződést köt a város. 156. sz. határozattal ezt a fizetést 600 forintra emelik föl azon okból... «mert a város jogai részint királyi rendelvényekben és ezek folytában kiküldött királyi biztosok előtt kötött *egyezségekben* és királyi *biztosi jelentésekben*, részint lefolyt több rendbeli urbéri perekben alapulván, ezen irományhalmazattal való megismerkedés sok időt és fáradságot igényel»... stb.

1865. január 20-án (29. szám.) A legelő-elkülönbzési perhez 35 tagból álló urbéri bizottmányt választanak Stájevits Pál elnöklése alatt és ezt teljhatalommal ruházzák föl.

Végre Kovács Zsigmond püspök 1999/polg. 1872. szám alatt beadja keresetét a pécsi kir. törvényszékhez, mint urbéri bírósághoz és a törvényszék a keresetre beadott ellenirat, válasz és viszonzválasz beérkezése és mérlegelése után a rendezési perben 7958/polg. 874. szám alatt meghozza ítéletét, melyben az alperes község által a védelem során kidomborított történelmi fejlődésnek, a királyi rezolúcióknak és a transactionnak figyelmen kívül hagyása mellett és felperes püspöknek érveléseit elfogadva, tisztán az urbériség rendezésére alkotott legujabb tételes törvények szabványai alapján kimondja, hogy:

1. A szigeten magánosok birtokában levő (részint telekkönyvezett, részint telekkönyvezetlen) területből $5649\frac{29}{100}$ hold *foglalás* s mint ilyen *«a felosztás alá eső közösbe visszaitéltetik.»*

2. A legelő- és erdőilletmény kiadása kulcsául *a felperesileg tervezett képzeleti telkek alakítása biróilag elfogadtatik.*

Megállapított pedig az *urbéri birtokmennyiségnek* megfelelően $307\frac{1}{4}$ képzeleti telek, ehhez a lelkészek és tanítók járandósága fejében adtak $9\frac{3}{4}$ telket s így a legelő- és erdőilletmény kiadásának alapjául $316\frac{3}{4}$ képzeleti telek szolgált.

Megítélt pedig a törvényszék minden képzeleti egész telek után *legelőilletmény fejében* 1200 □-öles 19 holdat (a városi részen $5\frac{14}{100}$, a szigeti oldalon $13\frac{86}{100}$ holdat), *erdőilletmény* fejében pedig $4\frac{1}{2}$ holdat; természetesen a magánosok által történt *foglalások beszámításával.*

Ez az utóbbi föltétel volt körülbelül főoka annak, hogy az 1874. évben hozott és most ismertetett ítéletnek végrehajtása csak 1884—1886. években volt foganatosítható.

Hogy t. i. a foglalások az egyesek illetményébe beszámíthatók, illetve azok illetményéből levonhatók legyenek, föltétlenül szükségessé vált a nyert közös legelőilletménynek *egyénekenkénti felosztása.*

Ez a fölmérési munkálat pedig a sokféle ellentétes érdekek, a rendezetlen jogviszonyok és a felosztandó terület talajviszonyainak nagy különbözősége miatt felettébb lassan haladhatott előre; s így történt, hogy az urbéri ítéletnek birói végrehajtása tényleg csak 1884—1886. években foganatosított.

S ezzel végleges befejezést nyert városunknak ez a több, mint másfél százados heves küzdelme.

Konstatálnom kell, mint történelmi tény, azon körülményt, hogy városunk urbéri tekintetben teljesen azonos elbánásban részesült, mint az összes egyéb *rendes és közönséges urbéres községek*, a mely körülmény az e téren a múlt században őseink által kivívott jogi sikerekhez képest a jogvesztés látszatát gerjeszti föl bennünk.

A történeti hűség és teljesség okáért még meg kell említenem azt is, hogy városunk földmives lakosságának egy kis töredéke az urbéri ügy illetén rendezésével elégedetlen és folytonos kísérleteket tesz, hogy ezt újból peressé tegye; semmikép sem tudván belenyugodni abba az életbölcseleti sarkigazságba, hogy: *factum infectum fieri non potest*, a megtörtént dolgot meg nem történtté változtatni nem lehet.

Nemzetgazdászati szempontból azonban megbecsülhetetlen előnyöket teremtett ez a végleges rendezkedés.

Az egykori vadon sziget, a melyet a legtöbben *senki birtokának* tekintettek s a melynek hasznát leginkább az erőszakos és a nomád életre hajló emberek vették, ma a magasabb agrikultura, a tulajdoni jog- és hitelviszonyok rendezése által úgy a köz-, valamint a magánvagyonosodás bő anyagi erőforrásává lőn. A vadállatok tanyájául szolgáló egykori sűrűségek és nádasok helyén ma okszerűen kombinált gazdaságok, barátságos szállások, bő termő gyönyörű gyümölcsösök vannak. Szóval a sziget mai képe az egykorival szembeállítva valóságos paradicsom.

Az urbéri ügy történetének keretében vázolt mezőgazdálkodás mellett a múlt században iparról alig emlékeznek meg. Az 1752-iki összeírás szerint akkor volt Mohácson kézmives: I. osztályu 9, II. osztályu 11, III. osztályu 37, tehát összesen 57. Leginkább bocskorosok, csizmadiák és fazekasok, illetve korsósok. Egyedül a selyemgubók tenyésztését gyakorolták nagyobb mérvben — mint azt a jegyzőkönyvi följegyzésekből olvashatjuk — már a múlt század végén. Ez egyébként még ezen század közepe felé is virágzott; főapostola volt Hermann (később Uray) János főorvos. A selymészet háza (nevezett főorvos tulajdona) ott állott, a hol ma Beck András háza van a Kossuth Lajos-utcában.

A lakosság számának szaporodásával, igényeinek fokozódásával, a közlekedési eszközök gyarapodásával és tökéletesbedésével

és a miveltség terjedésével együtt azonban lassan-lassan kifejlődött és mind nagyobb tért hódított városunkban az ipar és kereskedelem is, elannyira, hogy pl. ma már joggal beszélhetünk fejlett és virágzó kisiparról és kereskedelemről. Legelterjedtebb és legjövődelmesebb iparágak egyike a bocskoros ipar és mohácsi specziálítás, a «mohácsi korsósok». A mohácsi agyagkorsó nemcsak helyben és a közeli vidéken keresett ipari cikk, hanem jelentékeny kiviteli forgalomnak is örvend. Az ipar fejlesztése körül jelentős szerep jutott Mohácson a század elején a virágzó «czéheknek». A mohácsi czéhek privilégiumát Ferencz király adta meg 1821. szeptember 27-én. Aláírták Ő Felségén kívül Princeps Franciscus Koháry, C. Franciscus de Nádasd. Meghirdette a vármegyén 1822. évi október 18-ik napján Josephus Gaál de Gyulay. Ujabban pedig a helybeli *ipartestületnek* és *betegsegélyző-pénztárnak*, melyek mind a kisipar érdekeit szolgálták és szolgálják.

Ujabb időben ugyan a filloxera-vész, mely Baranya vármegyét és így városunk környékét is, ezt az elég jó módnak örvendő borvidéket, tönkretette, a lakosság általános elszegényedése folytán szinte válságba sodorta ezt a virágzásnak indult kisipart és kereskedelmet annyira, hogy szegényebb iparosaink körében már-már a nyomor ijesztő képe vigyorog, és kisebb tőkével rendelkező, vagy teljesen hitelmiveletekkel dolgozó kereskedőink sorban buknak; — azonban a szőlők felujítása városunkban és vidékén immár oly nagy méreteken foly, hogy a mezőgazdasági válság legyőzését joggal remélhetjük és evvel együtt remélhetjük kisiparunk és kereskedelmünk ujabb és tartós föllendülését is.

Iparunk és kereskedelmünk fejlődésének és életképességének természetes tényezői között szerepelnek bizonyára alkalmas közlekedési eszközeink is, nyáron át a Duna hajói, egész éven át pedig a mohács-pécsi vasut vonal, mely megnyitja az utat számunkra minden irányban; — a mely két közlekedési eszköz egyébként mezőgazdaságunkra is, különösebben pedig állattenyésztésünk és gyümölcészészetünk érdekében is felettébb áldásos.

A mohács-pécsi vasut a legrégibb vonalak egyike.

Már 1846. évi május 26-án (66. sz.) 40 részvényt jegyez a város a pécs—mohácsi vasutra. Tehát már ekkor indult meg a tervezés, a mozgalom. Valóra azonban csak 11 év multán vált, mert az első vonat 1857. évi május 2-ik napján indult.

A hajóállomás pedig régebben a város déli végén a mostani Sepázt-féle ház előtti öblözetben volt, de később a csász. kir. Dunagőzhajózási társaság megvette (kezdetben csak bérelte) a vasuti állomástól a Dunáig huzódó területet, úgy hogy azóta és mai nap is a vasut közvetlen összeköttetésben áll a hajóállomással és üzleti helyiségük egy ugyanazon épületben van.

Városunknak egyik történelmi nevezetessége az is, hogy mindig jelentékeny transzénális góczpont volt és egyike a legrégebb postaállomásoknak. Már a múlt században (1780-as években) az egyik jegyzőkönyv főlemlit bizonyos Muczina nevű mohácsi postamestert.

Közgazdaságunk, különösen a mezőgazdaság fejlődésére a már ismertetett urbéres ügyön kívül befolyással volt a *bordézsma-váltság*, melyre nézve a törvény alapján 1857. évben olykép egyezett meg városunk az uradalommal, hogy az egész szőlőterületet 12 évi egyenlő részletekben fizethető 30.000 pengő forinttal váltotta meg. Befolyással volt továbbá a mezőgazdaságról alkotott 1894. évi XII. törvénycikk, melynek alapján városunk lakossága 1894. évi december 27. napján (271. sz.) kimondotta a szabad gazdálkodás elvét és rendszerét. Ezen elhatározásával a szorosan vett mezőgazdálkodást ugyan intenzívebbé és jövedelmezőbbé tette, de a tapasztalat szerint ugyanoly mértékben ártott vele a jószágtenyésztésnek. Városunk ugyanis — mint azt az urbéres ügyből tudjuk — legelőterületeit mind fölosztotta úgy, hogy most a «Harczi zátony», «Mocskos» és «Kanda» legelő-erdőkön kívül közös legelője nincs, ezek pedig üzemtervszerűleg kezeltetvén, közös legeltetésre általában és korlátlanul föl nem használhatók. Egyuttal szervezte a város a fent hivatkozott törvény alapján a *mezei rendőrséget* és pedig 3 lovas altiszttel és 17 közrendőrrel.

Fokozta a város — mint jogi személy — vagyoni erejét a «Korona»-vendéglő hason felének és az egész «Kereszt»-vendéglőnek megvásárlása, mi által a város mindkét épületre kizárólagos tulajdoni jogot nyervén, azok kihasználása iránt korlátlanul rendelkezhetett. (1890. évi 203. sz.)

Hasonlóképen gazdasági előnyt biztosított városunk részére az italmérési jogok kártalanításáról alkotott országos törvény, a melynek alapján megkaptuk 1889. évben a 190.600 forint névértékű 4½%-os *regále-kártalanítási* kötvényt. Ezzel városunk évi költségvetésébe biztos lejáratu, minden árhullámozástól ment bevételi

összeget, 8577 forintot vehettünk föl e czimen, mely gazdálkodási tekintetből felettébb nagy előny az örökös és előre nem látható bérleti árhullámzásokkal szemben.

Nem csekély közgazdasági fontossággal bír a Dunán át a gyors és biztos átkelésnek megvalósítása és az akadálytalan közlekedés a szigeten keresztül Bácskába.

Nagyon régen belátták ezt már elődeink is.

Már 1850. évi június 29-én fölvetett képviselő testületi jegyzőkönyv (312. sz.) oly nagyszabásu tervet tárgyal, mely ma is hő óhaja városunk lakosságának. A legkomolyabb mozgalmat indította meg ugyanis már ekkor a város, hogy a dunai átkeléshez rendes, törvényes — tehát idegen forgalomra is kiterjedő — *révjogot* (jus nauti) nyerjen és hogy Mohács—Baracska közt, tehát Baranya vármegyét Bácskával összekötő *szigeti töltésut* (trajectus) létesüljön. Ez az eszme, úgy látszik, már 1848. év előtt érlelődött, de a jegyzőkönyv kifejezése szerint ... «a mult évi zavarok miatt hátráltatván, annak folytatása szükséges legyen» ... E célból Lehoczky György városi ügyész által a bécsi k. főpostai igazgatósághoz s egyuttal a közlekedési miniszteriumhoz is külön-külön kérvényt készíttettek.

A mozgalom a legjobb irányban indul és komoly, nagy méreteket ölt.

1851. február 17-én (339. sz.): Miután a révvonal alaprajzát és helyét a főbíró, mérnök és választmány megvizsgálta és *véleményezte*, határozatott: ... «figyelembe vévén a tervezett révvonalnak a mohácsi szigeten leendő fölállítása által az egész megyére, de különösen e városra háramlandó anyagi előmenetelt, gyarapodást és hasznot, ennek létrehozásához tehát huszezer napszámú kézi munkással, a hidaknak építéséhez szükséges elegendő tölgyfa-anyaggal, a révvonalnak ingyenes hellel, illetőleg a vonalban eső magánbirtokosoknak elfoglalandó tulajdonaik kárpótlásával, a töltést eszközöző munkásoknak elegendő tűzifával és a város bányájából törési ár mellett kiállitható kővel, mint ezzel teljes készséggel felajánlt segedelemmel e városi község járulni kész lévén s ezen segedelmi ajánlat elhatároztatván, erről a magas közlek. Ministerium és Cs. k. főpostaigazgatóság német nyelven tudósítandó».¹

¹ E korszakban t. i. a felettes hatóságokkal való levelezés nyelve a *német* volt; a képviselő testületi és tanácsulési jegyzőkönyveket azonban városunkban ekkor is magyarul vezették.

1851. márczius 26-án (346. sz.) újabb kérvényt küld fel a város, melyben a bátai és batinai réveknek *postai* tekintetben való czélszerűtlenségét, ellenben a tervezett mohácsi révvonalnak hasznos voltát kifejtik.

Április 16-án (358. sz.) kiküldik e czélból küldöttségképen Aidenbichler Ignác birót és Goócs József, választottsági tagot.

Junius 1-én (365. sz.) hogy azzal is elébbre vigyék ez ügyet, 300 forintos *mérnöki állást* szerveznek.

Augusztus 2-án (390. sz.) a bécsi főépítési igazgatóság arról értesíti a várost, hogy ez ügyben a helyszínére egy bizottság fog kiküldetni.

1852. évi szeptember 26-án (5. sz.) a *trajectus* (szigeti töltésut) és a törvényes alaku *révjog* ismét kéretett.

A vonatkozó okmányokból megismerjük a tervet és költségvetést is. Tervezték pedig ezen utat az 1838-iki legmagasabb árvíz felett 1½ láb emelkedéssel, koronáját 27 láb szélesre, oldalainak hajlását 4 láb magasságnál egyszeri, 7 láb magasságnál egy és félszeri, 10 láb magasságnál kétszeri magasság kinyulásával; köbmennyiségét 41.891 köbölben jelezték.

A költségvetés szerint a kiépítés került volna 179.141 forint 40 krajczárba, a fentartási költség 9565 forintba. A fölterjesztést felettébb jól és alaposan megindokolták. Az évi köveztvám-jövedelmet a költségvetés 20.000 forintban irányozta elő.

Már úgy látszott, hogy a nagyratörő mozgalmat siker koronázza, azonban minden reménykedésnek vége szakadt, a mikor 1852. évi december 13-án (21. sz.) bíró bejelenti, hogy a révvonal iránti kérelmével a várost elutasították.

Ez az eszme aztán hosszú időre elnémult, míg végre egyik részében ismét föllelevenítették 1887. évben.

Úgyanis 1887. évi augusztus 4-én (140. sz.) Stájevits János bíró indítványozza, hogy a város szerezzé meg a *révjogot*, és pedig *gőzkomppal* leendő közlekedés mellett. Az indítványt a közgyűlés egyhangulag elfogadja és annak érdemleges tárgyalását a szeptember 22-iki gyűlésre kitűzi.

Tehát ez a felettébb üdvös eszme, mely csak 1894-ben lett valósággá, már ez évben, 1887-ben került felszínre.

A gőzkomp létesítése mezőgazdasági érdekből és közforgalmi tekintetben Mohács város fejlődéstörténetében nagy jelentőségű esemény. Mohács város mezőgazdálkodásának sulya a mohácsi

szigetben van, a hol a püspöki pusztával együtt több, mint 19.000 katasztrális hold tartozik a mohácsi határhoz, melyből kisgazdák tulajdonát képezi mintegy 13.000 katasztrális hold. Kivált azon idő óta, hogy az urbéri rendezés megtörtént, a sziget felosztott és a magasabb agrikultura folytán a nagyrészt parlagon hevert legelő-területek rendszeres gazdálkodás tárgyává lettek: a sziget lett tulajdonképeni anyagi erőforrásává a mohácsi lakosoknak.

A közlekedési eszközök fogyatékosága miatt pedig ez a sziget sokszor szinte hozzáférhetetlen volt, pl. magas vizállás vagy szelesebb időjárás esetén; sőt a mikor a közlekedés nagyobb akadályokba nem is ütközött, csak nagyobb erőlködéssel, sok idő-fecsérléssel, igen késedelmesen történt.

A közlekedést ugyanis a gyalogosok részére magánladikosok (révészek) közvetítették, járművek és állatok szállítását pedig egyesekből alakult társulatok által beszerzett kompokkal végezték. Ezen okból és mert révjog egyáltalában nem volt, *idegenforgalomról* természetesen szó sem lehetett.

Mind kiáltóbbá vált tehát a rendszeres és gyors közlekedésnek szükségessége.

Könnyen érthető általános visszhangot keltett tehát a fent ismertetett indítvány.

A kikerülhetetlen formaságok, a módozatok megállapítása, az engedély kieszközlése, a közlekedési eszközök beszerzése azonban szinte hat évet vettek igénybe.

Nevezetesen: 1887. szeptember 22-én (147. sz.) tartott közgyűlés az indítványt és a bemutatott díjszabály-tervezetet egyhangulag elfogadta és a kérvény szerkesztésével Német Lipót képviselőt bizta meg.

1888. február 3-án (8. sz.) a miniszterium 54.552/887. számú leiratával pótlásokat kíván, a melyeket fölterjesztenek.

1888. ápril 30-án (73. sz.) a miniszter 8881/888. számú leiratával *engedélyezi a révjogot*, de csak 5 évre és az összes *mezőgazdasági átkelések vámmentesek*. A mire a képviselő testület elhatározza, hogy újból fölír, az engedélyt 15 évre kéri, mert csak így érdemes a nagy költséget megtenni; egyben a díjjegyzék kiigazítását is kérelmezi, mert hiszen a gőzkomp-közlekedés kizárólag mezőgazdasági célra szükséges és csakis az ezek után szedendő díjakból tartható fenn. A siker érdekében a bírót és Német Lipót képviselőt küldöttségkép kijelölik.

1888. június 2-án (86. sz.) a miniszter 21.884. számú leiratában kijelenti, hogy az engedélyt 10 évre megadja, de a vámdíjtételeket nem változtatja meg, hanem — ha életbe léptette a város — egy év után terjeszsen föl számadást, a miből ki fog derülni, vajjon szükséges-e valóban a vámdíjtételeket fölemelni. A képviselő testület tehát, hogy a minisztert meggyőzze, elhatározza, hogy ezen díjjegyzék mellett pályázatot hirdet, s mivel föltétlenül biztos, hogy ilyen föltételek mellett vállalkozó nem akadhat, ennek indokolásával újabbán fog kérvényezni.

1888. október 19-én (146. sz.) csakugyan bejelenti a bíró, hogy vállalkozó — a mint az előre látható és kétségtelen volt — nem akadt; mire a képviselő testület újabbán egy kellően megokolt kérvényt terjeszt föl.

1889. október 26-án (161. sz.) végre közli a bíró a miniszter 43.908/887. számú leiratát, melyben a miniszter a vámdíjtételeket a város indokolt kérelmére a következőkben állapítja meg, egyelőre csak egy évre:

1. Idegenek minden <i>terhes</i> kocsi után	30 krajczárt.
2. „ „ „ <i>üres</i> „ „	15 „
3. Helybeliek „ <i>terhes</i> „ „	20 „
4. „ „ „ <i>üres</i> „ „	10 „
5. Szarvasmarha v. ló drbja után idegenek	8 „
6. „ „ „ „ helybeliek	4 „
7. Apróbb állatok után	3 „
8. Gyalog ember	1 „
9. Egyéb czikkek métermázsánként	3 „

Ez örvendetes tudomásul vétetvén, már most a módozatról kellett gondoskodni. Ez okból kiküldik bírót a Palánka és Ilok közti *gőzrév* tanulmányozására. Az 1890. év folyamán aztán a 37., 71. és 106. számú határozatokból megtudjuk, hogy a város eredetileg *drótkötéllal* óhajtotta az átkelést és ily értelemben tett fölterjesztést. A miniszter kijelenti, hogy ő nem tesz ugyan kifogást a drótkötéllal való közlekedés ellen, de figyelmezteti a várost, hogy most már az életbeléptetés iránt az időközben alkotott 1890. évi I. t.-cz. (Az utakról és vámokról) alapján újból kell folyamodni, a mi meg is történik.

Közben értesül a város, hogy a sodronykötélen való gőzkompaté szállás legalább is 85.000 forintba kerül. Ezt a tervet tehát, mely a város viszonyai mellett kivihetetlen, elejtik. (93/891. sz.)

1893. május 26-án (108. sz.) Csöngő Mihály bíró végre értesíti a várost, hogy — a gőzkompra vonatkozó engedély leérkezvén — az életbe léptetés iránt most már mielőbb intézkedni kell; s mint-hogy a vámengedély szerint ezt a révjogot jövedelmi forrásul használni nem szabad, hanem a forgalmi felesleg kizárólag csak a vámtárgy beszerzésére és főtartására fordítható, tehát a házi kezelést határozzák el, a módokat megállapítása czéljából egy bizottságot küldvén ki. Mindezek után végre megkezdí a város a gőzkompátkelést *1894. évi május 12-én*, még pedig egyelőre a dunagőzhajózási társaságtól napi 25 forintért bérelt «Város» nevű gőzössel. (99. sz.) Majd pedig, a mikor a Nicholson W. Fülöp czégnél 20.300 forintért rendelt «Mohács—Margitta-sziget» nevű csavargőzös elkészült, a kompokat, álló hajókat, kikötő hidakat stb. a város beszerezte, 1894. évi szeptember havában saját eszközeivel és személyzetével folytatja. A beszerzési és fölszerelési költségekre 30.000 forintos kölcsönt vett föl a város, melyet az évi forgalmi jövedelemfeleslegből törleszt.

Ez óta a város méltó örömének és büszkeségének képezi kis csavargőzösünk egyik tárgyát, mely nagyobb forgalomnál két kompot huzva, egész kis falut alig 3 percz alatt szállit át a tulsó partra, s a mely a fentebb ismertetett hallatlanul alacsony vámdíjtételek mellett is évenként mintegy 10—12.000 forintnyi forgalmi bevételt eredményez.

E mellett valósággal átalakító hatással van a korábbi viszonyokhoz képest. A szigeti földek becsértékét emelte; lendületet adott az idegenforgalomnak s így közvetve előidézője bizonyos mértékben a piacz, az ipar és kereskedelem emelkedésének; végre megnyitotta és bemutatta a szigetet, mint egészségügyi tekintetből kívánatos és kellemes kiránduló helyet.

A miről tehát dicső elődeink már az ötvenes évek elején álmodoztak, felényire örvendetes valóra vált. A másik fele — a trajectus, vagyis a szigeti főközlekedési (köves) ut — az még — sajnos — ma is csak jámbor óhaj.

A vagyonkezelés tekintetéből nem kis jelentőségű szerepet játszik és mint anyagi erőnk rendezése és fokozása szintén közgazdasági tényezőt képez a *könverzió*, melynek eszméjét 1891-ik évben vetik föl. Kettős ok tette ezt szükségessé. Egyrészt, mivel a városnak 103.436 forintnyi vagy tizennégyféle különböző lejáratu és százaléku függő adóssága volt, a mi a pénzkezelés egész rendszerét már felettébb összebonyolitotta; másrészt, mert a város nem

térhetett ki bizonyos szükségszerű vételek, építkezések és alkotások elől, melyekhez nagyobb összegű kölcsönre volt szüksége. Ezt a kettős célú tartotta szem előtt az előljáróság, a mikor 1891-ik évi augusztus hó 28-án (155. szám) indítványt tesz a konvertálásra nézve. Megemlíti ezuttal, hogy a budapesti első hazai $5\frac{8}{10}\%$ mellett hajlandó 50 évi törlesztésre nagyobb kölcsönt adni 98-as árfolyamon beváltandó kötvényekben. Egyelőre a város képvisellete bizottságot küld ki a célból, hogy ez a kölcsön összegét megállapítsa és valamennyi nevesebb hazai pénzintézettel értekezzen.

Följegyzésre méltó jelenség az városunk történelmében, és itt találok épen alkalomszerűnek rámutatni, hogy nálunk minden eszme csigalépésekkel érik, s a legtöbb alkotásunknak évekre visszanyúló egész története van. Mert a legtöbb indítvány a bizottsági tárgyalások utvesztőjébe téved, a honnan sokszor ugyancsak későn tud kikeveredni, sőt akárhány képviselő testületi határozatot hoztak, mely ebből az utvesztőből soha többé elő nem került, hanem szép csendesen végkép elszunnyadt...

Ez a sors fenyegette a konvertálás eszméjét is, mert a bizottság majd két évig nem adott életjelt magáról.

Az 1893. évi előjáró-választásnál a város *Csöngő Mihály* személyében azonban egy felettebb agilis természetű *birót* kapott, a ki a város főtitkárjával, jegyzővel, pénztárossal a legteljesebb egyetértéssel látott a munkához. Csakhamar rájöttek, hogy az alkotás-vágyának egy felettebb nagy akadály áll útjában, egy valóságos kerékkötő, mely mozdulatlanságra kárhoztatja őket. Ez az akadály a városnak pénzügyi helyzete. A város a megvalósítandó alkotásokhoz nemcsak hogy nem rendelkezik pénzzel avagy pénzforrással, sőt ellenkezőleg 103.436 forintnyi függő adósság terheli, mely összeg vagy tizennégyféle természetű és nagyságú $6, 6\frac{1}{2}, 7$, sőt 8% -os különböző lejáratu apróbb összegből alakul egygyé, s mely után a város évi 6641 forint 42 krajczár kamatot fizet, a nélkül, hogy a tőkéből valamit törlesztene. Szó sem lehetett tehát addig a *sóházi telkek* megvásárlásáról, *betonfal* építéséről, *óvodák* építéséről, *szegényház*, *járványkórház* létesítéséről stb... míg ebből a nehéz pénzügyi helyzetből — mely bilincsként kötötte meg az előljáróság kezét — a kivezető utat meg nem találják. Megsürgette s illetve összehívta tehát a 155/891. számú határozattal kiküldött bizottságot, mely aztán 1893. évi márczius 3-án (55. sz.) megtette indítványát, a melyhez képest a képviselő testület a

fentebb kimutatott függő adósság konvertálására és a tervbe vett vételek és építkezések létesíthetése céljából 250.000 forint törlesztéses kölcsön fölvételét elhatározza és a továbbiakra birót és jegyzőt utasítja. Kijelenti egyben, hogy a kölcsönösszegeből 80.000 forintot a betonépítés céljára előlegez, fentartván jogát arra nézve, hogy ezt megfelelő kamataival együtt az érdekeltségtől beszedje.

A kölcsönügylet csakhamar a lehető legelőnyösebb föltételek mellett tényleg létesül is, a mennyiben a pesti magyar kereskedelmi bank 50 éves törlesztésre adott a városnak 250.000 forint kölcsönt $4\frac{85}{100}\%$ mellett 96-os árfolyamon beváltott községi kötvényekben. Vagyis kapott a város készpénzben 240.000 forintot, mely után fizet $5\frac{5}{100}$ százalékot évenként s ezzel 50 év múlva minden adósságtól szabadult.

Ezzel eltűnt az akadály, a kerékkötő, lehullt a bilincs és az alkotások egész sorozata létesül rövid pár év alatt.

A konverzionális kölcsönügynek városunk fejlődéstörténelmében tehát sokkal jelentékenyebb és fontosabb szerep jutott, mint sem azt — eszmélkedés nélkül — csak el is képzelhetnők.

Közgazdasági fejlődésünkre időnkint bénítólag hatottak egyes *elemi csapások*. Nem említem a filloxera-vészt, a mit különben futólag már érintettem, mert hiszen ez nem helyi, hanem országos jelentőségű csapás. Hanem meg kell említenem a két leghasznosabb, de bizonyos körülmények közt legkárosabb elemnek — a tűznek és a víznek — romboló, pusztító szerepét.

Mindkét elem felettébb nagy, szinte felforgató erővel jelentkezik Mohács élettörténetében.

Tűz emésztette föl városunkat 1526-ban, *tűz* pusztította el 1686-ban; mindkét alkalommal oly mértékben, hogy újra éledése szinte gondviselészerű.

Ezen két óriási tűzvész mellett apróbb tüzesetek is okoztak kisebb-nagyobb vagyoni károsodást.

Igy pl. 1812. évi július 6-án óriási vihar vonult el Mohács fölött, a mikor a villám beütött a Rókus-kápolnába és ugyanakkor a kálvinista imaházba is, melyet majdnem teljesen fölégetett.

1856. évi márczius 6-án ismét nagyobb méretű tűzvész pusztított városunkban, mely a mai Kossuth Lajos-utczát (azelőtt Német-utczát) nagyrészen elhamvasztotta. A pusztító elemnek áldozatul esett egy *középület* is, a *kórház*, mely akkor a mai Tonhauser- (Höltzl)-féle ház helyén állott.

A harmadik jelentékenyebb tüzeset 1862. évi június 12-én volt, mely egy *egész városrészt* elhamvasztott és rendkívüli intézkedéseket tett szükségessé. Nevezetesen: könyöradományok gyűjtését indították meg (Pécs házi pénztárából a gyűjtéseken felül 150 forintot adott); a Dunától 10 ölnyre ingyen házhelyeket osztott ki és adott a város a legelő-területből 10 öl széles és 20 öl hosszúságban azzal, hogy ezt kisebbíteni nem szabad; a házak előtti deszkakerítések és sövények lerombolását ezuttal szintén elrendelték, mert a tűz oltását akadályozzák . . . stb. Ez a tűzvész tehát befolyással volt a város külső alakjának szépítésére és az építkezési rendszerre.

Leginkább vette azonban igénybe anyagi erőnket és áldozatkészségünket a másik elem, a *víz*.

Városunk közvetlenül a Duna partján épülvén, a nagy előnyök mellett folytonos veszedelemnek volt kitéve.

Előnyünk a Duna folyam, mert az olcsó, könnyű közlekedés mellett a malomiparnak alkalmas eszköze és a halászat által is sokaknak nyújt kenyérkeresetet.

Ezeket az előnyöket azonban drágán fizetteti meg velünk és folytonos rettegésben tart bennünket.

Csak a följegyzésre méltó nagyobb *árvízveszélyeket* fogom elősorolni és ezzel kapcsolatosan azon alkotásokat, melyeket az önvédelem kényszere hozott létre.

Már 1802-ben folyamodik Mohács város a vármegyéhez, előterjesztvén, hogy pár évvel azelőtt a Duna elvitte a házakat és most újra kezdi: a város tehát segílyt kér a vármegyétől. (Kj. 648. lap, 1524. sz.)

Azon időkbén ugyanis a Duna partja még nem lévén kőhányás- és kőburkolattal megerősítve, a dunapart omlása végzetesen szomorú következményeket okozott. Rendszerint ugyanis mélyen a folyammeder fenekén kezdte a Duna hullámaival a partot pusztítani és rést törni a földben, a miről a parton a házban lakók semmit sem tudtak. A mikor azonban azt vették már észre, hogy . . . «sir a víz», egyszerre előállott a legnagyobb veszedelem, mert sokszor alig maradt már a parti lakosoknak annyi idejük, hogy ingóságaikat a házból kihordják és maguk is meneküljenek, mert alig pár órára a part a házzal együtt a Dunába szakadt és a habok martaléka lett. Ily módon szakadt ez időtájt két sor ház a Dunába.

Ezen a város létérdekét érintő veszedelem elhárítása céljából készséggel ajánlotta föl Mohács alkalomadtán az államnak áldozatkészségét és anyagi hozzájárulását. Így már 1820-ban a sarkantyuk felállításához 70.000 kéve vesszőt ad; 1854-ben pedig — mikor a dunai átvágás és a felső part erősítése felől folyik a tárgyalás — a város deputátusokat küld fel a helytartótanácsához és az 1853. évi december 16-án 102. szám alatt hozott határozat alapján följárulni a költségekhez 40.000 forintot pengő pénzben, a kisajátítandó földekhez pedig holdankint 20 forinttal járulni kész és az 1854. és 1855. évekre kőbányáját rendelkezésre bocsátja e célból.

Az 1858. november 26-iki (220. sz.) jegyzőkönyvből azonban megtudjuk, hogy a régi költséges tervet elejtették, és majd felényi költséggel, 63.626 forint 30 krajczárral történik a parterősítés. A város ehhez 20.000 pengő forint hozzájárulást szavaz meg.

1838. évi márczius 24-én nagy árviz sujtotta városunkat. Az április 1-én kelt jegyzőkönyv ekként írja le: ... «Az összevedült és megrongált házaknak száma kétszázhuszonhétre fölmegegyen; a kár becsültetett 39.837 forintra váltó pénzben. Ez alkalommal a víz a városházánál Liposzensics¹ cizmadia mester háza által ellenében negyedfél lábnyi töltéssel gátoltatott meg és oly magas volt, hogy azon nagyobb ladikkal bátran és akadály nélkül járhattak az emberek és itt az országuttya mellett a mondott helyen halakat is fogtak a gyermekek; — a belső várost a lakósok különös szorgalma, mind a póstaut mellett lefolyó víztől, mind pedig a Kölked felől feltorlakodótól mentette meg».

1876-ik évi márczius 13-ának éjjele rémes éjszaka volt Mohácscon. Ezen az éjszakán szakadt be a mohács—kölkedi töltés és a ronda vizár nemcsak a legelőt és földeket öntette el, de iszonyatos tömegben tört be a városba is, a mélyebben fekvő részekben közel 300 ház került vízbe, a melyek közül sok összeomlott, a többi pedig erősen megrongálódott. A vészbizottság

¹ *Liposzensics* háza volt a fő-utcán a polgári iskolával szemben levő mai Krammer-féle ház; a városház akkor a mai *ó-városház* volt. Erdekesség kedvéért följegyzem, hogy a Liposzensics-család Mohács egyik törzsökös családja. Családi hagyomány szerint ősük közvetlenül a törökök kiűzése után Mohács város bírója volt, a ki a menekvő törököktől egy szép nőt fogott el és azt nejévé tette. Miből a szláv *lipa zsená* szavak alapján alakult a család neve Liposzensics-ra. Arra is van egyébként jel és nyom városunkban, hogy valóságos török családok meghonosodtak, s illetve katolikus magyarokká lettek. Ilyen család pl. a név után itélve: a *Karapíncsi* és *Haramza* család.

ugyan már márczius 5-én összeült és fáradhatatlanul munkálkodott éjjel-nappal, a csapást azonban nem volt képes elhárítani. A város a mentés körül kiválóan kitűnt érdemesek megjutalmazására és egyéb kikerülhetetlen költségekre 2500 forint kölcsönt vesz föl. A megalakított segélyző-bizottság pedig a terményekben szolgáltatott adományokon kívül 1125 forint pénzsegélyt oszt ki.

1883. évi január 13-án kelt 6. számú jegyzőkönyvből ugyancsak arról értesülünk, hogy az árvizveszély ismét félelmes alakban mutatkozott. A töltés több helyen átszakadt, több helyen pedig a víz a töltéstesten keresztül behatolt a városba. A veszély oly mértéket öltött, hogy rendkívüli intézkedések váltak szükségessé. Nevezetesen: az egész képviselő testület permanens segélyző-bizottsággá alakult át; — a könyöradományok gyűjtését az árvizsújtotta 5. és 6. tized kivételével az egész városban megindították nemcsak, hanem e célból még a vármegyét és miniszteriumot is megkeresték; szükség-lakásokról gondoskodtak az árvizsújtottak részére, és a közlekedés lehetővé tétele céljából csónakokat szerzett be részükre a város . . . stb. . . . stb.

1890. évben ismét nagyon fenyegetett az árvizveszély. Szeptember 17-én a vízállás 658 centiméteren volt, és *Duna-Szekcsőnél* a töltés beszakadt, a mi óriási rémületet okozott városunkban is. Mohács mégis ezuttal megmenekült a közvetlen árvizveszedelemtől, bár szigeti földjein így is sok kárt szenvedett.

Ugy látszik azonban, hogy a veszély nagyon is fenyegető, az aggodalom valóban nagyon is nagy volt. A lakosság, a társadalom — mint egy halálos veszedelemből menekülő — a veszély elmúltával szinte föllélekzett és szükségét érezte annak, hogy szabadulása fölötti örömének valamely alakban kifejezést adjon. Ezt bizonyítja az 1890. évi október 14-én tartott gyűlés 136. számú határozata, mely szerint a közgyűlés Jágics József indítványára egyhangulag köszönetet szavaz a bírónak, Novák László működő mérnöknek, a járási hatóságnak, valamint a katonai és csendőr-parancsnokságnak.

Alig lélekzett föl városunk lakossága az 1890. évi őszi fenyegető árvizveszély után, már is újból és még félelmetesebb nagyságban rémitett 1891. évi márczius 13-án és 14-én, a mikor is a jégtorlódás következtében városunk mellett oly iszonyuan duzzadt meg a víz, hogy csakhamar az árvizek sorozatában még soha elő nem fordult magasságot, 705 centimétert ért el. Ha ez a vízállás

csak kissé tartós, hasztalan lett volna az az emberi erőt szinte fölülmuló erőlködés, melyet a mocskos hullámáradattal szemben a lakosság kifejtett; hasztalan lett volna a szakértők leleményessége, a hatóságok lázas és erélyes intézkedése, az előljáróság körütekintő gondoskodása: városunkat minden eddiginél rémesebb katasztrófa sújtja.

Ezzel az ellenséggel szemben immár gyenge és tehetetlen volt az emberi elme és akarat; a város lakossága ijedten és rémüléssel gondolt a következő perczekre; a mélyebben fekvő házak lakói már butoraikat hordták magasabb, védettebb pontokra; mindenki a menekülés módzataira gondolt...

A torlódó jég toronymagasságu hegyeket alkotott, majd ijesztő zajjal omlott ismét össze. A dunapart képe még egyszerű látványosságnak is iszonyt gerjesztő volt.

Városunk végtelen szerencséjére ez a kép és ez a vizmagasság csak perczekig tartott. A megtorlódott jég a város alatt rést találva, megindult és az iszonyu jég és vizmög nyomása következtében rohamosan szaladt aláfelé, s a felduzzadt víz hirtelen — alig egy óra leforgása alatt — több mint egy méterrel alászállott. A város ismét megmenekült.

E feletti örömében a város lakossága ápril 12-én népgyűlést tartott, melyen Varga Alajos, mohácsi ügyvéd, mint elnök, nagy határu szónoklatban rajzolta a vész nagyságát és az árvízvédelem körül fáradozó tényezők páratlan érdemeit. Az ő indítványa folytán a népes gyűlés lelkes örömmel fejezte ki háláját mindezen tényezők iránt, amit is jegyzőkönyvi kivonat útján küldöttségileg hoztak valamennyinek tudomására.

Ez időtől kezdve már csak egyszer fenyegette városunkat komolyabb árvízveszedelem, 1897. évi augusztus havában. Ekkor már állott a város mentén épített betonfal s így ez oldalról a hatalmas betonfal korlátjára dőlve teljes lelki nyugalommal néztük a napról-napra, sőt óráról-óra emelkedő hatalmas vizáradatot. A víz magassága elérte a 700 czentimétert. A főveszedelem az áradás és magas vízállás tartósságában rejlett. Tudjuk, mily óriási veszedelmeket okozott ez az őszi árvíz egyes helyeken, Bécsben, Győrött s egyebütt. Városunk határa, bár a vizmagasság alig egy tenyérnyire maradt szigeti és kölkedi földtöltéseink koronáján alul, a kirendelt közmunkaerő és felfogadott földmunkások sikeres munkássága, a szakértők, a hatóságok, a vészbizottság és előljáróság

lelkes tevékenysége folytán, — ismét szerencsésen kikerülte a veszedelmet.

Látni való, hogy a szép szőke Dunában, melynek sima tükörén oly kéjes érzéssel siklunk tova csónakunkon; melynek üde habjaiban oly gyönyörrel lubiczkolunk a tikkasztó nyár hevében; mely a rajta nyüzsgő hajókkal és vigan kattogó malmaival oly varázslatos kedves képet nyújt s mely annyi jó izes lakomát ad halaival: tulajdonképen veszedelmes és félelmetes ellenséggel van dolgunk. Ugy vagyunk vele, mint az államok a békés hadi létszámmal; — sok-sok anyagi erőnket nyelték már el hullámai. Mert a mikor legcsendesebb, legbékésebb is, akkor is fölverte, készenlétben kell állanunk.

— Mert szép ez a mi szőke Dunánk! . . . szép, de veszedelmes!

Ez a sűrűn ismétlődő árvizveszély természetesen erős önvédelemre ösztönözte a várost. Különösen felettébb nagy vagyoni károsodást okozott az árviz a Margitta-sziget területén, a hol a régebben épült kisméretű töltés elégtelensége miatt a megduzzadt Duna hullámai többször betörték és nemcsak az azon évi mezőgazdasági terményeket tették tönkre, de sokszor évekre hasznavehetetlenné tettek hatalmas nagy földterületeket.

A lakosság belátta, hogy a nagy vagyoni károsodás elhárítása céljából elhatározó lépésre és anyagi áldozatokra kell magát elszánnia.

A sikeres védekezés céljából különféle kísérleteket tettek. Nevezetesen 1877. évben megalakult az egész Margitta-sziget területére kiható jog- és cselekvési körrel egy védgáttársulat, mely feladatául tűzte ki védtöltések építése, fentartása és állandó szakszerű árvédelmi intézkedései által a Margitta-sziget óriási területét (52.000 katasztrális hold) a pusztító árvizek ellen megvédelmezni. A társulat azonban roppant költséges apparátussal szervezkedett; ezért az érdekelt lakosság a társulati terhek elviselhetetlensége miatt minden lehető módot és eszközt megragadott a társulat föloszlattatása céljából, a mi sikerült is, mert ez a védgáttársulat rövid fennállás után, még mielőtt érdemleges tevékenysége ideje és alkalmá lett volna, mégis mintegy 70.000 forintnyi igazgatási költséget okozva, föloszlott.

Városunk vezérférfiai azonban a képviselő testület útján folyton tanácskoztak és keresték az alkalmas módot legalább a magunk területének (19.000 katasztrális hold) megvédésére. Az eszme

mindjobban érik, a tervek elkészülnek, míg végre 1883. évi február 15-én (10. sz.) ... «bíró felhívja a képviselő testület figyelmét arra, hogy úgy a város felőli, valamint a szigeti birtokoknak az árvíz elleni megóvása céljából végre meg kell a töltéseket csinálni» ... stb.

Elhatározza e felhívás folytán a képviselő testület, hogy a szigeti töltést megépíti, a Mohácstól Kölkedig huzódó védtöltést pedig az előbbi méretekben és magasságban kiigazíttatja és a város alatt a Sepázt-féle háztól a buda—eszéki országutig kisebb méretű körtöltést huz. (Ez utóbbi részt eddig nem foganatosították.)

S minthogy a szükségrendő terület kisajátítása barátságos egyezség útján azonnal sikerült, az építést vállalat útján nyomban foganatosították. A szigeti védtöltést Rosenfeld Simon mohácsi vállalkozó építette meg, a mely védtöltés építésének összköltsége volt Bubregli Ferencz akkori bíró számszerű összeállítása és jelentése szerint 106.295 forint 08 krajczár. A kölkedi védgát építését 27.000 forintért Blau Rezső és társai vállalták el, a mely töltésvonal azonban a fölmerült munka-többlet és különösen pedig a vele kapcsolatba hozott vízlevezetési munkálatok miatt jelentékenyen nagyobb összegbe (54.000 forintba) került.

1885. évi márczius 30-án Kardos Kálmán kormánybiztos kísérletet tesz, hogy a margitta-szigeti *védgáttársulatot* megalakítsa. A képviselő testület azonban — a multakon okulva — a társulat létesítését ellenzi és teljes erejéből küzd ellene.

Ezeket az 1883-ban kiépített töltéseket 1890. évben hidrográfiai alapon helyrehozzák és megerősítik, a mi ismét 20.644 forint költséget okozott. (24/891. sz.)

Az árvízvédelem által igényelt eme rendkívüli anyagi áldozatok némi enyhítéseül sikerült mégis kieszközölni a magas kormány-nál, hogy az a szigeti védtöltés javára évi 3128 forint 39 krajczár, a mohács—kölkedi védtöltés javára pedig évi 1477 forint 41 krajczár adóvisszatérítést engedélyezett, illetve utalványozott.

A védekezést községi alapon maga a községi elöljáróság, illetve a képviselő testület vezette; az igazgatást, pénzkezelést stb. mind a város tisztviselői és elöljárói minden külön díjazás nélkül végezték, s így a védekezés csupán dologi kiadásokat okozott. Csakis az őrök (a szigeten 3, a jobbparti töltésen 1 őr, egyenkint 200 forinttal) díjazása képezte az összes személyi, — tehát igazgatási költséget.

1896. évi február 27-én (46. sz.) azonban a földmívelési miniszterium 76.966/895. számú rendeletére megalakul a *«Margitta-szigeti védtöltés mohácsi érdekeltsége»*. S ez időtől kezdve a szigeti védtöltés igazgatása a községi kezelésből kivétetvén, az érdekeltség által választott bizottságra szállott át, csupán csak annyiban okozván az eddiginél nagyobb költséget, a mennyiben a mérnöknek évi 500, jegyzőnek 200 és a pénztárosnak 200 forint tiszteletdíjat fizet az érdekeltség.

A dunai sűrűn ismétlődő árvízveszély teremtette meg Mohács egyik legköltségesebb, de egyuttal egyik leghasznosabb és legszebb alkotását, a betonfalat.

A város külterületének védelméről ugyanis már kellőleg gondoskodtak: a sziget hatalmas területét védte a szigeti védtöltés; a jobbparti külterületet és a Sepátsz-féle háztól elterülő mélyebb fekvésű — többnyire földmives-lakta — városrészt pedig védte az ugynevezett mohács – kölkedi védtöltés.

Az állandó biztos védelem tehát csupán a belvárosi folyam-partnál a gőzhajó-állomástól a Sepátsz-féle házig elterülő egy kilométernél hosszabb vonalon hiányzott, a hol esetről-esetre rögtönzött nyulgátakkal védekezett a lakosság, a mely persze kis méreteinél és hevenyészett volta miatt lazaságánál fogva csak nagyon gyenge, bizonytalan védelem volt, a Duna közvetlen közelében levő házakat pedig egyáltalában nem védte. Sohasem lehetett ilykép nyugodt és biztos a lakosság arra nézve, mikor tör be a piszkos hullámáradat és pusztítja el épen az értékes belvárosi épületeket...

Ez a folytonos aggodalom érlelte meg a városmenti betonfal építésének eszméjét. 1888. évi augusztus 27-én (130. sz.) ugyanis Stájevits János bíró bemutatja a folyammérnökség által a városmenti védtöltésre vonatkozólag készített tervet és költségvetést. Véleményezés végett a képviselő testület kiadja egy már korábban (a töltésnek hidrográfiai alapon való megjavítása ügyében) kiküldött bizottságnak.

1889. márczius 2-án (27. sz.) elhatározza a képviselő testület, hogy a város mentén építendő védtöltést a bizottság által javasolt tervek szerint megépíteni óhajtván, a tervek illetékes helyre fölterjesztendő.

Akadtt azonban ennek az eszmének ellensége is, s így már az a veszély fenyegetett, hogy ebből a gyönyörű alkotásunkból nem lesz semmi. 1891. évi augusztus 28-án ugyanis (154. sz.) a

képviselő testület, miután megtudta, hogy a betonfal építésének költsége 83.000 forintban van előirányozva, kijelenti, hogy ennek megépítését nem kívánja, mert azt tulságosan költségesnek tartja, mert továbbá parterősítést igényelne, a mi ismét legalább 15.000 forint költséget okoz, s mert a dunaparton az altalaj felette laza lévén, igen mélyen kellene alapozni. Szerencsére mégis csakhamar más véleményre jutott a képviselő testület, mert 1891. évi október hó 1-én (170. sz.) már megszavazza a betonfal építését részint *szépiészeti* tekintetből, részint, hogy a földtöltéseknél szükséges folytonos javításoktól szabaduljon a város.

Mellőzöm az érdekeltség megállapítása körül fölmerült elvi vitákat, ellentéteket és felelőzéseket (1891. évi 170. sz.); nem bocsátkozom a kisajátítás körüli bonyodalmak részletes taglalásába sem (212/891. sz., 42/892. sz., 177/892. sz., 249/892. sz.): hanem egyszerűen előadom a történeti tény, hogy a *városmenti védtöltés* a gőzhajó állomásától az Uglesits-féle házhoz földtöltésből, az Uglesits-féle háztól pedig a Sepáts-féle házhoz — egy kilométer hosszú vonalban — *betonfalból* 1894. évben tényleg megépült; és pedig a kisajátítási és minden egyéb költségek beszámításával 90.000 forintnyi összköltséggel, melyhez a miniszter 10.000 forintnyi adományjal járult. (9/892. sz.) A költséget e célra a város által fölvetett 250.000 forintos konverzionális kölcsönösszegből utalványozzák, mely 50 év alatt az érdekeltség által bizonyos kulcs szerinti hozzájárulási arányban, melyet közbevetett felelőzések folytán végérvényesen a miniszter állapított meg, leszen törlesztendő. (164/892. sz.)

Dithyrambot hallottam zengeni *idegenektől* ez alkotásunkról; hát vajjon minő színekkel fessek meg én — a mohácsi ember — feltolakodó érzelmeimet, a mikor a *betonfalat* be akarom mutatni.

Visszafojtom érzelmeimet és a történetíró higgadtságával bonczolom ez alkotásunk kiváló előnyeit.

Reális előnye az, hogy immáron erről az oldalról az árvíz-veszély egyszerűen ki van zárva, mert szilárdságával és magasságával minden elképzelhető vizáradattal daczol.

Ideális haszna pedig főképp az, hogy a dunapart korábbi rendezetlen, piszkos, egészében és részleteiben felettébb disztelen alakját eltörölve, egészen más képben és formában mutatja be városunkat a hajón utazó közönségnek. Szabályos, egyenes irányával, hatalmas méretével, s legkivált a révnél bátyaszerű alakzatával

igen kellemes látványt nyújt a szemnek. A mellette levő széles kavicsolt, szabad vontató útja pedig valósággal korzóvá avatta a Duna partját, a hol helybeli, valamint idegen a legszivesebben elsétálgat, élvezve a tiszta dunai levegőt és gyönyörködve a hatalmas folyam hátán kaleidoszkopszerűleg folyton változó mozgalmas képben.

Tehát szépirodalmi és közegészségi tekintetből is eléggé meg nem becsülhető alkotás és méltó társaként sorakozik ahhoz a másik — már korábban megismertetett — alkotáshoz, a vigan tovasikló csavargózóshoz.

Mindezek után meg kell még emlékeznem közgazdasági viszonyaink keretében a helyi pénzügyekről, a melyek szorosan véve e fejezetbe tartoznak, mert a pénzügyek teljesen a közgazdaság szolgálatában állanak, közgazdasági igények kielégítésére hivatvák.

Az első ilyen intézet volt a *«mohácsi kölcsönös segélyző egyesület»*, a mely 1868-ik évben keletkezett, de pár évi fennállás után 1872. évben megszűnt, illetve a *«Mohácsi Általános Takarékpénztárba»* olvadt bele.

1872. évi április 21-én alakult meg a *«Mohácsi takarékpénztár»*, a mely működését ugyanezen évi július 1-én kezdte meg 1000 darab 100 forint névértékű részvénytulajdonossal. Alapításához az eszmét Deutsch (Demjén) Ignác, a szegedi általános takarékpénztár igazgatója és dr. Rózsa Izsó, ugyanazon társaság jogtanácsosa adták. A legelső eszmecserében részt vettek a helybeliek közül: Frommer Miksa, Miskolczy Ármin, Goócs Gyula, Tauszik Lipót, Wanke Ferencz, Roheim Ferencz, Rosenfeld Simon és Deutsch Károly. Az intézet első tisztviselői voltak: elnök Goócs Gyula, alelnök Witt József, jegyző és ügyész Deutsch (Német) Lipót, könyvvezető Deutsch Károly, pénztáros Erdeődy Gyula.¹

Ugyanazon évben, vagyis 1872. évi október hó 20-án alakult meg a másik részvénytársaság, a *«Mohácsi Általános Takarékpénztár»* és működését megkezdte november hó 15-én. Első főtisztviselői voltak: elnök Stájevits Pál, I. alelnök Auber Nep. János, II. alelnök Fischer Salamon, ügyész Brand János, könyvvezető Fábriczky József, pénztáros Witt Károly.

¹ Az intézet alelnöke, Német Lipót, 1897. évben megírta az intézet alakulásának és 25 éves működésének történetét, mely bőven és érdekesen rajzolja meg ennek belételeit.

Mindezen megismertetett eszközök és módok, mindezen bemutatott intézmények és alkotások hatékonyan szolgálják közgazdasági érdekeinket és áldozatkész törekvéseinknek — ha a szőlők felujtásának nagy munkáját befejeztük, s ha még egy nagyon hangos és eleven óhajtásunk (a szigeti ut kiépítése) sikerül — bizonyára sikerülni fog, hogy közgazdaságunknak minden ágazata: a földmivelés, állattenyésztés, ipar és kereskedelem örvedes és tartós lendületnek indul.

III. Közegészségügyi viszonyok.

Egészségügyünk sohasem volt kifogástalan, sőt mindenkor nagyon is sok kívánni valót hagyott fönn. Ennek természetes okai közé kell soroznunk első sorban már éghajlati és terepviszonyainkat. Folyamparti, mély fekvésű és így többé-kevésbé mocsaras lévén városunk, az összegyülemelő vizek rothadó anyaga folyton fertőzi a levegőt. Ugyancsak sok fertőző betegségnek válik forrásává a Duna vize, melyet a lakosság nagy része minden elővigyázat nélkül úgy, a hogy a folyamból meríti, szokott élvezni. A rossz közegészségügyi viszonyok okai közé tartozik — különösen a sokacz-lakta városrészben — az egészségtelen építkezés, a lakások tulzsufaltsága és a köznépnek az egészség ápolása iránti teljes közönye és érzéketlensége, a miben természetesen nagy része van a költségektől való félelemnek is. Ugy vagyunk tényleg Mohácson is a földmives lakosság nagy zömével, mint a hogy azt faluhelyeken általában tapasztalhatjuk, hogy beteg barmához azonnal hozza az állatorvost és semmi költséget sem sajnál, csak barma meggyógyuljon; de beteg családtagját — csupán költségkimélés okából — nyomorultan el hagyja pusztulni.

Ujabb időben azonban igen-igen sok történt és történik, a mi a közegészségi állapotok folytonos javítását czélozza és eredményezi.

Ezt a czélt szolgálja — a szorosan vett egészségügyi intézkedéseken és alkotásokon kívül — az utcák és terek kikövezése, mely igen sok mocsaras helyet pusztít ki; az új építkezési szabályrendelet intézkedései, melyeknél fogva az ujabb építkezéseknél az egészségügyi szabályok és tekintetek szigorú betartására szorgosan felügyelnek; a város utcáinak és terein bekafázása, parkirozása,

melylyel a levegőt javítják; az utcáknak időnkénti öntözése és seprése . . . stb . . . stb. Ezen a közegészségi állapotok megjavítását célzó általános intézkedéseken kívül a város mindenkor figyelemre méltó tevékenységet fejtett ki a legszorosabban vett egészségügyi intézkedéseivel és alkotásaival, melyeket ezen fejezet keretében bemutatni és röviden megismertetni szándékozom.

A legrégebb egészségügyi mozzanattal találkozunk 1801. évben, a mikor bizonyos *Monrika* János folyamodik a vármegyéhez, hogy Mohácson *gyógyszertárat* állíthasson föl. (Kj. 648. lap 1524. szám.)

Községi *tiszti* orvos nevével először 1862-ik évben találkozunk, a mikor a Schmerling-korszakban kinevezett városi tisztviselők névsora végén a jegyzőkönyv megemlíti *Zabák Antal városi orvost*.

Legjelentősebb egészségügyi intézkedést és alkotást képez a *kórház*, a melynek létesítése a rendezett tanács életbe léptetésének legelső éveire esik. Indító oka, úgy látszik, leginkább az 1831. évi augusztus havában kitört nagy kolera lehetett, a mely Mohácson oly mértékben dühöngött, hogy pl. csupán a reformátusoknál naponként hét-nyolcz, sőt tizenegy halottat temettek s az ezerhatszáz lelket számláló evangélikus református egyház hivei közül kilenczven-ötten haltak el.

Teljes pontossággal az alapítás idejét nem lehet meghatározni, de 1841. és 1847. év közti időben kellett létesülnie. Olvassuk egy «a mohácsi kórház alapítására kiküldött tervező választmánynak» jelentését 1841. évi szeptember 18-ról, a melyből kiderül, hogy a pénzületi alap akkor már 1686 forint 40 krajczár volt. Az alapítás tehát ezen idő *után* történt, még pedig, mint egy 1858. évből való német nyelvű fölterjesztésből olvassuk: . . . «aus Antrieb menschenfreundlicher Gesinnungen noch im Jahre 18 . . . (az évszám hiányzik) Dank dem herzhaften Streben und Wirken des damals hierorts stationirt gewesenenen Herrn Comitats-Physicus Dr. Uray» . . .

1847-ben pedig már föltétlenül meg volt a kórház, a mi kiderül dr. Hermann (Uray) János, megyei rendszerinti főorvos 1847. évi április 30-áról kelt átiratából, melyben kérdést tesz, «minő feltételek alatt fogadná be a város *helybéli kórházába* a megyebeli adózókat is». Nemkülönben bizonyítja ezt az akkor Pécsváradon székelő járási főbírónak 1847. évi szeptember 1-ről kelt 1134. szám alatt iktatott felhívása is, melyben a várost felszólítja, hogy *helyi* kórházát *kerületi* kórházzá alakítsa át.

A kórház eleinte tehát csak *helyi* kórház (Local-Spital) volt. A kórházi épület a mai Hölzl-féle ház helyén állott a Kossuth Lajos- (azelőtt Német-) utcában. A mikor azonban az 1856. évi márczius 6-án Mohácson dühöngött nagy tűzveszélynek a kórház is áldozatul esett, ennek utána nyilvános jellegűvé alakult át és az ó-városházában nyert egyelőre elhelyezést. 1862. évben a kórház-alap 1000 forintos alapítvánnyal gazdagodik. Ugyanis báró Bésán N. János a város által néhai anyjától 1849. évben kölcsön vett 1000 forint tartozást elengedi és a kötlevelet visszaküldi. A mely kegyes adomány hálás köszönettel fogadtatván, az 1000 forint a kórház-alaphoz «Bésán Klára-alapítvány» név alatt csatoltatni határoztatott (1862. április 23-án 39. szám).

Később a kórház ismét elveszti nyilvános (kerületi) jellegét s részben inkább mint városi szegényház szerepel. 1876-ban megveszi a város Brand János 54. számú házát 2000 forintért és a kórházat az ó-városházából ide helyezi át.

1887-ben ismét gyarapszik az alap; ekkor kapja meg t. i. báró Bésán hagyományát: 300 forintot.

Ebben az 54. számú házban maradt a községi kórház a városi orvos vezetése alatt mindaddig, míg föl nem épült és meg nem nyílt 1896. év végén a Mohácson épült vármegyei közkórház, melynek rövid története a következő:

1893. évi márczius 3-án (54. szám) olvastatik Szily László vármegyei alispánnak 2298/893. számú leirata, melyben értesíti a várost, hogy a vármegye tervbe vette egy megyei közkórház létesítését, ennek helyéül első sorban legalkalmasabbnak véli Mohács városát, mint a mely vármegyénk legnépesebb helysége, jó vidék központja és előnyös közlekedési eszközökkel rendelkezik. Kérdést intéz tehát, hajlandó-e a város alkalmas helyet ingyen átengedni és ezen felül esetleg még minő anyagi áldozatot szándékozik a kérdéses intézmény javára följánlani. Mohács város képviselő testülete örömmel vette tudomásul a tervet, följánlotta a Keresztvendéglő mögötti 3636 □-öl nagyságu területet ingyen és 10.000 forintot készpénzben az építés céljaira, mely adományért azon előnyt élvezik a mohácsi illetőségű ápoltak, hogy az ápolási díjnak kétharmadát kötelesek csupán fizetni. A vármegyei közkórház csakhamar megépült és a legmodernebb felszereléssel ellátva 1896. évi deczember 10-ik napján nagy ünnepélyességek közepette, a vármegyei alispán és a központi tisztikar személyes jelenlétében

megnyílt. S arra való tekintettel, hogy annak létesítésében a fő érdem Szily Lászlóé, a vármegye tevékeny alispánjáé volt, «László-kórház» nevet kapott.

Ez időtől fogva a városi kórház, mint ilyen, teljesen megszűnt és helyette létesült a városi *szegényház*.

S így a boldog emlékü Albrecht főherczeg által végrendeletileg hagyományozott és 1895. évben kézhez vett 2000 forintot, melyet az elhunyt egy Mohácson építendő kórház építésére jelölt ki, a város *járványkórház* építésére fordítja, mely építés a megvalósulás küszöbén áll immár.

A városi, később vármegyei közkórház mellett a közegészségügyet szolgálja a *hullaház*, melyet 1240 forintnyi költséggel 1891. évben építtetett a város; továbbá a *gőzfertőtlenítő gép*, a *hullaszállító kocsi*, melyeket csak pár év előtt szerzett be a város és a *járványkórház*, mely csak a közel jövőben épül föl, a rendelkezésre álló 5—6000 forintnyi pénzalapból.

Ila mindezen összeműködő különféle tényezők után még sikerül a városnak azt a tervét keresztül vinnie, a mely tervvel egyébként elődeink már 40—50 évvel ezelőtt is komolyan foglalkoztak, hogy az egész várost lejtmezézvén, az akadálytalan vízlevezetést csatornázás útján foganatosítsák, s ilykép a város utczáit és tereit az egészségtelen kigőzölgésű bűzös mocsaraktól mindenkorra megszabadítsák; s ha erélyesebb rendőri intézkedésekkel a lakosságot eltiltjuk attól, hogy, mint helyenkint még ma is, az utczára ne öntsék a szennyvizet és ételmaradékokat; ha megtudjuk értetni velük, hogy a köztisztaság ápolása a közegészségi állapotok javításának legelső és legnagyobb előfeltétele: akkor bizonyára el fogjuk törölni közegészségügyi viszonyainknak eddigi rossz hírét.

IV. Vallási viszonyok.

A) *Katholikus vallás.*

Tudjuk a második korszak ismertetéséből, hogy már a török uralom idejében a XVII. század második felében a jezsuiták, majd pedig a boszna-argentinai társasághoz tartozó Szent Ferencz-rendi szerzetesek erősen hozzáláttak a hittérítés munkájához, és munkásságuknak csakhamar a katolikus hitélet erős föllendülése és

szilárd terjeszkedése lett gyümölcse. Ugy látszik, hogy azokból, kik a reformáció keletkezésének idejében a török uralom alatti nyomasztó viszonyok közepette, melyek épen a katolicizmusra legkevésbé voltak kedvezők, ősvallásukat elhagyva a reformáció híveivé lőnek, e nyomasztó viszonyok elmúltával többeket sikerült ismét visszatéríteni az elhagyott katolikus hitre.

E föltevésre azon ténykörülmeny jogosít föl bennünket, hogy városunkban ma több olyan családnév van, melyen katolikusok és reformátusok is szerepelnek. Így pl. Szücs, Szabó, Balázs, Toldi, Tóth, Kiss, Somogyi, Varga, Molnár, Király, Polgár, Kovács, Német, Balog, Farkas stb. családnéven találunk katolikus és református családokat.

A török kiűzetése után ép oly mértékben jutott fölénybe a katolikus vallás a református és görög keleti vallással szemben, mint a hogy emezek a török világban fölényben voltak a katolikus vallással szemben, mely mint tudjuk, azon időben ugyszólván teljesen megsemmisült.

Brüsszle József «Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis» című művének a III. kötetében 732—812. lapokon bőven megírja a mohácsi katolikus plébániák történetét. Ennek nyomán csak rövid kivonatban a következőkben közlöm imitt e történeti fejlődést:

1715-ig kizárólag a Ferencz-rendi szerzetesek viselték a katolikus hívek lelki gondjait.

Ezt két okmány is bizonyítja. Az egyik kelt Pozsonyban 1712. évi május 20-án, melyben Nesselrod püspök kijelenti, hogy az ő egyházmegyéjében a hívek lelki gondját a Dráván innen és túl a boszna-argentínai Ferencz-rendi atyák viselték, ezt továbbra is szívesen reájuk bizza, kivéve *Mohács* városát stb.

A másik bizonyítványt pedig 1715. évi február 20-án állították ki Mohács város előljárói és más *magas koru* polgárai, a kik tehát hosszú időre tudnak visszaemlékezni. Ezek bizonyítják, hogy Mohácson és környékén *emberemlékezet óta* a nevezett szerzetes atyák hirdetik a katolikus hívőknek az isten igéjét és szolgáltatják ki a szentségeket. A bizonyítványt aláírták: Palikucha János 54 éves *biró*, (P. II.) Kuszura János 80 éves, Palikucha Pál 90 éves, Bilesich Márk 70 éves, Kujuncsia András 60 éves, Csallós Péter 60 éves, Grizkapa Pál 80 éves, Mutavcsia Pál 56 éves esküdtek; továbbá a következő református egyének: Osse István,

Vincze Péter, Géczy Balázs, Lukács András, mind 60 évnél idősebb egyének. Az utolsó Ferencz-rendi plébános volt: *Véghelyi* Gáspár. 1720. évben már *világi pap* volt a mohácsi plébános, névleg *Horvátovics* Ferencz. Mohácson már 1694. évben volt plébánia, tehát alig pár évre a török kiűzése után; az anyakönyvek vezetése azonban csak 1720. évben kezdődött, templomot pedig Nesselrod püspök, mint földesur és kegyur csak 1718. évben épített «Szent Kereszt felmagasztalása» címére. Ez a templom azonban már 1743. évben leégett és több mint 30 éven át romokban hevert. Helye ma valahol a Duna medrében volna keresendő, mert bár a templom egykoron a *város közepén* állott, a Duna folyton szaggatta a város felőli partot és elmosta a házsorokat, úgy hogy a város egykori *közepe* egészen a dunaparthoz került.

Az első 1721. évben tartott egyházlátogatás jegyzőkönyvi följegyzéseiből megtudjuk, hogy ekkor a mohácsi plébánia kiegészítő részét képezték még Nyárad és Kölked. Gyónni képes egyén volt ez időben: katolikus 350, református 160, görög keleti 350. Tehát már elérte az eddig domináló szerb vallást.¹

Még a templom fölépülése előtt építettek azonban a mohácsi lakosok fogadalmi kápolnát Szent Rókus és Sebestyénnek, mint a pestis elleni pátrónusoknak, tiszteletére. Meg nem állapítható azonban, hogy ezt az 1691. vagy az 1710. évben dühöngött pestis alkalmából építették-e.

Az 1738. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a gyónni képes katolikusok száma már 700 volt.

Ez időtájt a mohácsi római katolikus plébános évi jövedelme a vármegye levéltárában található és 1733. évben kelt följegyzés szerint a következő volt: Szabad lakás és kert haszonélvezete, 6 szekér széna, 60 kocsfa, minden pártól egy mérő buza, 25 krajczár készpénz, minden pártól 5 pint bor, keresztelés után 25 krajczár, avatás után 7 krajczár, esketés után 1 forint, eljegyzésért 7 krajczár, temetésért 50 krajczár, kicsinytől 25 krajczár. Kapott még ezen kívül bizonyos mennyiségű árpát, zabot, méhet stb. Az összes jövedelem egy évi értéke az akkori időben helyi becslés szerint volt 214 forint 85 krajczár.

Gróf Berényi püspök 1742. évben a püspöki kastély mellett megkezdte a mai *püspök-templom* építését, mivel az 1718-ban

¹ Haas szerint 1721-ben az egész megyében csak 26 katolikus plébánia volt, míg református volt 27.

épült belvárosi plébánia-templom már — úgy látszik — a Duna alámosása következtében meglazult altalaj miatt egészen dűledező állapotban volt. S a mikor ez a régi templom 1743-ban leégett, a «Szent Keresztről» czimzett ezen új püspök-templom szolgált plébánia-templomul majd 30 évig, vagyis mindaddig, míg Mohács város lakossága a kegyur, Klimó püspök segélyével föl nem építette a *mai* templomot, a melyet nem czimezhettvén a régi szerint a *Szent Keresztről*, mivel e czimet most már a püspök-templom viselte, tehát *Szent Mihály* arkangyal tiszteletére szentelt. Felettébb nevezetes és megörökítésre méltó az a tény, hogy ezt a templomot nem egyedül a *katholikus hívők* hozzájárulásából építették, hanem az építési költségekhez hozzájárult *az egész politikai község*.

A város levéltárában ugyanis a következő okmányt, illetve följegyzést találtam:

Litterae cessionales Rascianorum et Helvetarum.

«Alább megírottak adgyuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik ezen Levelünk rendében, hogy az minémű részünk ha volna Vásári, Kortsmai úgy nem különben Mészárszékbeli jövedelemből Divisio szerint ha jóne, azon teljességgel minden jövendőben megtörténhető vissza Kiványás és Kérés nélkül Catholikus Uraiméknak az Templom építésére engedték és adtuk. A mint is adgyuk és engedgyük ezen Levelünk erejével, Melyről adgyuk ezen cessionalis Levelünket. Saját Kezünk Keresztvonyásával megerősítvén. Sig. Mohács, die 12. Auguszt. Ano 1759. *Rasciani*: Nanaj Jovan esk. X, Pabula Hattyim X, Pabula Péter X, Pericza Jovan X, Klokics Szimó X, Dadaj Kosta X, *Helvetae*: Vintze István eskütt X, Balázs Péter X, Katona György X, Mákó Mihály X, Pója István X, Balázs Samú X, Mákó András X, Vintze Gergely X, Kölkedi István X. Coram me Joanne Sopronyi, Spano m. p.

A templomot 1766-ban kezdték építeni és 1770-ben fejezték be. 1814-ben már javítani kellett, 1828-ban pedig alaposan restaurálták, mert már annyira megrepedezett volt, hogy életveszélyessé vált. A plébánia-lakást, a mikor a templom 1743-ban leégett, a város elfoglalta és városházának használta. Az új templom fölépítése után azonban ismét a plébánosnak átengedte, melyet azonban csak 1813. évben javítanak, 1828-ban szintén alaposan restaurálnak, mai alakját pedig Scitovszkynak köszöni, a ki azt kibővítette és kényelmessé, lakályossá tette 1849-ben.

A fent elmondottakat igazolják a városi levéltárban fõltalált következõ jegyzõkönyvi fõljegyzések:

1774. évi február 27-én az eddigi *városház* plébánia-laknak átadatott, reparációra Makay György plébános ur részére 400 forint kiutalványoztatott és napszámosok kirendeltettek.

Az 1763. évi jegyzõkönyvben a következõket találtam: «Szent Rókus kápolnáját, ki Isten elõtt döghalál ellen különös Patronus, fõlépítettük. *Kállian János* és *Dobrovits István*, bõtsületes Lakósok maguk különös áhítatosságokból Szent Sebestin harangját (mely 46 funtos) harminczhat Rhenes forintokon vették.»

Tehát úgy látszik, ez a rég épült kápolna már teljesen elpusztult volt, s így régi helyén újból fõlépítették.

Érdekesnek tartom az általam fõlfedezett régi jegyzõkönyvbõl fõljegyezni azt is, hogy a *toronyóra* készítése czéljából 1787. évi szeptember 9-én csinálnak szerzõdést Miller István, budai purger óracsináló mesterrel 700 forint vételár és 3 esztendei jótállás kikötése mellett.

Az órát 1788. szeptember 14-én tették fõl... «mely is október 4-ig jól járt és azon a napon meg is állott a miatt, hogy a nyomtatékok könnyük».

1804. márczius 4-én kurátorokat rendelnek az építendõ *Kálvária* czéljára leendõ alamizsnagyüjtés eszközzésére.

1806. június 15-én pedig elhatározzák annak megépítését a Rókus kápolnával szemben Bosnyák István földjén.

1816-ban épült meg a Kálvária melletti kápolna, a melynek története a következõ: Makay György, Mohács város egykori jeles plébánosa (1767—1784.) egy *tulajdonát* képezõ kertet végrendeletileg utódainak hagyott örökös haszonélvezetül azon fõltétellel, hogy kötelesek minden esztendőben *augusztus 29-én* ünnepélyes gyász isteni tiszteletet (Requiem) tartani a mohácsi vésznél elesett hõsök lelkiüdveért.¹ Makay ezen cselekedete késõbb boldog emlékü Király József püspök szívét úgy meghatotta, hogy 1816-ban a Kálvária mellett kápolnát építtetett (a fájdalmas Szüznek ajánlva) és 1817. évi márczius 1-én kelt alapító-levelével 3000 forint tőkét helyezett el, hogy ennek kamatjövedelmébõl minden évben a mohácsi vész évfordulóján, vagyis augusztus 29-én, eme kápolnában *egy* énekes mise, *12* kis mise és 3 szónoklat (magyar, német és

¹ Ezt a kertet 1836-ban — a püspök beleegyezésével — a város megvette házhelyeknek 1433 forintért.

horvát nyelven) tartassék. Elrendelte, hogy az énekes nagy miséért 6 forint, kis misékért à 2 forint = 24 forint, szónoklatokért à 6 forint = 18 forint, kántornak 6 forint és végre a plébánosnak a célból, hogy miséző és szónok-paptársait megvendégelhesse, 30 forint fizetessék ki, vagyis összesen 84 forint. A kamatfelesleg és egyéb e célra befolyó adományok tőkésítendőek. Ez az alap 1847-ben pl. már 7389 forint 49 krajczárra növekedett. Az *első* énekes nagy misét 1817-ben *Juranics Antal*, püspöki helynök szolgálta; az első szónoklatokat pedig: *Aigl Pál*, himesházi plébános (német), *Tomich Ferencz*, valpói esperes-plébános (horvát) és *Ujváry József*, az egyházjog tanára (magyar) tartották.

1854. június 30-án (35. sz.) Gráger Gábor, prépost-plébános, értesíti átiratban a város közönségét, hogy Girk püspök a kastélyában levő *két csataképet* a Kálvária-kápolnának ajándékozza, és a Főherczegnek is az az óhajtása, hogy e képek oda kerüljenek.

A város mély köszönettel fogadja az ajándékot, s mivel ezek elhelyezése céljából a kápolna megnagyobbítása szükséges, e célból a *«Lajos-émlékre»* begyűlt összeget fölhasználják és a többi még szükséges költség előteremtése céljából gyűjtést rendeznek. Ezen körülmények folytán nyerte 1858. évben e kápolna mai alakját és nagyságát.

Ezeken kívül még a szőlőhegyen is épült egy kápolna 1834-ben állítólag főképen *Sepátz Simon* buzgólkodására, a melyet ma csak *«Jakab»* kápolna néven ismerünk.

1850. június 3-án tartott egyházlátogatás alkalmával szervezte Scitovszky János, esztergomi primás és pécsi püspöki helytartó a külvárosi plébániát. Évek óta eszmecsere tárgyát képezte ugyanis már a mohácsi katolikus hívők ama közóhaja, hogy a nagyon meggyarapodott plébánia ketté választassék, illetve egy második plébánia állittassék föl. Az új plébánia templomául a primás átengedte a *«Szent Keresztről»* címzett püspöki templomot; az eddigi 1600 forint pp. plébániai javadalmat megosztotta olykép, hogy a belvárosi plébánosnak maradt 1200 forint, a külvárosi kap 400 forintot pp. A határokat a két plébánia között kijelölte és a plébánia adminisztrálását a helybeli Ferencz-rendi szerzetes atyákra bízta.

Ez okból, mivel a Ferencz-rendiek *plébánosi* minőségben működnek újból s mivel Mohácson a katolikus hitélet fejlesztése körül egyébként is igen jeles szerepük volt, röviden folytatom történetüket.

1720. évtől kezdve, mint fentebb láttuk, már nem a Ferencz-rendiek adminisztrálják a *mohácsi plébániát*, mint eddig, hanem rendes egyházmegyebeli világi pap. A Ferencz-rendiek tehát, a kiknek kolostoruk a belvárosi egykori *plébánia-templom* közvetlen *közelében* állott, a belvárosból 1724-ik évben kivonultak a városon kívül, s közel a püspöki kastélyhoz az országut mellett, a hol most is áll, kezdtek kolostort és templomot építeni. Erről bizonyosságot tesz hat mohácsi polgár által 1724. január 15-iki kelettel kiállított bizonyítvány.

Mivel azonban a terület elfoglalására és az építésre nézve — úgy látszik — nem kérték ki a püspök előzetes engedélyét, Nesselrod püspök az építést betiltotta. 1731-ben aztán a szerzetesek hosszú alázatos kérvényt terjesztettek a püspök elé, hivatkozván egyéb érdemeik közt még arra is, hogy épen ők azért, hogy a püspök nagybátyjának, *Gehlen* tábornoknak holttestét a püspök iránti tiszteletből kiadták, igen sok üldöztetést voltak kénytelenek elszenvedni; már erre való tekintetből is alázattal esedeznek, hogy nekik az építést megengedni kegyeskedjék.

Nesselrode püspök erre Bécsben 1731. évi október 30-án kelt levelében megengedi az építkezés folytatását, de a plébániai jog- és hatáskör kivételével. Egyéb szokásos jogokkal és kiváltságokkal, melyet más ilyenmű kolostorok élveznek, őket szintén fölruházza.

Elkészülvén a zárda és a templom, ez utóbbi védszentjéül Szent Istvánt választották. A kolostor egyelőre csak nádas épület volt és felette szerény, míg 1756. és következő években Klimó püspök segélyével, ki a szerzetet különösen kegyelte és kitüntette, alaposan helyrehozták és cseréppel fedték be.

1757-ben szűnt meg a szerzet «bosna-argentínai» nevezete és ez idő óta a «Capistrani Szent Jánosról» nevezett zárdává lőn.

A Szent Ferencz-rendiek említésre méltó szerepet vittek Mohács oktatásügyében is 1817-től 1849-ig, mint a fennállott algimnázium tanárai, a miről később fogok bővebben megemlékezni; míg végre — a mint fentebb láttuk — ismét plébániai teendőkkel bizza meg őket a püspök 1850. évben az ujonnan szervezett külvárosi plébániában és ezt mai napig ők végézik.

A római katolikus hitfelekezet régebben a maga ügyeinek intézésére nélkülözvén minden — önálló hatáskörrel bíró — szervezetet, többnyire a városi előjáróság és képviselő testület intézte

a hitközségi ügyeket. Minthogy pedig ez az állapot egy ilyen nagy — ma már tizenkétezernél több lelket számláló — hitközségnél immár tarthatatlan volt, 1890. évi november 23-án végre megalakult a *mohácsi római katolikus hitközség képviselő testülete*, melynek alapszabályait a püspök már előzőleg, 1890. évi november 7-én 2980/890 szám alatt jóváhagyta. Ezen időtől kezdve a római katolikus hitközség minden ügyeit ez a testület intézi, mely egyuttal a *felekezeti jellegű* római katolikus iskolákkal szemben az *iskolaszéki* jog- és hatáskört is gyakorolja.

Szólnom kell végül a katolikus hitközség bizonyos jogviszonyának rendezéséről.

Könnyen érthető és természetes dolog, hogy a katolikus hitfelekezet jogviszonyai minden rendszeres, szilárd alapot nélkülöztek és a pusztá gyakorlat alapján fejlődtek ki. Mert hiszen belügyeinek rendezésére semmiféle szervezettel, testülettel avagy hatósággal nem birt, hanem ezen ügyeket a püspök, vagy a plébános, vagy a katolikus hívők megkeresésére a politikai község intézte.

Igy történt, hogy a római katolikus hitfelekezet pl. emberemlékezet óta használta az emeletes belvárosi és az ugynevezett külvárosi iskolát, a kántorlakot és egy tanítói lakházat, és mindezen épületeknek tulajdoni joga telekkönyvileg mégis a politikai község czimére volt bejegyezve. Hasonlóképen a római katolikus hitfelekezet régi gyakorlat alapján kizárólag a saját czéljaira fordította az ugynevezett iskolai alap 20.000 forintnyi tőkéjének évi kamatjövödelmét, pedig ennek a czime egyszerűen «a mohácsi iskola-alap» volt a *katolikus* jelleg kitüntetése nélkül.

Már 1879. márczius 23-án (37. sz.), tehát jóval a hitközségi képviselő testület megalakulásának ideje előtt, szóba került már egyszer a kérdés, vajjon kit illetnek tulajdonképen ez épületek, de ezuttal egyszerű *elvi kijelentéseknél* tovább nem jutottak ez ügyben.

Komolyan azonban akkor került e kérdés ismét szőnyegre, a mikor a református hitközség 1889. márczius 11-én (48. sz.) az iránt kérvényezett, hogy az *iskolaépületekből* és az *iskola-alap* tőkéjéből mindegyik felekezet arányosan részesüljön, mert ezekhez az egész politikai községnek van joga. Hivatkoznak egy 1816. évi deczember 29-én kelt szerződésre, — az 1796. évi ugynevezett *transactióra* és az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. 25. és 39. §§-aira. A képviselő testület a kérvényt tanulmányozás és véleményes

jelentéstétel végett *bizottsághoz* utasítja, egyuttal értesítvén erről a püspököt és az iskolaszéket.

A bizottság *három* év után 1892. évi május 26-án (108. sz.) adja be javaslatát, melyben ajánlja, hogy a bel- és külvárosi iskolaépület, kántor- és tanítói lak tulajdonjogilag is átadandó a római katolikus hitközségnek; a 20.524 forint 68 krajczár iskola-alap tőkéből pedig arányos megosztással 12.524 forint 68 krajczár a katolikusokat, 5333 forint a reformátusokat és 2667 forint a görög keletieket illesse.

Mellőzöm a hosszas tárgyalásokat, többszörös felebbeszéseket stb. (lásd 1892. évi 129., 176., 215., 231. számú, 1893. 7. és 207. számú határozatokat), hanem a végérvényes határozat alapján imitt közlöm a megoldást, mely a következő: A mohácsi 39. számú telekjegyzőkönyvben foglalt 335., 336. hszsz. 165. számú ház (külvárosi iskola), az 1083. és 1084. hszsz. 913. számú ház (kántorlak), az 1336. hszsz. 926. számú ház (tanítói lak), az 1338. hszsz. 928. számú ház (belvárosi iskola) tulajdonjogilag is a római katolikus hitfelekezethez illeti és arra telekkönyvileg is átruházandó; a 20.524 forint 68 krajczár tőkének megfelelő kamatait pedig félévenkénti utólagos részletekben a hitfelekezetek a következő arányban élvezik: a görög keleti 3333 forint 33 krajczár tőke után, a református 6666 forint 66 krajczár tőke után, a római katolikus pedig 10.524 forint 68 krajczár tőke után.

Az épületek használati és tulajdoni joga iránt tehát nem forgott fenn kétség; de az iskola-alap eredetéről és jogi természetéről minden pozitív bizonyíték hiányzott, s így csakis a méltanyosság elveinek szem előtt tartásával kölcsönös barátságos egyezség útján lehetett a kérdést megoldani.

Sajnos — bár különös gondoskodásom tárgyát képezte ez ügy felderítése — kétségtelen okmányokat nekem sem sikerült fölfedeznem.

Egészen bizonyosnak látszik azonban, hogy ezt a pénzt a város lakossága 1816-ban akkor adta össze, a mikor — szó lévén a gimnázium létesítéséről — a városnak megfelelő *iskolai épületről* kellett gondoskodnia. Ezen alkalmas iskolai épület megépítésének céljaira adakozták tehát a város lakosai az összegeket, mely pénzre azonban — minthogy a Ferencz-rendiekkel kötött szerződés szerint ezek saját zárdájukban adtak tantermeket — szükség nem lévén, az mint *városi iskola-alap* gyümölcsözőleg kezeltetett.

S így a fenti rendezés nemcsak a méltányosság, de a jogi elvek szerint is teljesen megfelelő.

Hasonlóképen rendezte a városi képviselő testület a legutóbbi években az egyes hitfelekezetek használatában levő temetők jogi viszonyait is; mely *temetők* közül az első (ó-temető) a hitközség 1825-ben vette használatba, a mikor a Király József püspök által a püspök-templom körül engedett rendes fizetéses temetőhelyeket nem vette igénybe. Másodszor 1841-ben cseréltek a volt jegyzői földért öt láncz földet temetőhelynek; harmadizben 1883-ik évben vettek özv. Deutsch Ferencznétől földet, melyet a temető céljaira alkalmas Bosnyák István-féle földdel cseréltek ki; s végre legutóbb 1897-ik évben ismét két és fél láncz földet vásárol a város római katolikus temetőnek Bosnyák Istvántól 1500 forintért.

B) Református vallás.¹

Az előző korszak leírása szerint e korszak elején a református hitközség elég jelentékeny volt Mohácson. A felemlített 1721-iki püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv említi, hogy templomuk már ekkor is volt. Az országos történelemből ismert általános viszonyok és Mohácson az a különleges körülmény, hogy a pécsi püspök volt a földes uraság, magyarázzák meg és teszik érthetővé azon tényt, hogy a református hitközség városunkban ezen korszak elején jelentőségében inkább vesztett, mint nyert. Rendszeres anyakönyveket e hitközség 1745-iki esztendőből kezdve vezet.

Az első református iskolát — úgy látszik — 1730. körül állították föl, mert a mohácsi evangélikus református iskola-tanítók neveinek felsorolása ezen évnél kezdődik.

A reformáció elleni általános üldözés keserveit a mohácsi reformátusok is érezték, sőt ezek ép a fent említett különleges körülmény miatt időnkint még fokozottabb mértékben szenvedtek, mint egyebütt lakó hitsorsosaik. Templomukat elvették s midőn 1723. évi május hónapban másikat akartak építeni, ezt csak úgy engedték meg nekik, ha sövényből építik és földszintnél két lépcsővel mélyebben az utcakerítéseken belül és torony nélkül készül. Ezt a szegényes sövény-templomot fel is építették és 66 évig

¹ Az adatokat Benedek Ede helyettes lelkész volt szives velem közölni.

használták. 1789. évben ezt szétszedték, mert ekkor már fölépült a jelenlegi templom, melynek alapkövét 1787. évben tették le; tornyát véglegesen 1790. évben fejezték be. S minthogy ez időszakra esik a II. József által 1781-ben kiadott «türelmi parancs», majd nemsokára megalkották az 1790/91. években tartott országgyűlés alatt a protestáns vallás védelmére a XXVI. törvényczikket, ennek oltalma alatt a mohácsi reformátusokra és egyházukra is szabadabb, boldogabb idő derült.

1805-ben vette Harczi Sámuel egyháztag saját költségén a mostani *nagy harangot*.

1811-ben készült az *orgona* 1700 forint értékkel (váltópénzben).

1817-ben református *püspöki látogatás* és prédikálás volt a mohácsi templomban.

1836-ban kibővítik a templomot a déli szárnyval, mely 1298 forint 45 krajczárba került.

A templom fennállásának éppen századik évében, 1889. évi július 24-én délután az egész megyében dühöngött orkánszerű vihar a torony felső részét levetette. (Ugyanez a vihar levetette még a püspök-templom és szerb templom tornyát is). S ekkor 2500 forint költséggel a torony felső részét újból fölépítették réz bevonattal.

A református hitközség felekezeti iskolát tart fenn egy *rendes* és egy *segéd* tanítóval.

C) Görög keleti vallás.

Ezeknek hitéletéről felettebb keveset jegyezhetünk föl.

Tudjuk, hogy a török uralom alatt éppen a szerbek vallása és egyháza virágzott itt legjobban, elannyira, hogy egyidőben egyik püspöküknek Mohács volt a lakóhelye. Templomuk már a török idejében s így e korszak elején is volt. A mai templomukat körülbelül 1780. év körül építhették. Papanek akkori írónak leírásában olvassuk, hogy a szerbek csinos *tornyot* ragasztottak nyomoruságos templomukhoz. (1783.) A régi templomot a maival körülépítették, úgy, hogy a régít mindaddig használhatták, míg az új el nem készült. Szájhagyomány szerint régebben emeletes iskolaépületük volt. Az iskolaépület leégése alkalmával az ott fülhalmozott régi iratok mind elégték s ezért semmiféle adat nem áll rendelkezésre.

Jelenleg a Mohácson székelő szerb lelkész, Bolyárics Gábor, kerületi esperes. A hitközség felekezeti jellegű iskolát tart fenn egy rendes tanítóval.

D) Zsidó vallás.¹

A zsidó vallás ma már szintén törvényesen bevett vallás lévén, annak fejlődés-történelmét röviden következőkben jegyzem föl.

1849-ben kapott az *első* zsidó engedélyt arra, hogy itt letelepedhessék.

1851-ben kezdik meg a zsidó hitközség szervezését.

Az iskolára való első intézkedés 1858. évi augusztus hó 2-án történik; a mennyiben ekkor szerveznek egy rabbi-helyettesi, egy tanítói és egy tanítónői állomást; az iskolát bérelt helyiségben rendezték be. Eddig a zsidó családok magántanítókat fogadtak föl gyermekeik oktatására, vagy pedig a katolikus iskolákba járattak gyermekeiket.

Csakhamar megépül csinos imaházuk, majd pedig 1877-ben megépítik, tulajdon területükön az új iskolát három tanteremmel.

1893. évben pedig ezt a régi iskolaépületet eladják 6000 forintért, s több mint 13.000 forintnyi költséggel építenek egy feletébb csinos és a modern igényeket teljesen kielégítő új iskolaépületet négy tanteremmel, egy nagy tanácskozó teremmel és minden szükséges mellékhelyiséggel.

Ma a hitközség 180 tagot számlál. A legutolsó népszámlálás (1890.) adatai szerint zsidó vallásut összeirtak 883 lelket. Ez a hitfelekezet tehát számbeli rohamos gyarapodása mellett mint látjuk, kulturális téren valósággal rohamlépésekben tört előre.

V. Oktatásügyi és közmivelődési viszonyok.

E korszak elején a szomorú viszonyok miatt kulturának semmi nyomára nem akadunk városunkban. S ez egészen természetes. Évtizedekre volt szükség, hogy a romokban heverő város anyagilag életre keljen és ebben a nehéz munkában a szellem mívelésére még alig jutott idő és erő.

¹ Az adatokat a millenium alkalmából megjelent «Zsidó iskolák monografiája» című munkából vettem.

Hogy városunk lakossága e korszak legelején a műveltség legelemibb fokát, az írás-olvasás mesterségét is még alig sajátította el, arra egyebek mellőzésével elég rámutatnom a fentebb szószerint közölt *«Cessionalis levél»*-re 1759. évből, a mely levelet aláírták 15-en, részben városi előljárók, részben bizonyynyal a város jobb polgárai és *egyetlen egy sem tudott írni*.

A katolikusok is — úgy látszik — mindössze annyi szellemi oktatásban részesültek e korszak elején, a mennyit a Ferencz-rendi atyák, majd később a kinevezett mohácsi *plébánosok* a templomban a vallás oktatása útján plántáltak szivükbe és elméjükbe, de a rendszeres *iskolai oktatást* jó ideig nélkülözték.

Az 1721. és 1738. évi püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek *tanítókról* nem emlékeznek meg. A vármegyei levéltárban azonban találtam följegyzést 1733. évből, mely megismerteti a *Ludimagister* (kántor-tanító) fizetését, illetve járandóságait. A följegyzés szerint a ludimagisternek sem lakása, sem föld-, szőlő vagy rét-illetménye nincs, hanem kap: minden pártól készpénzben 7 krajczárt, egy nyolczados búzát, egy pint bort, temetésért 7 krajczárt, keresztelésért 5 krajczárt. Ennek a javadalmazásnak helyi becslés szerinti egy évi értéke volt 38 forint 71 krajczár.

Az 1757. évi azonban, melyet Klimó püspök tartott, már megemlíti annyit, hogy ezen évben *Klein András* volt az *iskola-mester és orgonista*.

A város hivatalos jegyzőkönyveiben az iskolai oktatásról legelőször 1774-ben van szó, a mikor is október 30-án határozottatott: ... «Hogy Oskola tanító mester olyan fogadtassék, ki Capax lészen második Oskoláig az Gyermekeket tanítani, hogy azonnal nagyobb Classisokra léphessenek. Ezen mesternek pediglen fizetése az Római Hiten levő városi néptől fog megadatni.»

...«Ezen tanító mesternek semmi nemű más kötelessége nem fog lenni, hanem csak csupán és egyedül az Oskolában járó gyermekeket tanítani minden szorgalmatossággal és gondot reájuk viselni és Isteni félelemre oktatni.»

1786. február 19-iki jegyzőkönyvből olvassuk, hogy csak egy *normális professzor* van *Király* nevű, a ki eddig csak maga tanított s azért (mivel három állást rendszeresítettek volt már ekkor) *mind a három* professzor fizetését kívánja huzni. Ezt megtagadta a képviselő testület, kijelentvén, hogy majd akkor fizetik, ha *megjönnek*, és pedig az első a város orgonistája bérének felében részesül,

a másodiknak pedig 100 forintot fizetnek esztendőnkint. (Egyet az uradalom fizetett.)

Különben pedig már abban az időben is *kötelező* volt az iskoláztatás. Az 1788-iki jegyzőkönyvben a következő *körrendeletet* találtam:

... «Parancsoltatik az Feőlséges Consiliumnak rendellései mellett azon Házi Gazdák, kiknek Oskolában járó gyermekeik vannak, hogy azokat ezen Parancsolatra az Helységekben levő Oskolákban jártatni el ne mulasztásák, mert ha némelyek tapasztaltatni fognak, hogy ezen hasznos Rendelést megvetik, érzékenyen meg fognak büntettetni».

1793. évben a város a vármegyéhez fölir, hogy Mohácson 400 iskolás gyermek van, de csak 160 jár az iskolába; főkép a görök hitűek nem járnak, — kéri a vármegyét, hogy intézkedjék. (M. kj. 100. lap.)

1824. február 29-én *Trukli* András tanító panaszolkodik, hogy 112 gyermek van, tehát egy *praeceptor* kellene. Megszavazzák azzal, hogy «a mostani iskola megnagyobbitása után eszközölni fog».

1829-ben a *nemzeti* (elemi) iskolák (két osztály) és a *deák*-iskolák egy épületben voltak, a mai belvárosi római katolikus iskolaépületben. A harmadik, vagyis *német* iskola a külső utczában.

Az *első* iskola tanítója volt *Borbély* István, egyszersmind orgonista is.

A *másodiké* *Szalágyi* István.

A *harmadiké* (külső utcza) *Ankenbauer* Menyhért.

Az elsőbe 282, a másodikba 68, a harmadikba 70 iskolás gyermek járt.

A deákiskolába járt: első osztályba 26, második osztályba 21, harmadik osztályba 12, negyedik osztályba 21. (Vis. canon.)

Látjuk tehát, hogy *Mohácson deákiskola* is volt e század első felében.

Ennek története röviden a következő:

Mohács város a püspökkel, mint földesurral 70 évig pörben állván, végre ezt a pört a püspök ellen megnyerte, a mennyiben — mint azt e munkában már kimerítően ismertettem — I. Ferencz király 41 pontban meghozta ítéletét és annak végrehajtása céljából Bachó királyi biztost leküldte Mohácsra. Ez az ítélet igen erélyes és súlyos intézkedéseket tartalmazott a püspök ellen. Ekkor a

püspöki praefektus azzal fenyegetőzött, hogy megujítja a pert, ha nem lép a város a püspökkel *barátságos egyezségre*.¹ Bosnyák János akkori bíró fáradozása folytán a barátságos egyezés csakugyan sikerült is, és létrejött a már előttünk ismeretes *transactio*. Ezen egyezés során az akkori püspök gróf Eszterházy László amaz óhajának adott kifejezést, hogy Mohácson *gimnázium* létesíttessék és e *célra*, meg azért is, mert a város perköltségeinek megtérítése fejében ezt kérte, kijelölte a plébánia-utcza sarkán levő emeletes épületet, mely püspöki birtokot képezett. A *transactio* jóváhagyása után nemsokára a püspök 1799. november 7-én itt Mohácson kastélyában meghalt. S így — bár a mohácsiak az épületet tényleg birtokba is vették — a gimnázium alapításának eszméje a püspök halálával egyelőre lekerült a napi rendről. Az épületet városházának használták egy ideig, míg csakhamar felsőbb parancs folytán iskolai célokra (nemzeti iskolának) engedték át.

A mohácsiakban azonban mind bensőbb és erősebb lett a vágy, hogy a fölvetett eszme megvalósuljon. A közhangulatnak és közóhajnak következtében aztán 1813-ban *Bedöts János* jegyző és *Dávidovits Antal* esküdt küldöttségileg esedeztek a nádor előtt a gimnázium alapítása iránti engedélyért. Ott azt a választ nyerték, hogy ő felsége szívesen megadja az engedélyt, de maguknak kell tanerőkről is gondoskodniok. Hazatérvén, tehát nyomban megkérték a ferencziek provinciálisát, Schneider Celestint, hogy Mohácsra tanárokat adjon. Ez kijelentette, hogy augusztusig kérésük teljesítéséről gondoskodni fog. Az ügy azonban ismét majd három évre elaludt.

1816. február 18-án aztán az épen Mohácson idűző provinciálist, Balatovich Jánost, ismét megkérték ez iránt, a ki készen nyilatkozott tanerőket adni, csak a városnak legyen arra gondja, hogy a zárdához közel alkalmas épület álljon rendelkezésre. A város rögtön, vagyis 1816. februárius 20-án meg is köti a rendfőnökkel a szerződést. Ezt az első szerződést azonban foganatositás előtt már hatályon kívül helyezte a második, végérvényes szerződés. Az első szerződés megkötése után ugyanis a város képviselő testületénél és a lakosságnál némely körülményekre nézve, különösen a német nyelvre és az iskolaépületre vonatkozólag, nagyobb

¹ Ez a magyarázata annak, miért mondták a mohácsiak később a *transactióról*, hogy az *erőszak és álmodáság szüleménye*.

vélemény-különbségek keletkeztek, melyeket behatóbb eszmecsere útján el kellett oszlatni. Így készítették meg a *második* s most már *végérvényes* szerződést 1816. évi augusztus 8-án. E szerint a szerzet adott saját zárdájában tantermeket is addig, míg a város *saját iskoláit* helyrehozza, és adja a szükséges tanerőket, igazgatót, négy rendes tanárt és egy helyettesét. A város fizet mindegyiknek évi 230 forintot, míg az iskola a zárdában van; ha pedig onnét kimegy, akkor mindegyiknek fizet 300 forintot, mindegyiknek ad évenként 3 öl fát. A zárdának ad 12 szekér szénát. Továbbá adja a szükséges tankönyveket, papírt, írószereket és a világítást.

Ily előzmények után nyílt meg 1817. évi november hó 4-én a legnagyobb ünnepélyességek közepette a mohácsi alгимnázium.

1819. évben Bésán János és Antal, dunaszekcsői földbirtokosok drága zászlót ajándékoztak az intézetnek, melyet április 3-án szenteltek föl a plébánia-templomban.

Ez az alгимnázium 32 évig állott fenn s a szomoru emlékeztű 1849-ik évben szűnt meg.

1849. évi augusztus 15-én ugyanis (296. sz.) «a helybeli négy deákoskolák a tanuló ifjuságnak csekélysége miatt a jelen zavaros időknek megszűntéig felfüggesztetni határozatnak».

1849. évi október 21-én pedig (300. sz.)... «Az Oskolák eránt létező szerződésnek tanulók hejánya miatt, annak útján leendő megszüntetése és a tanítási tőkének s illetőleg tőke kamatjainak hasznosabb tanuló intézetrei fordítása végett intézkedni fennhagytatik»...

Ebben az évben tehát az alгимnázium végképen megszűnt.

A város lakossága és előljárósága azonban semmiképen sem tudott beleszokni és nyugodni abba a gondolatba, hogy Mohácsnak ne legyen az *elemi iskolánál* nagyobb kvalitásu valamilyen tanintézte, s így — mikor az alгимnázium megszűnt — e helyett, vagy ennek folytatásaképen fentartotta a város az ugynevezett *ipartanodát* vagy *reáliskolát*.

Ez a tanintézet két osztályból állott, tanerői a helybeli káplánok voltak, igazgatója Gráger Gábor prépost-plébános volt és pedig eleinte díjtalanul, később 50 forint igazgatói tiszteletdíj mellett.

Ezt a *reáliskolát* vagy *műtanodát* az 1850-ik évben tartott egyházlátogatás alkalmával a város közönségének óhajára Scitovszky János, esztergomi primás, mint a pécsi püspökségnek vezetője

engedélyezte és szervezte. (Visita canonica XXIV-ik számú határozata.)

Ennek az intézménynek azonban sok nehézséggel és akadályal kellett megküzdenie. Így pl. az egyik baj az volt, hogy a káplánokat az egyházi főhatóság csakhamar elvonta e foglalkozástól; ekkor a város képviselő testülete elhatározza, hogy ... »2 tanító nyérése és alkalmazása végett a Pesti Oskola-igazgatóság megkerestetik« ... (1853. augusztus 6-án, 61. szám); miután már előzőleg (1852. szeptember 19-én) kimondják, hogy ... »az Ipartanoda minden áron fenntartandó és virágzóbbá teendő«.

A másik baja e tanintézetnek az volt, hogy nem volt *nyilvános jellegű*, s így nagyon kevés *gyakorlati értéke volt*.

Épen ez okból a város hatósága 1853. évi augusztus 5-én (55. sz.) felir a helytartótanácsához Pozsonyba és az iránt esedezik, hogy ... »den Bestand unserer Unter-Realschule nicht nur gut zu heissen, sondern dieselbe mit dem Vorzuge anderer Staats-Lehranstalten: staatsgültige Zeugnisse ertheilen zu können, gnädigst auszustatten« ... Ehhez a kérvényhez becsatolta a város a két osztályu tanintézet tanórarendjét is, a melyből megtudjuk, hogy ennek az ugynevezett Reál-oskolának vagy ipartanodának a tantárgyai valának: vallástan, magyar nyelvtan, német nyelvtan, történettan, földleírás, természetrajz, természettan, számtan, kereskedelmi könyvvitel, írás.

Ennek a kérvényezésnek azonban nem volt sikere. S így csakhamar ezt a tanintézetet is végképen beszüntetik. Nevezetesen 1853. évi december 4-én (94. sz.) fölvelt jegyzőkönyvben olvassuk: ... »Annak tekintetbe vétele mellett, hogy az eddig fennállott ugynevezett Reál-oskolák eránt mind Mohács városában, mind pedig környékében oly kevés rokonszenv mutatkozott, miképen némely osztályban egy hallgató sem, más osztályban is csak egykettő találkozott; — tekintetbe vévén továbbá, hogy ily iskoláknak felállítása és közintézetté való alakítása több ezer forintoknak az adózó közönségre való évenkénti kivetését annál is inkább igénybe venné, mivel a városi iskolai alapítvány mind azon a Reál-oskolákra fordítandó költségek viselésére elégtelen; — de tekintetbe vevén azt is, hogy a jó rendezett normalis iskolák különben is minden haladásnak alapját teszik; — végre tekintetbe vévén azt is, hogy a nagyobb számú és több mint 700 főre menő iskolai ifjuság két osztályban czélszerűen alig oktathatnék: — ugyanazért

mindezen előadott okoknak, valamint a legfelsőbb rendeletekben kifejezett nézeteknek és helybeli iskolai Igazgatóság véleményének méltó figyelembe vétele mellett, a normalis iskoláknak alapos oly átváltoztatása, hogy még egy 3-ik osztályú tanítói szék illő fizetés mellett felállíttassék, a Reál-iskolák pedig mellőztessenek — elhatarozta» . . . stb.

Az algimnázium és reáliskola tehát végképen megszűnván, Mohács város római katolikus hitfelekezete — mert az összes tanügyi mozzanatok *ennek czége alatt* folytak — már most *elemi iskoláinak* tökéletesítésén buzgólkodott.

Deáky Zsigmond Győrött lakó királyi iskolai főigazgató már 1847-ik évben 150/elemi számú rendeletével fölhívta Mohács város tanácsát *«Magyarország elemi tanodáinak szabályai»* közlése mellett elemi iskoláinak tökéletesítésére és kiegészítésére, minthogy — ugymond a rendelet — . . . «az ottani elemi iskolák a felső elemi iskolák (Capitales scholae) sorába még csak névre, nem pedig valóságára nézve emelvék» . . . és . . . «nehogy a már fennálló, de elszélesztve helyezett elemi iskola egy oly népes és a miveltségben mindinkább haladó szabadalmas mezővárosban ez utánra is csak az alsó elemi iskolák sorába, milyenek egyedül falúkhöz illendők, süllyedjen . . .» stb. . . .

Részben ezen rendelet és az egyidejűleg közölt szabályok folytán, részben pedig az algimnázium és reáliskolával való kísérletezés sikertelensége következtében csakugyan hozzálátott Mohács város katolikus hitfelekezete elemi iskoláinak kifejlesztéséhez. Jelesül:

1853. évi junius 22-én (42. szám) kimondja a képviselő testület *elvben*, hogy az első három osztályt három rendes és három segédtanítóval, a negyedik osztályt egy rendes tanítóval, a külső két osztályt pedig két rendes tanítóval szervezi.

Ugyanez év augusztus 6-án (60. sz.) pedig faiskolát is jelöl ki, a *belsőeknek* az ó-városház kertjét, a *külsőknek* a «Mészárszék»-kertet azzal, hogy — ha ez nem volna elég — a város külső végén két hold föld fog kijelöltetni.

Ez időtől fogva a katolikus hitfelekezet elemi iskoláit a népesség gyarapodásával és a fokozódó igényekhez képest folyton fejlesztette, elannyira, hogy 1897. év végén — ezen történelem véghatárán — a katolikus bel- és külvárosi iskolában tizennégy rendes tanító működik, s ezen kívül külön rajztanító, faiskola-

kezelő tanító, fő- és al-tornatanító, kézimunkatanítónő oktatja a mindkét nembeli ifjúságot külön-külön tantermekben.¹

Az oktatásügy Mohács város képviselő testületének már a régebbi időben is oly meleg gondoskodása tárgyát képezte, hogy a m. cs. k. soproni Helytartóság az 1859. évi február 27-én (45. sz.) felolvasott levelében ... «a mohácsi képviselőséget az iskolák felszerelése s legujabban a tanítók fizetésének fölemelésére tett áldozatkészségeért *megdicsérte*».

Erre a dicséretre Mohács város képviselő testülete a későbbi időkben is teljes joggal rászolgált. A mennyiben elemi iskoláinak fejlesztése mellett az *ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági* szakoktatás érdekében is oly anyagi áldozatokat hozott, hogy pl. 1897. évi $19\frac{2}{10}\%$ -ot tevő községi pótdíjából $10\frac{6}{10}\%$ -ot tisztán az *oktatásiügyi kiadások* vesznek igénybe.

1884. évi december 6-án (187. sz.) ugyanis szervezi az «*ipartanoncz-iskolát*» kezdetben 800 forintnyi évi költségvetéssel, helyiséget a római katolikus elemi iskola épületében jelölve ki. Mai költségvetése 3000 forintnál nagyobb évi kiadást tüntet föl.

1887. február 26-án (32. sz.) kezelésébe veszi a város az «*alsófoku kereskedelmi iskolát*» 415 forint évi kiadással, melyet 1886. évi szeptember 1-től kezdve a «*mohácsi kereskedelmi önképző- és betegsegélyző-egylet*» tartott fenn. Helyiséget ennek is a belvárosi katolikus elemi iskola épületében adott a város. Mai költségvetése 800 forintnál több kiadást mutat.

1897. évben pedig rendszeresítette a város a «*mezőgazdasági ismételő-iskolát*» 520 forint személyi járandósággal. Ugyanis 1897. február 27-én (46. sz.) a vármegyei közigazgatási bizottságnak 207/897. számú határozatával kiküldött a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszternek 60.764/896. számú rendelete folytán a város képvisellete elvben kimondja ... «*hogy Mohácson gazdasági ismételő-iskolát felállítani fog*».

1897. december 29-én (306. sz.) pedig kimondja a képviselő testület, hogy két helyen fogja a gazdasági ismételő-iskolát felállítani,

¹ Mindezekből látható, hogy az uralkodó katolikus vallás ugyyszólván azonosította magát a politikai községgel, mert hiszen a katolikus hitfelekezet czége alatt szereplő összes tanügyi mozgalmakat a *város képviselő testülete* intézi, minthogy a katolikus hitfelekezetnek önálló jog- és hatáskörrel bíró hatósági szervezete (képviselete) 1890. évig egyáltalában nem volt, miként azt már a kath. vallási viszonyok ismertetésénél jeleztem és hangsúlyoztam.

egyiket a bel-, másikat a külvárosi iskolában, megválasztja egyuttal a *községi iskolaszéket* és a továbbiak iránti intézkedéseket erre bizza.

Mindezen *szakiskolák* tanerői a helybeli négy hitfelekezet elemi iskoláinak és az állami polgári iskolának tanítóiból kerülnek ki.

Fontosságra és történelmi fejlődésének érdekességére nézve az oktatásügy terén nevezetes alkotások városunkban az elemi iskolák előkészítő fokául szolgáló *«községi óvodáink»* és az elemi oktatást betetőző *«állami polgári fiu- és leányiskolánk»*. Mindkettő milleniumi alkotás, örömünknek és büszkeségünknek méltó tárgyai.

Történelmi kifejlődésük a következő:

1. *Óvodák.* Már 1879. évben az akkori *«Mohács»* című heti lap fölvetette a *«kisdédóvó-egylet»* alakításának eszméjét. Lelkes férfiak, élükön a kultura és humanizmus leglelkesebb előharczosával Serli Sándor tr. járásorvossal, fölkarolták az eszmét, a mely csakhamar testté lön; mert már 1880. évi január hó 4-én a *«mohácsi kisdédóvó-egyesület»* megtartja alakuló közgyűlését, melyen Serli Sándor doktort választották meg az egyesület elnökévé, a ki e tisztelet az egylet megszűntéig a legnagyobb lelkiismeretességgel viselte.

A nemes czélt szolgáló egyesületnek segélyére sietett az egész társadalom. Számos tagot gyűjtött, kik három évre kötelezőleg fölajánlották évi adományaikat; e mellett intézetek, egyesületek és magánosok jelentékenyebb összegekkel alapító tagokká lettek, pl. a *«mohácsi általános takarékpénztár»*, a *«mohácsi takarékpénztár»*, *Német (Deutsch) Lipót* 50—50 forinttal, *Keglevics István, Toldy József, Frommer Miksa, az iparos olvasókör* 25—25 forinttal alapító tagokul jelentkeztek, az első mohácsi nőegylet pedig évi 120 forinttal segélyezi az egyletet.

Majd az egyes körök és maga az egyesület tombola-estélyek, hangversenyek, műkedvelői előadások és tánczestélyek jövedelmeivel gyarapították az egyesület pénztárát. A lelkesedés oly gyors anyagi eredményt szült, hogy a *mohácsi kisdédóvó-egyesület első óvodáját* bérelt helyiségben 1880. évi május 18-án ünnepélyesen megnyitották. Az óvó lakáson kívül 400 forint, a dajka 100 forint fizetést kapott.

Az egyesület kísérletet tesz, hogy részvények kibocsátása útján óvóépületet állíthasson; ez azonban nem sikerült.

A lelkesedés megcsappanásával és az igények fokozódásával egyidejűleg az egyesület anyagi és adminisztratív gondjai azonban

napról-napra mindinkább súlyosodtak, s bár 1883. évtől kezdve a város is évi 200 forinttal segélyezte a kisdédóvó-egyesületet, ez 1888. évben megszűnt, és Serli Sándor tr., mint az egyesület volt elnöke, 1888. évi márczius 5-én az alapszabályok 34. §-a alapján az egylet vagyonát, mely takarékpénztári betétben 1054 forint 95 krajczárt tett, a város rendelkezésére bocsátotta. (39. sz.)

Ez idő óta Mohácson *magán-óvónő* működött, a kit a város évi 200 forint anyagi segélyben részesített; miglen a kisdédóvásról alkotott törvény rendelkezése alapján a vármegyei közigazgatási bizottság 1892. évben 373/kb. 441. számú határozatával a várost három óvoda felállítására kötelezván, ennek a határozatnak fogantatása céljából járási főszolgabíró 1676/k. i. számú rendeletével az előljáróságot föl nem hivta. (1892. április 27-én, 89. szám).

Ezzel a *községi óvodák* felállításának ügye a rendes mederbe került.

A képviselő testület ezuttal ugyan csak azt határozta, hogy előbb felszólítandók a hitfelekezetek, mint a felekezeti jellegű iskolák fentartói, nem óhajtják-e maguk az óvodákat fölállítani, s addig is halasztási engedély kérendő. A hitfelekezetek óvodák fölállítására nem mutatván hajlandóságot, a felterjesztett óvónői díjleveleket a vármegye közigazgatási bizottsága megerősíti és a pályázatok kiíratását elrendeli (1892. november 7-én, 216. szám).

A város képviselő testülete megválasztja az «óvodafelügyelő bizottságot» s a továbbiakat erre bizza. Az óvodák építéséhez alkalmas két házhelyet 1800 forintért a város megveszi (1894. október 26-án, 228. szám); az építési tervet és költségvetést 1895. évi április 26-án (76. sz.) elfogadja és a két községi óvoda megépítését 1895. évi július 17-én (194. sz.) 12.997 forint összköltséggel vállalkozóra bizza.

A két épület, mely a törvény előírása szerinti teljes és tökéletes felszereléssel és a területtel együtt mintegy 16.000 forintba került, 1896, vagyis a *milleniumi* év tavaszán elkészülvén, augusztus havában már meg is nyílt.

Ünnepélyes megnyitásuk a milleniumi ünnepségek fényes sorozatának egyik igazán lélekemelő és végtelen kedves epizódját képezte.

A két községi óvoda mellett a harmadik óvodát egyelőre az eddigi *magán-óvónő* látja el, a kit a város évi 400 forinttal és 6 öl fával segélyez, azon kikötés mellett, hogy 20 szegényebb óvodaköteles gyermeket ingyen köteles befogadni.

2. *Polgári iskola.* Mohács város társadalma nem tudta felejtetni, hogy a városnak e század első felében már volt magasabb tanintézete, algimnáziuma. Ennek emléke egyrészt, másrészt városunk rohamos emelkedése, népességének gyarapodása, a művelődésben való nagy előhaladás folyton szitották, öregbítették a város lakosságában a vágyat, hogy ismét egy az elemi oktatást betetőző magasabb fokozatu tanintézetet állithassunk.

A vezető férfiak józan gondolkozását és helyes látását dicséri az a ténykörülmeny, hogy mindig a polgári iskola felállítását tervezték. A mi helyi különleges viszonyainknak és igényeinknek t. i. legjobban és legáltalánosabban ez az intézet felel meg. A teljes polgári fiu- és leányiskola ugyanis egyrészt megoldotta városunkban a *nőnevelés nehéz problémáját*, másrészt miveltebb, tanultabb iparos és kereskedői nemzedék nevelését segíti elő.

A polgári iskola felállításának eszméjével városunk képviselő testülete már 1871-ik évben — tehát megvalósulása előtt 24 évvel — foglalkozott, a mikor április 16-án tartott gyűlésében (36. sz.) hajlandónak vallja magát e célra az akkor 15—16.000 forintot tevő iskolai alapítványi tőkét átengedni. Ily értelemben folyamodik a város a miniszteriumhoz. A miniszter megbízása folytán a tanfelügyelő *1873-ik évi június 16-án* (69. sz.) tárgyal is a városi képviselő testülettel; mivel azonban a kormány kijelentette, hogy a költséget nem fedezheti, a város az ügynek további tanulmányozását Réder Károly elnöklete alatt egy választmányra bizta.

Két évig aztán mi sem történik. 1875. július 25-én azonban (122. sz.) felolvasták számos helybeli polgárnak folyamodványát, melyben a törvény és miniszteri rendelet által elrendelt polgári iskolát fölállíttatni és a helybeli népiskolák *közösségét* megállapíttatni kéri. Ennek folytán Brand János elnöklete alatt bizottságot küldenek ki.

Brand János augusztus 22-én tesz is indítványt, Goócs Gyula azonban ezzel szemben halasztási indítványt tesz, a mit elfogadnak, s így az ügy egyidőre ismét elalszik; sőt mikor a tanfelügyelő 1878. évben sürgeti az intézkedést, az ujabban kiküldött bizottság 1878. évi szeptember 22-én szótöbbséggel egyenesen azt indítványozza, hogy ... «a jelen politikai viszonyokat tekintve, nem találja időszerűnek a módokat megállapítani, melyek egy polgári iskolának ez évben való megnyitását lehetővé tegyék, ezen kérdés

eldöntését boldogabb időkre halasztja». Az ügy bővebb tanulmányozását a képviselő testület ismét bizottságra ruházza.

S bár a tanfelügyelő jelentést kér (1879. február 6., 18. sz.); s bár az eszmének előbbre vitele czéljából Halász Mihály jegyző, a mikor állásáról leköszönt, 500 forintos alapítványt tesz (1879. márczius 29-én, 64. sz.) a felsőbb (polgári) iskola-alap javára: — a mozgalom megakadt és a fölvetett eszme elaludni látszott; — de csak látszott, mert bár a város képviselő testületében — tehát hivatalosan — csakugyan semmi sem történt ez ügyben, a város társadalmában az eszme élt és az intézet létesítése iránti hő vágy már a legmagasabb fokát érte el. A társadalmi közóhajnak tett szolgálatot 1883. év tavaszán Német (akkor Deutsch) Lipót, mohácsi ügyvéd és a kerület akkori országos képviselője, a mikor társadalmi uton és most már a lehető legkomolyabban fogott a munkához. Értekezletet hívott egybe és azon nagy lelkesedéssel határozták el, hogy minden akadályt elhárítva, az eszmét meg fogják valósítani. A lelkesedés oly nagy és oly igazi volt, hogy magánosok aláírási iveken hamarosan 14.760 forintot jegyeztek a szükséges költségekhez való hozzájárulásképen.

Epen ezért a köztudatban a polgári iskola felállításának kezdeményezése, s illetve a kezdeményezés érdeme tényleg Német (Deutsch) Lipót nevéhez fűződik, bár — mint eddig láttuk — a kezdeményezés már jóval régibb keletű.

Német (Deutsch) Lipót és társai az értekezletből kifolyólag 1883. évi május hó 8-án kelt és a városi képviselő testülethez benyújtott kérvényükben, mely 1884. márczius 9-én (45. sz.) került tárgyalás alá, azt indítványozzák, mondja ki a képviselő testület, hogy Mohácson fiu- és leánynövendékek számára teljes 6, illetve 4 osztályu polgári iskolát állít föl és erre a célra a bemutatott iveken jegyzett 14.760 forintnyi alapítványokat elfogadja és kezelés alá veszi... stb.

A képviselő testület az indítványt 30 nap közbevetésével 1884. évi április hó 8-ára kitűzött közgyűlésében vette érdemleges tárgyalás alá s a következő határozatot hozta (71. szám):... «A nagym. m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter úr fölkérétni határoztatott, hogy Mohácson fiuk számára egy 6, leányok számára 4 osztályu állami polgári iskolát állítson föl, mely iskolák fentartásához Mohács nagyközség felajánlja a mohácsi szigeti és szárazföldi ugynevezett iskola-földeknek évenkénti 500 forintra számítható

jövedelmét, az ujabban gyűjtött és a Mohács nagyközség által ezennel kezelés végett elfogadott 14.760 forintnyi alapítványi tőkének kamatait, nemkülönben az ujonnan épített katonai laktanyának 3500 forintra tehető jövedelméből 1886. évi január 1-től további időkre évenként 2000 forintot; végül a régi iskolai alapítványi tőke, 18.182 forintnak évenkénti kamatjövedelmeit». Felajánlta ezen felül az ingyen területet; mindezekért csupán a tanítók kinevezésénél kandidálási jogot kérven.

A miniszter az iskolaépületre vonatkozó tervet és költségvetést kér. Ezen rendelet fogantatása céljából bizottságot küldenek ki (125/895. sz.) Ez a bizottság 1888. február 3-án (7. sz.) hosszas előterjesztés kíséretében, melyben mindenre kiterjeszkedik, bemutatja az építési tervet és költségvetést (42.046 forint 51 krajczár), kijelöli az átengedendő területet, kiszámítja az összeget, melylyel a miniszterium intencziója szerint a községnek járulnia kellene (19.507 forint 90 krajczár), előadja a módokat és forrásokat, miképen és honnét volna ez az összeg — a község különös megterhelése nélkül — beszerezhető . . . stb.

A képviselő testület az egész előterjesztést *elűben* elfogadja. Érdemleges tárgyalás alá azonban 1888. évi márczius 5-én (38. sz.) veszi, a mikor is 36 szóval Márton József egy szavazata ellen az előterjesztést végleg elfogadva, kimondja a közgyűlés: . . . «hogy a közmívelődés terjesztésére szükségesnek tartja Mohácson egy polgári iskolának fiu- és leány növendékek számára létesítését» . . . «kötelezi magát a város azok fentartásához évi 3500 forinttal hozzájárulni; átengedi az iskolához szükségelt területet ingyen, az építési költségekből pedig elvállalja a nyers anyag, kézi és ígás napszámok szolgáltatását vagy azok pénzértékét» . . . «kérven» egyúttal, hogy az iskolák létesítése esetén a tanári állások betöltésénél a kormány a községi képviselő testületnek engedjen kijelölési jogot» . . .

Megemlítem, hogy magánadakozás útján kötvényileg biztosítva volt 18.820 forint és hogy a vásártéren eladásra kijelölt a város nyolcz házhelyet a célból, hogy azok árát is eme költségek fedezésére fordítsa, melyből szintén 17.000 forintot irányoztak elő.

Ezt a határozatot a vármegye is jóváhagyván 234/kgy. 888. számú határozatával, a kérvényt már most felküldik, egyben küldöttségképen kinevezik Stájevits János bírót és Német Lipót képviselőt. (72/888. sz.)

Sajnos, mindeme nemes buzgólkodás és szép ajánlat ez idő szerint hiába való volt, mert 1888. július 24-én (112. sz.)... «Biró tudomásvétel végett jelenti, hogy a nagyméltóságu vallás- és közoktatási miniszter ur a pécsi királyi tanfelügyelő urnak f. évi 1081. számú értesítése szerint a Mohácson állami költségen, illetőleg államsegély mellett létesíteni szándékolt polgári iskola ügyének tárgyalásába ez idő szerint nem bocsátkozott»...

Mohács város azonban nem adta föl a reményt, hanem igyekezett minél nagyobb anyagi erőt gyűjteni e célja kiviteléhez.

1890. évben eladja a vásártéren kijelölt telkeket, melyek vételárából a polgári iskola céljaira 22.801 forint folyt be. (81. sz.)

A miniszternek fentebb jelzett rideg elutasítása után a város öt évig nem tesz semmiféle újabb kísérletet, hanem várja a kedvező alkalmat.

Ezt az alkalmat egy egészen váratlan incidens csakhamar meghozta.

Ugyanis 1893. évi május 12-én (74. sz.) tartott közgyűlésen tárgyalja a képviselő testület Kellner Fülöp, veszprémmegyei Szilas-Balhás községi lakos kérvényét, melyben ez — bejelentvén abbeli szándékát, hogy Mohácson államilag engedélyezett magán polgári iskolát állít föl — ehhez községi segítyt kér. A képviselő testület a kérelmet elutasítja, mert hiszen ha magánvállalkozást segítenez, ezzel csak elodázza a végleges megoldást. Egyuttal azonban kimondja, hogy a város már most ismét a legnagyobb buzgalommal indítja meg az öt év óta szünetelő mozgalmat. E célból bizottságot választ.

Kellner Fülöp mégis megnyitja 1893. év őszén magánintézetét, mely két évig fenn is állott, vagyis addig, míg végre az állami intézet létesült.

A város képviselő testülete 1893. évi július 13-án (147. sz.) a fent kiküldött bizottság javaslatához képest a már 1888. évben 38. sz. határozatával tett ajánlatát azon reményben, hogy most már a kormány jobb pénzügyi viszonyainál fogva szóba áll velünk, megújítja azon változtatással, hogy ingyen telket, az iskolának a a terv szerinti megépítését és felszerelését ajánlja.

A kérvény szerkesztésével és újabb adományok gyűjtésével a bizottságot bizza meg.

A miniszter 19.953 számú leiratában hajlandónak nyilatkozik arra, hogy saját költségén egy teljes állami polgári iskolát létesít

Mohácson, ha e célra a város ingyen területet és 50.000 forint készpénzt ad. Kijelenti azt is, hogy az intézetet az építkezés befejezése után azonnal megnyitja. A képviselő testület ezt a hozzájárulást megszavazza. (1894. augusztus 24-én, 187. sz.) A határozatot a vármegyei törvényhatóság 1894. évi december 17-én 821. szám alatt jóváhagyja.

1895. május 10-én (98. sz.) a miniszter 9282. számú leiratában értesíti a várost, hogy a följánlott telket műszaki közegeivel megvizsgáltatja, s ha megfelel, intézkedni fog az iránt, hogy az építést még ez évben megkezdjék. Az 50.000 forint átvételére pedig a mohácsi királyi adóhivatal utasította.

A város az 50.000 forintot azonnal befizette s így most már teljesen biztos kilátás volt arra, hogy ez a majd 25 év óta huzódó ügy végleges befejezést nyert s az új állami polgári iskola legalább 1896. év őszén megnyílik.

Mivel azonban Kellner Fülöp az ő magánintézetét — mely a fentiek folytán lételapját elvesztette — 1895-iki tanév végével beszüntette, ennek következtében azok a szülők, kiknek gyermekei már 2 osztályt végeztek, az esetre, ha az állami polgári iskola csak 1896-ban és csak 1—1 osztálylyal nyílik meg, ennek az intézménynek áldását már nem élvezhetik, sőt a legkellemetlenebb kényszerhelyzetbe jutottak.

Hogy e bajt elhárítsák, összefogott Mohács egész társadalma.

1895. márczius 29-én (55. sz.) Jágics József, városi képviselő indítványára — hogy a polgári iskolai előadások még az 1895/96. tanévben megkezdhetők legyenek — följánlja a város ideiglenes tantermekül a volt püspöki kastély üres helyiségeit ingyen. A közgyűlés ily értelemben sürgős feliratot intéz a miniszterhez és egyben a kérvény hatályosabb támogatása céljából netán szükségesnek mutakozó küldöttség vezetésére fölkéri Kardos Kálmán főispánt.

Mohács igényét és érdekét azonban — mint a fentebbiekből megérthettük — nem elégítette ki az, ha 1—1 osztálylyal nyílik meg, mert a 2 osztályt immár végzett növendékek érdekében minden áron azt kellett kieszközölni, hogy egyszerre 3—3 osztálya legyen a megnyitandó intézetnek.

Emez óhaj kegyes teljesítését kérte a város Stájevits János országos képviselő útján fölterjesztett kérvényében, biztosítván a minisztert arról, hogy a följánlott helyiségeken, felszerelésen és

minden szükséges dologi kiadásokon felül ezen első évre még kész a város a személyi kiadásokhoz is 2740 forinttal járulni, a mely összeget pár nap alatt adták össze Mohács tehetősebb lakosai és az érdekelt szülők. (178., 179., 180/895. sz.)

A miniszter táviratilag értesíti a várost, hogy az ajánlatot elfogadja és ez esetben 2—2 osztályt hajlandó megnyitni. A város újból esedezik a 3—3 osztály megnyitásáért, föltárván a miniszter előtt a beállott kényszerhelyzetet és az okokat, melyek a város e kérelmét igazolják. Erre a miniszter kijelenti, hogy méltányolva az okokat, kész megnyitni azonnal a 3—3 osztályt, ha a már följánlottakon kívül a személyi kiadásokhoz ebben a tanévben nem 2740 forinttal, hanem 3500 forinttal járul a város. Ezt a város bírása a város nevében táviratilag megajánlja. (207. sz.)

Oly siker volt ez Mohács városára nézve, melyért a leghálásabb köszönettel lett a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszternek adósává.

De lerótta a város képviselő testülete köszönetét Stájevits János akkori országos képviselő személye iránt is, kinek abban, hogy a városnak ez óhaja így sikerült, tagadhatatlanul legtöbb érdeme van, mert személyes fáradozásán felül a 3500 forintnyi költséghez is egymaga *ezer forint* adománynyal járult. (205. sz.)

Ezen ideiglenes helyiségben maradt a tanintézet két éven keresztül, mert az állam által emelt épület csak 1897. év nyarán készülvén el, ebben az oktatást csak 1897. év őszén kezdhették meg.

Az állami polgári iskolai épület Mohács városnak két felejthetetlen szép ünnepnapot szerzett.

Egyik volt 1896. évi szeptember 24-ike, az alapkő letételének napja, melyen a közoktatásügyi miniszter képviselőjében Salamon József királyi tanfelügyelő, a vármegye képviselőjében Szily László alispán is részt vett. Az ünnepély nagyméretű volt: a polgári és elemi iskolák növendékei zászlók alatt vonultak ki az ünnepély színhelyére; a különböző egyesületek testületileg jelentek meg; a város tisztkara teljes létszámmal, az összes hatóságok és hivatalok küldöttségileg vettek részt.

A másik ünnepnap volt 1897. évi október hó 3-ik napja, a mely fényben, ragyogásban, meleg lelkesedésben a Mohácson sűrű egymásutánban lezajlott ünnepségeket mind-mind felülmulata.

Ez a nap a polgári iskolai épület felavatásának s ezzel egyidejűleg az ifjusági zászló felszentelésének napja volt.

Az ünnepély nagy jelentősége mellett az emelte különösen ez emlékezetes nap fényét, hogy a zászlóanyai tisztet nemrég kinevezett ifju főispánunk, dr. báró Fejérváry Imre neje volt kegyes elvállalni és e tisztének teljesítése céljából személyesen eljött hozzánk férjével együtt.

Minthogy a vármegye főispánja ezuttal először jött Mohács város látogatására, ez okból az ünnep kettős jelentőséget nyert.

Ezuttal nyílt t. i. városunknak alkalma arra, hogy az uj főispán előtt hódolatát bemutassa, másrészt szeretetteljes lelkesedéssel sietett leróni mély és hálás köszönetét a méltóságos zászlóanya iránt, a ki e tiszt készséges és szives elvállalása által városunkat és zsenge intézményünket annyira megtisztelte és nekünk oly igaz örömet szerzett.

A város az ünnepély rendezésére a milleniumi bizottságot, a tanintézet pedig az egész gondnokságot küldte ki, s ez a kettős bizottság elkövetett mindent, hogy a város ujjongó nagy öröme külsőségekben is felejthetetlen szép kifejezést nyerjen.

Nem is vállalkozom arra, hogy azokat a ragyogó színeket ide varázsoljam, csupán rideg történetírói rövidséggel megörökítem az ünnepség részleteit.

Október 2-án a déli vonattal érkezett a főispáni pár; az állomásnál az összes hatóságok, hivatalok és Mohács előkelő társadalma fogadta őket, és a város nevében Klombauer Antal I-ső jegyző mondott szívből jövő üdvözlő beszédet.

Megszámlálhatatlan fogattól kísérve vonultak be diadalkapu alatt a fellobogózott várósbá, hol az ut mentén az összes tanintézetek növendékei állottak sorfalat.

Délután a főispán előtt Jágics József országgyűlési képviselő lakásában tisztelegtek a hatóságok, hivatalok, egyletek, körök stb. mintegy 30 küldöttséggel.

Este a kaszinó termeiben a főispáni pár tiszteletére fényes estély volt, melyet hatalmas fáklyásmenet előzött meg. Ez alkalommal a dalárda szerénádót adott és Margitai Péter üdvözlő beszédet tartott.

Október 3-án a püspök-templomban 9 órakor ünnepélyes Te Deumot tartott Dobszay Antal pécsi kanonok, mely után az uj épületnek e célra csinosan feldiszitett tornatermében folyt le a tulajdonképeni lélekemelő ünnepély. Első sorban a Mohácson levő négy hitfelekezet mindegyikének papja megáldotta az épületet,

ugymint: a római katolikus, evangélikus református, görög keleti és izraelita papok. Majd Német Lipót, az állami polgári iskola gondnokságának elnöke tartott ünnepi beszédet, ezt követte Brand Ede igazgató fölolvassza az intézet alapításának törénelméről, majd a zászlószegek beverése. Közben az ünnepély magasztos hangulatát fokozták az intézeti fiu- és leányénekkarok gyönyörű dalai.

Délben a kaszinó termeiben tartott diszebed zárta be az ünnepségek sorozatát, melyen száznál többen vettek részt.

Mohács város társadalma e napon valóban egész lelkéből kimutatta végtelen nagy és igaz örömet, hogy e napot megérve, végre elérte annak az eszmének diadalát, melynek megvalósulásáért majd 25 év óta küzdött teljes erkölcsi erejével és anyagi áldozatkészségével.

Vajha e tanintézet minden időkre örömnünknek és büszkeségünknek igaz és méltó tárgya lenne!

Közzoktatási viszonyaink megismertetése után szükségesnek tartom némely általános jellegű közmivelődési mozzanatra is kiterjeszkedni.

Kell, hogy megemlékezzem különösen a helyi irodalomról, helyesebben: a *helyi sajtóról*.

Mert tagadhatatlan tény, hogy a helyi sajtó a szellemi előhaladásnak hatékony emeltyűje nemcsak, hanem a város értelmi fejlettsége színvonalának a legigazabb fokmérője, szóval komoly közmivelődési tényező. Mert az értelmileg kellőleg kiművelt társadalom a salakot kiveti köréből, míg az értelmileg fejletlen és szellemileg szegény tömegnek jó minden maszlag.

Mohács városnak nem kell szégyenkeznie e fokmérő miatt.

Természetesen nem lehet szó — a mikor a hivatásos helyi sajtót akarom bemutatni — arról a hetvenes évek végén és a nyolczvanas évek elején fennállott *német* nyelvű heti lapról, a mely Mohácson sem hivatással, sem létjogosultsággal nem bírván, nyom nélkül eltűnt.

Az első komoly kísérletet tette *Szebényi Benő* tanító, kinek szerkesztésében 1878. évben megindult a «Mohács» című heti lap, mely azonban két évi fennállása után megszűnt.

Állandó hirlapirodalmunk azonban csak 1882. év óta van, a mikor a «Mohács és Vidéke» megindult.

A lap első alapítói voltak: Német Lipót, Garay Alajos, Serli Sándor tr., Margitai Péter, Filep Endre, Pribék József és Tarnai Károly.

A lap felelős szerkesztője dr. Serli Sándor, járási orvos, főmunkatársa Filep Endre, református tanító, kiadó-tulajdonosa Millich (most Margitai) Péter ügyvéd volt. 1883. évben azonban Margitai Péter vette át a szerkesztőséget.

Tizenhat éves fennállása a legjobb bizonyosság arra, hogy a «Mohács és Vidéke» tartalmilag kielégítő és kellő irodalmi színvonalon álló lap, mely a nagyközönségnek immár szinte nélkülözhetetlen szellemi táplálékát képezi és a város ujabbkori fejlődéstörténetében becses szolgálatokat teljesít és fontos szerepet tölt be; mert ennek hasábjain kerültek mindenkoron fölszínre az egyes eszmék és itt érlelődtek meg többnyire valóságos alkotásokká.

Eme jeles szolgálatokat kívánta bizonyára a társadalom jutalmazni már 1893. évben, a mikor a lap fennállásának tizedik éve leteltével a lap munkatársai által szerzett jubiláris alkalommal Margitai Péter szerkesztőt lelkes óvácziókban részesítette.

1897. év végén egy második heti lap indult meg városunkban «Baranya» czímmel, Perlesz Lajos szerkesztésében.

Egyéb följegyzésre méltó közmivelődési mozzanatokként megemlítem, hogy a város 1892. évi márczius 9-én (57. sz.) 100 forinttal a *történelmi társulat* alapító tagjai közé lépett; — hogy a *pécsi nemzeti színház* építési költségeihez 300 forint adománnyal járult; — a polgári iskola könyvtára számára megvásárolta *Jókai* teljes kiadású összes munkáit; — tagja a dunántuli *közmivelődési egyesületnek*, a *vörös kereszt-egyletnek*, a vármegyei *gazdasági egyesületnek* stb. Szóval mindenkor a legkészségesebben és igaz lelkesedéssel hozta meg a közoktatás és közmivelődés oltárán a kitelhető anyagi áldozatokat.

VI. Társadalmi viszonyok.

Valamely város vagy község anyagi és szellemi fejlődésére és előhaladására nézve épen nem közömbös, sőt nagyon is nagy horderejű az a kérdés: minők a társadalmi viszonyok.

Örökké igaz marad a klasszikus időkből reánk maradt ama közmondás: «Concordia res parvae crescunt; discordia maximae dilabuntur». (Egyetértéssel kis dolgokból is nagyot alkothatunk; egyenetlenség miatt a legszebb törekvéseink is meghiusulnak.)

Ha az eddigiekben megismert történeti tényekből okfejtőleg következtetünk a társadalmi viszonyokra, minden példa azt mutatja, hogy elődeink összes törekvéseiben a legnagyobb, legszilárdabb egyetértés és összetartás uralkodott. Csakis ez a megbonthatatlan szilárd egyetértés képezi alapját azoknak a sikereknek, a melyekre ezen monográfia során rámutathatunk, egyrészt az urasággal vívott másfél százados nagy harcokban, tehát az *anyag*i fejlődés terén; másrészt a közigazgatás tökéletesítése és legkivált az 1840-ik évben megszerzett privilégium által a *szellemi fejlődés* terén. Mindezen küzdelmekben, mindezen lelkes törekvésekben a város egész társadalma mint egy szív, egy lélek jelentkezik.

Ez a minden siker létalapját és biztosítékát képező egyetértés — sajnos — a mai társadalomban immár meglehetősen ismeretlen fogalom. Mintha az itt elesett hősök kiomlott vérének átka súlyosodnék városunkra!... Az egyetértés — a teremtés és alkotás eme géniusza — helyett az egyenetlenség, a visszavonás sötét réme suhogtatja fölöttünk szárnyait.

Ezen kívül — mint egyébutt — városunkban is a századvég társadalmi kórtünetei: túlfokozott igények, rang- és cím-kórság, határtalan fényűzés mindenben és a felebaráti szeretetlenség rontják a társadalmi életet, a mely mindeme bajok folytán beteges, laza, szétmálló...

... Sok részük van e társadalmi bajoknak abban, hogy fájdalmas lemondással és megadással kell látnunk a közügy minden jelentősebb mozzanatának, minden szebb eszmének, minden fenköltebb törekvésnek kinos, tehetetlen vergődését és akárhánynak gyászos összezuzódását az engesztelhetetlen egyenetlenség rideg szirtjein.

Enyhítik némileg ennek a szomorú képnek rideg színeit az egyes társadalmi és humánus egyletek, melyeknek a társadalmi viszonyok javítása körül mindenkoron fontos és akárhányszor nagysikerű szerep jutott.

Mohács város bővelkedik ily egyesületekben.

Mindezeket alakulásuk időrendi sorában fogom bemutatni.

Mohács városban a legelső, illetve legrégebbi társaság volt az *«Egyenruhás polgárok katonai társasága»*, vagy más czimükön a *«Mohácsi czéhbéli gyalogoló kompánia»*. Alakult pedig ez a társaság 1819. évi május hó 20-án Klombauer Mihály akkori bíró által kiállított községi határozat, jobban mondva szerződés-féle okirat alapján. A társaság szervezője és első kapitánya volt Hailman Gáspár.

Egyleti zászlójukat 1828. évi február 12-én (a király születése napján) maga négyessi báró Szepessy Ignác püspök szentelte föl, a zászlóanyai tisztet pedig B. Bésán Klára dunaszekcsői földbirtokosné tölté be. Ez bizonyítja, hogy ennek a társaságnak abban a korban városunk közéletében eléggé jelentékeny szerepe volt. Rendeltetése főképen az volt, hogy bizonyos ünnepélyességek alkalmával ehhez a *külső* diszt szolgáltatassa. Még az 1847. évi tisztujításkor szerepelt s úgy látszik az 1848/9-iki események törölték el.

*

Haas Mihály ismert munkájában megemlíti, hogy azon időben (1845. évben) Pécs városán kívül még *Mohácson* és Pécsváradon is van egy-egy *kaszinó*. És ez nem is képzelhető másképp. Városunknak már az 1840-es években akkora és olyan intelligenciája volt, a mely *kaszinó* nélkül el sem képzelhető.

A *kaszinó* volt tehát a második társadalmi egylet Mohácson. Ez az akkori *kaszinó* azonban a csakhamar bekövetkezett nehéz idők viszontagságai közben megszűnt és létezéséről a fenti történelmi följegyzésen kívül semmiféle okmányoszerű bizonyítékunk nincs.

Az önkényuralom éveiben természetstertüleg halálos csend borult az országra, s így városunkban sem közéleti, sem társadalmi mozgalmakról nincs mit följegyeznünk.

Amint azonban a sűrű sötét fellegek lesiklottak hazánk egéről, a kedélyekre nehezedő ködös boru is oszladozni kezdett; a drága szabadság üde levegőjében az érzelmek felszabadultak, a közéletben és társadalmi világban hatalmas föllendülést mutatott az egész ország.

Mohács sem maradhatott mozdulatlan, néma.

S a mikor felderült a szabadság hajnala, mi mással üdvözölhattük volna szebben, méltóbban, mint a — dallal.

Mohács város intelligens férfiai szükségét érezték annak, hogy a drága alkotmányos szabadság felett érzett túláradó érzelmeiknek alkalmas módon kifejezést adhassanak és 1862. évi július 20-án megalapították a *«mohácsi dalárdát»*. Alapszabályainak kelte 1863. márczius 20. Aláírták Huber Károly, ideiglenes elnök; Náray József, jegyző, kit később Szabényi Benő követett. Jóváhagyási záradékkal ellátta a magyar királyi helytartótanács 1863. évi június hó 5-én 41.836. számú határozatával. A mohácsi dalárda

első választmányi tagjai voltak: Visy István, Böhm Ignác, Kugyerai Ede, Goócs Gyula, Auber Ferdinánd, Rüll János, Brand János, Borbély István, Kovácsóczy László, Neumayer Gáspár, Scheidl Miklós, Herr Miklós, Witt Károly.

Célja volt az alapszabályok 1. §-a szerint: ... «a dal művelése és ez által a társas életnek előmozdítása, tekintettel az egyházi ének ápolására is».

A mohácsi dalárda szereplésével hirt, dicsőséget ugyan nem szerzett, de kellemes dalaival városunk minden ünnepélyének fényét emelte és melegségét fokozta és önállóan rendezett estélyeivel is Mohács társadalmának sok-sok kellemes órát szerzett.

Élettörténete felettébb változatos. A társadalmi viszonyok alakulásához, majd pedig a kellő hanganyag bőségéhez vagy fogyatékoságához képest időnkint beszüntette, majd ismét újból megkezdte működését és — «megfogyva bár, de törve nem», ma is fennáll.

*

Ugyancsak 1863. évben július 12-én az egyesületi, társulati szellem általános föléledése, a társulásban rejlő anyagi erő fölismerése és az önsegély ösztöne megszülte a *mohácsi temetkezési egyletet*. Az eszmét Náray József járásbírósi hivatalnok penditette meg és a megalapítás nehéz munkájában társai voltak: Ökrös Pál takács, Neumayer Gáspár iskolai igazgató, Alagics Alajos bognár, Reberics Mátyás szűcs, Greiner István takács, Mittler Pál fazekas. Első elnöke volt: Neumayer Gáspár iskolai igazgató. Jegyzője: Náray József. Pénztárnoka: Fledrich Gáspár molnár. Megalakult 814 taggal. Ma 2152 tagja van és 28.001 forint 86 krajczár értékű vagyona.

*

Említettem fentebb, hogy a mohácsi dalárda egyik alapszabályszerű célja volt «a társas életnek előmozdítása» is. Ennek az egyesületnek azonban nem volt, nem is lehetett hivatása a nagyobb társadalmi tevékenység, mert hiszen a dalárda inkább csak egy a maga és mások kellemes mulattatására alakult baráti körnek jellegével bír. Épen azért nem is elégithette ki a szépen fejlődő város társadalmi igényeit és városunk intelligens férfiai szükségét érezték egy rendes *kaszinó-egyesület* megalakításának.

1864. évi szeptember havában a «Kereszt»-vendéglő nagytermében Kóbor Antal (prépost-plébános) korelnöklete alatt összegyűltek: Bach M. Antal, Brand János, Deutsch Ádám, Funták József, Goócs Gyula, Haas Károly, Horváth Lajos, Jamnitzky János, Ivánka Károly, Kanizsay Ferencz, Kerese Imre, Kerék Sándor, Koszits Szilárd, Náray József, Pyrker Gyula, Ráth Ferencz, Réder Károly, Stájevits János, Stájevits Pál, Seregly Eduárd, Szlamay Ignác, Tauszik Lipót, Ullein József, Ullein Lajos, Visy István, Wächter Károly, Wassinger János, Witt Károly és Zabák Antal, — s ott egyhangulag kimondották, hogy üdvös és a társadalmi élet folytatására ugyszólván nélkülözhetetlen Mohács mezővárosában egy *társalgási hely* felállítása. Így és ekkor született meg a mohácsi kaszinó-egyesület. Egyelőre, míg az alapszabályok jóváhagyva le nem érkeztek, *Koszits* Szilárd elnöklete alatti ideiglenes igazgató-választmány vezette az egyesület ügyeit. Az első tisztújító közgyűlést 1866. évi január hó 14-én tartották meg. A kaszinó első tisztikara volt: Koszits Szilárd elnök, Witt Ferencz alelnök, Ivánka Károly igazgató, Rüll János pénztárnok és Horváth Lajos jegyző. Az egyesületnek az alakulás első évében 127 tagja volt. Kezdetben bérelt helyiségben volt az egyesület, de már 1870. évben házat épített 13.424 forint 97 krajczár összköltséggel, s ez idő óta ebben a tulajdon házában vannak a kaszinó helyiségei.

Élettörténeti adataiból érdekes fölemlíteni, hogy a hetvenes években (1871—1878.) érte el számbeli virágzásának tetőpontját, mert e korszakban a tagok száma a háromszázat elérte. Nem hiányoztak azonban az egylet beléletében egyes kellemetlen nézetkülönbségek, vagy kiélesedett személyi kérdések, melyek elkerülhetetlen surlódásokat és összeütközéseket támasztván, időnkint az egyesület jótékony tevékenységét megbénították; sőt egy ízben a tagok tömeges kilépése oly válságba sodorta az egyesületet, melyből csak a vezető férfiak tapintata, a többség higgadtsága és az összetartozandóság iránti erős érzéke menthette meg, s a melynek természetes és szükségképeni folyománya volt a jelentékeny tagdíjemelés.

A mohácsi kaszinó felettébb szép hivatást tölt be.

Eltételezve ugyanis azon általános és alaprendeltetéstől, melynél fogva a tagoknak és a tagok családjainak «mivelt társalgás, hasznos olvasmányok, megengedett játékok és alkalmilag rendezett vigalmak», tombola- és tea-estélyek, műkedvelői előadások, hang-

versenyek, társas vacsorák és nyáron sétazenék által sokoldalú és kellemes szórakozást nyújt; — Mohács társadalma nevében minden ünnepélyes alkalommal ugyyszólván a *házi gazdai* szerepet töltötte be.

A kaszinó története majd minden egyes ponton egybekapcsolódik Mohács város fejlődéstörténetének kimagasló mozzanataival. A legszebb ünnepélyek a kaszinó termeiben folytak le; az írók és művészek társasága al-dunai kirándulása és a pécsi dalárda művészi körutja alkalmából itt tartották megállapodásukat; nevezetesebb írók, művészek, országos előkelőségek számtalanszor megtisztelték fellépésükkel és látogatásaikkal a mohácsi kaszinó helyiségeit. Volt a kaszinónak már egy fényes és emlékezetes *házi ünnepélye* is, a mikor 1889. évi november 23-án és 24-én megülte huszonöt-éves fennállásának jubileumát.¹

Sőt társadalmi hivatását meghaladó szerepet játszott a kaszinó akárhányszor a közügyekben is. A városi közügyek ugyanis gyakran itt tétetvén megbeszélés tárgyává, itt értek meg azon nagyrészt már megvalósult eszmék, melyeket már e mű megismertetett s a melyek, mint pl. a védgátak, kövezés, világítás, gőzkomp, polgári iskola stb. a város haladásának irányát jelzik.

Mindezen tények igazolják a *kaszinó* létjogosultságát és arra a meggyőződésre jogosítanak, hogy a kaszinóra a város fejlődéstörténelmében jövőre is jelentékeny szerep és hivatás vár.

*

S a mikor Mohács *férfiai* nemes felhevüléstükben oly jól eltalálták már 1864. évben társadalmi hivatásukat és kötelességüket; a város *női* sem maradhattak el sokára mögöttük. A férfi az *ész erejével* a társadalmi élet és közügyek fejlesztése útján *viszi előre* a világot; a nő a *szív érzelmeivel tartja fenn és boldogítja azt*.

A női szív gyöngéd érzelmei bátorították 1868. év első negyedében Balogh Károly mohácsi ügyvédet, a mikor megpendítette azt a magasztos eszmét, hogy városunk nemes szívű hölgyei állandó egyesületté tömörülven, önzetlen odaadással és karöltve gyakorolják az emberszeretet legszebb erényét, a jótékonyságot. Hölgyeink megérték az eszme fenségét és az *«Első mohácsi jótékony nőegylet»*.

¹ Lásd «Emlékkönyv a mohácsi kaszinó negyedszázados fennállásának megünnepléséről».

1868. évi május hó 10-én megalakult hetven taggal. Alapszabályait a belügyminiszter 1868. évi június 23-án hagyta jóvá. Első tisztikara volt: elnök Goócs Józsefné szül. felsőeőri Nagy Antónia, alelnök Auber Nep. Jánosné, pénztárnok Szlamay Ignáczné, jegyző Balogh Károly. Az egyletnek kettős célja volt, ugymint: 1. tisztán jótékonysági, t. i. a valódi szegények gyámolítása; 2. a közmívelődés terjesztése. Az egylet tagjai közé az akkori főispánnak: Perczel Miklósnak neje, szül. Latinovics Hermin urnő is belépett, egyuttal 25 forintot küldvén az egyletnek. 1872. évben az egylet kisdédóvodát állit fel és tart fenn mindaddig, mig 1880. évben megalakul a mohácsi kisdédóvó-egylet, a mely egyletet aztán fennállásának egész időtartama alatt évi 120 forinttal segélyez. 1888. évben pedig az egylet — mikor a városban aláírásokat gyűjtöttek a létesítendő polgári iskola költségeinek előteremtése céljából — 4000 forintot jegyez alaptőkéjéből azzal, hogy az összeg az iskolának a miniszterium által leendő engedélyezésével tétetik folyóvá, és kamatai kizárólag a *leányiskola* fentartására fordittatnak. (Ezen összeget a város a polgári iskola felállításakor — a megváltozott viszonyoknál fogva arra szüksége nem lévén — nem vette igénybe.) Az egylet a szegények rendszeres segélyezésén, a kisdédóvás és nőnevelés ügyének lelkes pártolásán felül időnkint — az előállott rendkívüli körülményekhez és szükséghez képest — nagyobb és tágabb tevékenység kifejtésére kényszerült. Így midőn az 1876., 1881. és 1883-ik évi mohácsi s az 1879-iki szegedi nagy árvizi katasztrófák, az eperjesi, nagykárolyi és toroczkói borzasztó tűzvészek számtalan családot földönfutóvá tettek s inségre juttattak, majd pedig néhány északi vármegyénk lakosainak ajtainál az éhinség kopogtatott: a nőegylet jószívű hölgyei nem szüntek meg fáradozni, hogy minél több adományt juttathassanak szűkölködő felebarátaiknak. Az egylet 1893. évben megünnepelte fennállásának negyedszázados jubileumát. Ez alatt a huszonöt év alatt a helybeli szegények segélyezésére fordított összesen 4120 forintot; tűz-, árvizkárosultaknak és egyéb inségeseknek adott 500 forintot, közmívelődési célokra áldozott 2000 forintot. Összegyűjtött alaptőkéje pedig a huszonöt évben 6760 frt volt.

Az «Első mohácsi jótékony nőegylet» azonban tulajdonképi hivatása és rendeltetése mellett, t. i. a közjótékonyság tervszerű gyakorlása és a közmívelődési célok szolgálása mellett Mohácson még más szerepet is töltött be. Egyik legfőbb tényezőjévé lön

ugyanis a társadalmi élet fölpezsdülésének. Összekötvén a hasznosat a széppel, jövedelmeinek fokozása és gyarapítása czéljából sűrűn rendezett műkedvelői színelőadást, szavalati és zeneestélyt, tea-uzsonnákat stb., mely estélyeket a közönség tömegesen látogatta s a mely estélyeken Mohács város egész társadalma a jótékonyság gyakorlására a legkellemesebb módot és alkalmat lelte fel. Odafejlődött ez az egyesület, hogy ma városunk társadalmában valósággal nélkülözhetetlen tényező.

*

A most ismertetett nőegyesület megalakulását csakhamar, nem is egy egész esztendő multával, követte egy másik, nem kisebb jelentőségű társadalmi egyesületnek, a *«Mohácsi iparos olvasókör»*-nek a megalakulása.

Könnyen elképzelhető, hogy a *kaszinó* egy ily nagy — már akkor 12.000 lakossal bíró — városban egymaga nem elégithette ki az egész nagy közönségnek sokfelé ágazó igényeit. Már topografiai helyzeténél fogva sem volt erre alkalmas, mert a város egyik szélén a Német-utczában (ma Kossuth Lajos-utca) épülvén, a belváros lakosságának igen kiesett az utjából. Másrészt már alakulásától kezdve leginkább az értelmi osztálynak és a város vagyonosabb polgárságának lévén találkozási helye, bár alapszabálya szerint elég *demokratikus* elveken épült föl, a mennyiben egyesületi taggá lehetett... *«minden feddhetlen erkölcsű s jó nevelésű egyén»*; mégis az iparos osztálynak, különösen a kisiparosoknak és kiskereskedőknek nagy tömege idegenkedett tőle és a kaszinótól elzárkózott; ezen körülmények a kaszinót akarátán kívül is arisztokratikus hirbe keverték.

Az iparos osztály tehát, a kaszinó-egyesület haladásán és példáján felbuzdulva, szintén elhatározta egy, az ő vagyoni módjuknak és társadalmi igényeiknek megfelelő egyesület létesítését.

Kis János kovács mester először néhány bizalmas emberével baráti körben megbeszélve a dolgot, velük aláírás útján tagokat gyűjtött, s mert pár nap alatt 108 tag iratkozott alá, tehát 1869. évi április 25-én 20 forintért kibérelt szobában megalakítják a *«Mohácsi iparos olvasókört»*, melynek első tisztviselőiül megválasztják: Kis Jánost elnöknek, Alagits Alajost jegyzőnek, Dojkits Andrást pénztárnoknak.

Az alapszabályok jóváhagyása után az ünnepélyes megnyitást 1869. évi május hó 9-én tartották meg.

És ez a kör, mely 108 taggal kezdte, ma 600-nál több tagot számlál; s az egykor 20 forintért bérelt helyiség helyett ma saját — e nemben szinte páratlanul alkalmas és kellemes — házában lakik, melyben két egymásba nyíló hatalmas szép terem, tágas, világos olvasó szoba, szép és tartalmas könyvtárhelyiség s ezeken kívül a kör vendéglősenek lakása minden szükséges mellékhelyiséggel egyetemben feltalálható. Jól gondozott kertje nyári délutánokon a szó legszorosabb értelmében *egész Mohácsnak* kellemes találkozó helye.

Tagja e körnek ma nemcsak az alapító *iparos* osztály, hanem városunk kereskedői és az egész értelmiség ugyszólván kivétel nélkül. Az időnkint itt működő színtársulatok, valamint a működvelő társaságok e kör termeiben tartják előadásait. Minden nagyobb méretű, *népesebb* ünnepély és tánczvigalom itt foly le. Tagjainak csekély — évi 3 forint — tagdíj ellenében páratlanul sok szórakozást és előnyt nyújt, többi közt még azt is, hogy a tagok családjukkal egész nyáron át minden vásár- és ünnepnapon délután 5—8 óra közt a csinos kert üde lombátora alatt sétázenét élveznek *külön díj* nélkül stb.

E mellett ez a kör nem feledkezett meg *eredeti* hivatásáról és rendeltetéséről: «az iparnak emelése, mívelése és fejlesztéséről»; pl. az 1872:VIII. törvényczikk (ipartörvény) tárgyalásakor a Budapestre összehívott ipargyűlésen Kiszély Antal, akkori elnökkel képviseltette magát; a pécsi kereskedelmi és iparkamara felállítását kérelmezte, s annak 1880-ban tagja lett; 1879-ben a székesfehérvári iparkiallításra Sebők Mihály műtakácsot küldte ki, a kit később — mint kiválóan értelmes iparost — a nagyméltóságu miniszterium elismerésének kifejezéseül anyagi segélyben részesített, illetve egy szövőszék és felszereléseinek beszerzésére 150 forint segélyt engedélyezett stb. De legfőképen szolgálta a kör hivatásos buzgalommal az ipar érdekeit és előidézője lett az ipar föllendülésének az évenként saját termeiben rendezett *helyi iparkiallításai* által, a melyeken leginkább az iparos-tanonczok munkáit állítván ki, a sikerültebb tárgyak jutalmazása útján serkentette őket az önképzésre s iparukban való tökéletesbülésre.

Az ipar pártolása mellett erkölcsileg és anyagilag pártolta a művészetet s irodalmat. A kebelében alakult működvelő

társaság rendelkezésére áll egyik teremben az *állandó színpad*. A dalárdát keblére ölelte és meleg pártfogásába vette, s bizonyos időszakban évi 150 forintnyi anyagi segélyben részesítette, helyiségeit az énektanításra ingyen engedvén át. Az irodalmat nemcsak a hírlapok járatása és könyvtárának évről-évre való gyarapítása által pártolta, hanem annak idején a *Petőfi-társaság* alapítói közé is belépett.

Gyakorolta a jótékonyt is alkalomadtán és áldozott a nevelés oltárán is (a kisdédóvó-egyesületbe 25 forinttal alapító tagul belépvén).

Élesztette tagjaiban és közvetve Mohács egész társadalmában a *hazafias érzést* minden alkalommal, de egyebeken kívül különösen az által, hogy márczius 15-ét, a gondolat és szó felszabadulásának napját, évenként megünnepelte.

A közügyekben is ujabban akárhányszor ez a kör adta meg az impulzust. Minthogy a földmives osztályt kivéve, Mohács város valamennyi társadalmi osztályának majdnem minden számottevő egyedét tagjai közé számlálja, ezen körülménynél és számbeli súlyánál fogva bizonyos közkérdésekben *joggal* képviselte a közhangulatot, s így e kérdésben kifejezett véleménye avagy kérvénye a közügyeket intéző városi képviselő testület előtt irányító, sőt döntő befolyású volt.

1894. évben nagyobb méretű helyi iparkiallitással egybekötve érdekes ünnepély-sorozattal ülte meg negyedszázados fennállásának emlékét nagy és jogos örvendezéssel, a mely ünnepélyen Baranya vármegye főispánja és a pécsi kereskedelmi és iparkamara elnöke is megjelentek.

Az iparos olvasókör ma teljes virágzásban hivatása magaslatán áll és ebben birja fennállásának és jövő fejlődésének hatalmas biztosítékát.

*

A társulás eszméje és az egyesülésben rejlő erő és siker érzete városunkban csakhamar ismét egy egészen más irányu és célú egyesületet hozott létre.

Városunk ugyanis különösen sokat szenvedett a *víz* és *tűz*, e két hatalmas elem pusztításaitól. A víz elleni védekezésünkben emeltük a hatalmas és költséges védgátakat; de szüksége mutatkozott annak, hogy a *tűz* ellen is minél sikeresebben védhessük

vagyonunkat és magunkat. Ez a cél szülte meg 1875. évben a *«mohácsi önkéntes tűzoltó-testületet»*. Ezen egyesületnek megalakulásakor volt 36 alapító, 139 pártoló s mintegy 70 működő tagja.

A város képviselő testülete 1876. évi február 2-án tartott közgyűlésében (5. sz.) az egyesületnek helyiséget ad, a város által beszerzett tűzoltó-eszközöket és szerelvényeket elismervény mellett az egyesületnek átszolgáltatja, 600 forinttal az alapítók sorába lép és 500 forint évi segínyt szavaz meg, a mely évi segínyt csakhamar 700 forintra emelte föl.

Az egyesület a legutóbbi években különösen sűrűen kiűtött tűzveszélyek sikeres elfojtása folytán városunkra nézve felettébb áldásosnak bizonyult. S ha nem is részesült mindig a megérdemelt erkölcsi elismerésben és különösen pedig nem a kívánatos anyagi támogatásban, mind a mellett városunk legjobbjainak lelkes támogatása és a működő tagok dicséretes és önfeláldozó tevékenysége és kitartása mellett az egyesület ma is fennáll nemcsak, hanem a jelekből ítélve, az erősebb föllendülésnek küszöbén áll.

*

1879. évben alakul meg két előbb létezett hasonczélú egyesület egybeolvadásából a *«Mohácsi izraelita nőegyesület»*. Alapításán legelőbbet fáradozott *Tauszik Lipótné* urnő, a ki az egyesületnek első elnöke is volt.

Az egyesületnek van ma 146 tagja. Alapvagyonra körülbelül 5000 forint. Az egyesület jövedelmeit a rendes évi tagdíjakon kívül templomi adományok, multságok jövedelmei és (temetések alkalmából) koszoru-megváltások képezik. Egész évi jövedelmét (mintegy 1800 forintot) segélyezésekre fordítja, mióta nagyobb alapítókéval rendelkezik.

Az egyesület szegény özvegyeket lát el rendszeres havi segéllyel, felruházza szegény iskolás gyermekeket, szegény leányoknak férjhezmenetelük alkalmával nászajándékot juttat, átutazó szegényeket, ha az egyesülethez fordulnak, segéllyel lát el és végül jó előmenetelű szegény leányok felsőbb kiképeztetésére áldoz kisebb-nagyobb összegeket.

Társadalmi szereplését és tevékenységét illetőleg ma már méltán sorakozik az idősebb testvéregyesület, az első mohácsi jótékony nőegyesület mellé.

*

1888. évben városunk egyleteinek száma egygyel ismét szaporodik.

A mint a tornászat és annak az egyes sportokban jelentkező különböző ágazata az országban általános lendületnek indult, ez az országos áramlat hozzánk is eljutott és városunk férfivilágának fiatalabb gárdáját tette serkentette.

Dr. Tauszik (most Török) Emil ügyvéd meghívására 1888. évi október 17-én szám szerint 18 fiatal ember jelent meg a kaszinó nagytermében, kik a testedző gyakorlatok jelentőségét fölértvén és méltányolván, egy *tornaegylet* alakítását elhatározzák.

Az 1888. évi november 14-én megtartott alakuló gyűlésen megválasztják az első tiszikart, és pedig: elnökké: Jágics Józsefet, alelnökké: dr. Tauszik Emilt, I. jegyzővé: dr. Rüll Bélát, II. jegyzővé: Zsubori Józsefet, pénztárnokká: ifju Witt Józsefet, szertárnokká: Auber Istvánt, művezetővé: Herr Miklóst, orvossá: dr. Rüll Jánost.

A *Mohácsi tornaegylet* megalakult 34 rendes taggal, kiknek száma utóbb 5 alapító, 1 pártoló és még 16 rendes taggal szaporodott meg.

Alapszabályszerű *célja* a tornázás és egyéb célszerű sport művelése által tagjainak testet edző szórakozást nyújtani. Gyakorlatait a városi tornacsarnokban tartotta. Felkarolta a vivó-gyakorlatokat is az egylet, azonban állandó vezető hiányában az egylet a sport ezen nemét csak időnként mivelhette.

Hivatásos rendeltetése mellett azonban ez az egylet csakhamar a társadalom kedvenczvéé lön. Könnyen érthető, hogy városunk társadalma örömmel látogatta a *mohácsi tornaegylet* majálisait és táncmulatságait, hisz ez az egylet volt «a mohácsi aranyifjúságnak» a társasága és így már ebben birta a tökéletes siker biztosítékát.

Az egylet utóbbi években mind élénkebbé vált és mind nagyobb hódításokat tett a társadalomban. Jelenlegi elnöke: dr. Rüll János városi orvos (ki hat év óta viseli e tiszte), mint a közegészségügy hivatásos művelője ezt a testi egészség emelését célzó egyletet lelkes szeretettel igazgatja. Az egylet számbelileg a legnagyobb virágzását 1896/97. évben érte el, a mikor összesen 76 tagja volt.

A mohácsi tornaegylet Mohács társadalmát a legnagyobb hálára kötelezte kivált az által, hogy sok-sok fáradozással és jelentékeny áldozatkészséggel a város északi részében, a volt városi téglaház területén *jégpályát* rendezett be, ott egy izléses *melegedő*

házat is építtetett, ily módon télen a jég hátán a város fiatal társadalmának mulatságos összejövetelre és egészséges szórakozásra adván alkalmat.

Az egylet vagyona készpénzben, felszerelési tárgyakban és ingatlanban mintegy 1500 forint.

*

A városunkban fennálló többi egyleteket, melyek kevésbé jelentékeny tevékenységi körrel bírnak, avagy még annyira fiatalok, hogy eddig történelmük még nincsen, csak röviden említem meg.

1883. évben alakult meg az országos *vörös kereszt-egylet mohácsi fiókja* Német Lipót elnöklete alatt.

A *katholikus legényegylet* megalakult 1891-ben, de alapszabályait a püspök csak 1894. évi április 21-én hagyta jóvá. Van 65 rendes és 122 pártoló tagja.

A *Hadastyánok egylete* 1893. évben létesül, mint a pécsi anyaegylet fiókja.

A *mohácsi földmivesek olvasóköre*t a rokonegyletek példáján felbuzdulva 1894. évi június 10-én alapítják Dózsa Sándor, Szabó András, Kálmán Péter és Balázs András földmives polgárok kezdeményezése és buzgólkodása következtében. Első elnöke volt tisz. Máthé József, evangélikus református lelkész. Tagjainak száma 75 (leginkább *reformátusok*).

Ennek a körnek van saját *dalárdája*, mely a kör tagjaiból alakult 1895. évi január 20-án, s a mely jelenleg 27 taggal működik.

S végre 1896-ban alakult a *polgári olvasókör*. Tagjai szintén leginkább a földmives osztályhoz tartoznak (nagyobbrészt *katholikusok*).

*

S ezzel befejeztem Mohács eddigi rövid történetének megismertetését.

A történelem az élet iskolája.

Városunk történelme valóban az.

Őseinktől tanuljuk el erényeiket: a szabadság szeretetét, a fejlődés, haladás iránti olthatatlan vágyat, a közjogok önérzetes, bátor és lelkiismeretes megvédését és a csodálatba ejtő, szinte határtalan, áldozatkésztséget.

Ezen erények eltanulása és gyakorlása biztosíték arra, hogy városunk, mely kétszáz év alatt ugyszólván a semmiből ide fejlődött, mielőbb el fogja érni a haladás, emelkedés, a fejlettség azon fokát, melynek annyi előfeltételét birja fekvésében, természeti viszonyaiban, közlekedési előnyeiben, fejlett iparában és kereskedelmében.

Adjon az Eg e városnak mindenkoron széles látókörű, önzetlen jellemű, gondviselésszerű vezető férfiakat, és akkor a leg-tökéletesebb mértékben fog beteljesedni a költőnek amaz óhaja, melyet imaszerű fohászszal iktatok ezen szerényke munkám végére:

«ÉS TE VIRULJ, GYÁSZTÉR! A BÉKE MALASZTOS ÖLÉBEN.
NEMZETI NAGYLÉTÜNK HAJDANI SIRJA, MOHÁCS.»

110620.

P.

